

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Серія: навчально -методичні посібники

**А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва,
С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук**

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

**Навчально-методичні посібник
для здобувачів вищої освіти
Національного університету «Одеська юридична академія»,
факультетів: цивільної та господарської юстиції (ФЦГЮ),
адвокатури (ФА), судово-адміністративного (САФ)**

Одеса
Фенікс
2022

*Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 1 від 21 вересня 2021 р.)*

Автори:

Крижановський А. Ф. - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, в.о. завідувача кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;
Крестовська Н. М. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського права Національного університету «Одеська морська академія»;
Матвеева Л. Г. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ;
Скуріхін С. М. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;
Іванчук В. Є. - асистент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

Кельман М. С. - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»;
Бехруз Х. Н. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

**Крижановський А. Ф., Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г., Скуріхін С. М.,
3-14 Іванчук В. Є.**

Загальна теорія права та держави : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти Національного університету «Одеська юридична академія», факультетів: ФЦГЮ, ФА, САФ [Електронне видання] /

А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева, С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук. - Одеса : Фенікс, 2022. - 257 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»). - Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16058>

ISBN 978-966-928-764-9

Навчально-методичний посібник містить систематизоване викладення ключових тем навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави». Він призначений для підготовки студентів Національного університету «Одеська юридична академія» (факультети: ФЦГЮ, ФА, САФ) до семінарських занять, заліків та іспитів.

У цілому, зазначений посібник розрахований на студентів, аспірантів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів.

УДК 340.12 (073)

ISBN 978-966-928-764-9

© А. Ф. Крижановський, Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева,
С. М. Скуріхін, В. Є. Іванчук, 2022

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Навчальна дисципліна «Загальна теорія права та держави» є необхідним освітнім компонентом професійної підготовки юриста.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави» є право та держава як соціальні явища. Вивчення права та його джерел ґрунтується на правових доктринах, цінностях і принципах, в основі яких покладено права та основоположні свободи людини.

Предметом навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави» виступають закономірності та випадковості виникнення, буття, функціонування та розвитку права і держави, державно-правових інститутів. Засвоєння поняттєво-категорійного апарату юриспруденції необхідні здобувачу вищої освіти як база для вивчення галузевого законодавства та юридичних процедур, а також для вироблення та закріплення умінь та навичок практичного застосування права.

Міжпредметні зв'язки: загальна теорія права та держави має фундаментальне значення для становлення майбутнього фахівця юридичного профілю. Вона належить до блоку загальнотеоретичних юридичних дисциплін і тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами як філософія права, соціологія права, методологія юридичної науки, з дисциплінами конституційного циклу (конституційним правом України та конституційним правом зарубіжних країн), а також з неюридичними дисциплінами, зокрема, із політологією. Вивчення загальної теорії права та держави базується на знанні шкільного курсу основ правознавства. У свою чергу загальна теорія права та держави є основою для вивчення галузевих та міжгалузевих, прикладних юридичних дисциплін та дисциплін міжнародно-правового циклу.

Методи, методика та технології. Загальною теорією права та держави використовуються як класичні, так і сучасні методи, методологічні прийоми та принципи пізнання правових явищ; загальнонаукові і спеціальні методики правової оцінки діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її вирішення на основі принципів права; інформаційно-комунікаційні технології.

Інструменти та обладнання, що використовуються під час вивчення дисципліни, включають: сучасне інформаційно-комунікаційне обладнання, інформаційні ресурси та програмні продукти, що застосовуються в правовій діяльності.

Структура навчальної дисципліни. З метою наближення загальнотеоретичної юридичної підготовки до практики формування правової держави в Україні, а також виходячи з необхідності закріплення ідеї пріоритету права в юридичній діяльності, вивчення навчальної дисципліни розпочинається з тем, які присвячені теоретичним аспектам права, а надалі навчання спрямовується на вивчення теорії держави.

Специфіка підготовки здобувачів вищої освіти, що навчаються на факультеті цивільної та господарської юстиції, факультеті адвокатури та судово-адміністративному факультеті під час вивчення навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави» передбачає врахування ціннісних аспектів у

правовій сфері, вивчення властивостей права через які проявляється його власна та інструментальна значущість, а держави в її ціннісному вимірі.

ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Навчальна дисципліна «Загальна теорія права та держави» є обов'язковим освітнім компонентом освітньої програми підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 «Право», має методологічне значення для всіх галузей знання про право та державу, спричиняє безпосередній вплив на формування корпусу правників в Україні сучасного рівня.

Стрижневою ідеєю курсу є ствердження людини як найвищої цінності, її прав і свобод, верховенства права. Вивчення курсу «Загальна теорія права та держави» має важливе значення в підготовці юристів, здатних успішно застосовувати набуті правові компетенції у сфері юридичної практики – в діяльності органів державної влади, у правозахисній діяльності тощо.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави» здобувачі вищої освіти, які навчаються на факультеті цивільної та господарської юстиції, факультеті адвокатури та судово-адміністративному факультеті мають набуті наступні **компетентності** (відповідно до наказу МОН України № 1379 від 12.12.2018 р.):

Інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів, і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2. Знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів.

СК3. Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.

СК4. Знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини.

СК8. Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

СК11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Здобувачі вищої освіти, які навчаються на факультеті цивільної та господарської юстиції, факультеті адвокатури та судово-адміністративному факультеті після вивчення навчальної дисципліни «Загальна теорія права та держави» повинні продемонструвати такі **результати навчання** (відповідно до наказу МОН України № 1379 від 12.12.2018 р.):

Соціально-гуманітарна ерудованість:

1. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

2. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

4. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

5. Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.

6. Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

Дослідницькі навички:

7. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

8. Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

Комунікація:

10. Вільно спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, правильно вживаючи правничу термінологію.

12. Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.

13. Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.

Професійна самоорганізація та використання інформаційних технологій:

14. Належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для своєї професійної діяльності.

15. Вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

17. Працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань групи.

Праворозуміння:

18. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

19. Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.

20. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

Правозастосування:

21. Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ТЕМ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВИВЧЕННЮ

№№ п/п	Теми
1	Загальна теорія права та держави як наука та навчальна дисципліна
2	Походження права
3	Основні вчення про право
4	Право та його властивості
5	Право і держава в їхньому співвідношенні
6	Право в системі соціального регулювання
7	Норми права
8	Система права
9	Форми (джерела) права
10	Нормативно-правовий акт – основна форма права сучасних держав
11	Правоутворення і правотворчість
12	Правові відносини
13	Реалізація та застосування права
14	Тлумачення права
15	Правова поведінка
16	Поняття і види юридичної відповідальності
17	Юридична практика та юридичний процес
18	Правосвідомість і правова культура
19	Правові засоби та механізм правового регулювання
20	Верховенство права, законність і правопорядок
21	Ціннісна характеристика права
22	Правові системи та правові сім'ї
23	Виникнення держави
24	Поняття, ознаки, сутність та типологія держави
25	Функції держави
26	Форми держави

27	Державна влада і механізм держави
28	Громадянське суспільство і держава
29	Демократична, правова і соціальна держава
30	Право, держава і цивілізація

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

ТЕМА 1

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Поняття юриспруденції та її склад. Юридичні науки та їх класифікація.

Предмет загальної теорії права та держави. Загальні закономірності та специфічні особливості права та держави.

Загальна теорія права та держави у системі юридичних і суспільних наук. Співвідношення теорії права, соціології права і філософії права, теорії держави, політології та конституційного права.

Система загальної теорії права та держави. Правознавство та державознавство. Функції загальної теорії права та держави.

Поняття та система методології юридичної науки. Загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціальні методи пізнання. Принципи пізнання та їх роль в методології юридичної науки. Поняттєво-категоріальний апарат юриспруденції.

Загальна теорія права та держави як навчальна дисципліна, її роль у професійній підготовці юристів.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та класифікацію юридичної науки; місце загальної теорії права та держави в системі юридичної науки; предмет та функції загальної теорії права та держави; зміст методології юридичної науки.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): визначити місце загальної теорії права та держави в системі юридичних наук; охарактеризувати предмет та основні функції загальної теорії права та держави; демонструвати знання методів, принципів та ін. методології юридичної науки.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.

7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Білас І. Г., Білас А. І. Трансформація загальної теорії держави і права у сучасну юриспруденцію та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів. *Наше право*. 2015. № 4. С. 5–16. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-4/NP-2015-4.pdf>

2. Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса: Юрид. лит., 2009. 768 с.

3. Дудченко В. В. Сучасне бачення методології юридичної науки. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук, праць*. Одеса: Юрид. літ., 2011. Вип. 62. С. 734–736.

4. Жаровська І. М. Сучасна теорія держави і права: традиційність та новаторство підходів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 252–257. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/32963>

5. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Юриспруденція: від витоків до сучасності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 3. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_3_7

6. Калюжний Р. А. Теорія держави і права – основа формування професійної компетентності майбутніх правників. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 194–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2017_1_33

7. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз: монографія. Тернопіль: Терно-граф, 2007. 152 с.

8. Кельман М. С. Об'єкт і предмет юридичної науки. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 8–13.

9. Комаров В. Вища юридична освіта України: нові виміри. *Право України*. 2017. № 10. С. 20–37.

10. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

11. Матвеева Л. Г. Глобалізаційні процеси в юридичній науці. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 244–245.

12. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. О. : Фенікс, 2019. 420 с.

13. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240–244.

14. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Юридична наука і практика: виклики часу. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 175–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_1_35

15. Ющик О. До проблеми розвитку методології права. *Право України*. 2014. № 1. С. 40–49.

План

1. Юриспруденція та юридична наука. Система юридичних наук.
2. Предмет та функції загальної теорії права та держави.
3. Поняття та зміст методології юридичної науки.

Основний зміст

1. Юриспруденція та юридична наука. Система юридичних наук

Юриспруденція – це спеціалізована галузь суспільствознавства, що виробляє, узагальнює та транслює наукові знання про державно-правові явища, та практична діяльність, заснована на цих знаннях.

Сьогодні юриспруденція розглядається як складне поняття, що охоплює вироблення, передачу та застосування юридичних знань:

юридична наука – система наук про державу і право;

юридична практика – професійна діяльність юриста;

юридична освіта – система навчання юридичній професії.

Єдність цих трьох сфер становить сучасну юриспруденцію.

Наука – це сфера людської діяльності, яка виробляє, зберігає та систематизує об'єктивні знання про матеріальний і духовний світ.

Держава і право – соціальні явища. Тому **юридичні науки**, як система знань про державу і право належать до суспільних наук.

Існують різні класифікації юридичних наук. Імовірно, найточнішим критерієм їх класифікації є предмет науки, тому юридичні науки можна поділити на групи:

загальнотеоретичні юридичні науки (загальна теорія права і держави, юридична деонтологія, філософія права, соціологія права, порівняльне правознавство);

історико-юридичні науки (зарубіжна та вітчизняна історія держави і права, історія вчень про державу і право);

галузеві науки (конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, група наук процесуального права тощо);

міжгалузеві або комплексні науки (земельне право, екологічне право, банківське право тощо);

прикладні науки (криміналістика, криминологія, судова медицина, судова психіатрія, судова бухгалтерія, юридична психологія, правова статистика тощо);

міжнародно-правові науки (міжнародне публічне право, міжнародне приватне право).

2. Предмет та функції загальної теорії права та держави

Предметом загальної теорії права та держави є найзагальніші закономірності та випадковості виникнення, буття, функціонування та розвитку держави і права, на основі пізнання яких розробляються фундаментальні проблеми, що мають методологічне значення для галузевих юридичних наук.

Зазначимо, що в державно-правових процесах, як і в суспільному житті в цілому, можливі не тільки закономірності, але і випадковості. **Випадковість** –

подія, основну причину якої встановити засобами сучасної науки неможливо, оскільки вона викликана безліччю незначних і короточасних причин. У юриспруденції під випадковістю розуміють непередбачуваний нетиповий збіг обставин у сфері держави і права, що відбувається з малою часткою ймовірності й не зумовлено сутністю права.

Предмет загальної теорії права та держави містить:

- 1) сутність і соціальне призначення держави і права;
- 2) закономірності та випадковості виникнення, функціонування та розвитку держави і права;
- 3) систему базових понять і категорій юриспруденції (право, держава, їх функції, форми; норми права, правовідносини, реалізація права, правопорядок тощо);
- 4) теоретичні моделі правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та інтерпретаційної практики та прийоми юридичної техніки;
- 5) гіпотези, прогнози та практичні рекомендації щодо вдосконалення та розвитку права і держави.

Функції загальної теорії права та держави – основні напрями її впливу на розвиток юридичної науки, юридичної практики та юридичної освіти.

До основних функцій загальної теорії права та держави слід віднести:

- гносеологічну (пізнавальну);
- методологічну;
- ідеологічну;
- практико-орієнтовальну (прикладну).

3. Поняття та зміст методології юридичної науки

Методологія юридичної науки – це система пізнавальних засобів наукового вивчення державно-правових явищ.

Центральний елемент методології – **метод** (від грец. – шлях дослідження, теорія, вчення) – спосіб досягнення певної пізнавальної мети, вирішення конкретної задачі. Крім методу, методологія юриспруденції включає підходи, принципи, концепції та інші методологічні конструкції.

Методи юридичної науки умовно можна поділити на **чотири групи**:

- 1) Загальні методи пізнання: спостереження, рахування, вимірювання, дескрипція (опис), порівняння, узагальнення.
- 2) Загальнонаукові методи: діалектика, формальна логіка, системний аналіз.
- 3) Міждисциплінарні методи: культурологічний, соціологічний, статистичний, історичний.
- 4) Спеціальні методи: формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий.

Принципи пізнання – це вихідні положення теорії методу (методів) пізнання, які вимагають від суб'єкта пізнання певних дій.

До класичних, загальновизнаних методологічних принципів відносять: принцип раціоналізму; принцип детермінізму; принцип об'єктивної істини; принцип верифікації; принцип історизму.

Поняттєво-категорійний апарат юриспруденції – система мовних знаків (слів і словосполучень), за допомогою яких досліджуються державно-правові явища та формулюються правові акти.

Правові поняття – логічно оформлені загальні уявлення про клас юридичних явищ. Найзагальніші, гранично широкі правові поняття називають *правовими категоріями*.

**Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання**

1. Дайте визначення юриспруденції.
2. Яке місце загальної теорії права та держави в системі юридичних наук?
3. Дайте визначення предмету загальної теорії права та держави.
4. Назвіть основні функції загальної теорії права та держави.
5. Яке значення має методологія у вивченні державно-правових явищ?
6. Охарактеризуйте основні методологічні принципи?
7. Якою є роль загальної теорії права та держави у професійній підготовці юристів?

ТЕМА 2 ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА

Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види. Архаїчне право.

Шляхи (способи) становлення права: розкладання мононорм, визнання правових звичаїв, утворення судових прецедентів та видання нормативно-правових актів.

Історичні етапи розвитку права.

Теорії походження права: ідеалістичний та матеріалістичний підхід. Огляд теорій походження права: міфологічних/теологічних, природно-правової, історичної, соціологічної, марксистської (класової), психологічної, примирення, неолітичної революції.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: соціальне регулювання у первісному суспільстві; мононорми та їх види; шляхи становлення права; історичні етапи розвитку права; основні теорії походження права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти процес генезису права; мати уяву про мононорми та їх види; знати основні шляхи становлення права; вміти характеризувати історичні етапи розвитку права; демонструвати знання основних теорій походження права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Аннерс Э. История европейского права. Москва: Наука, 1994. 398 с.
2. Думанов Х. М., Першиц А. И. Мононорматика и начальное право. *Государство и право*. 2000. № 1. С. 85–91; 2001. № 9. С. 98–103.
3. Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність : моногр. Одеса: Юрид. л-ра, 2018. 348 с.

4. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособ. Москва: Высшее образование, 2009. 358 с.
5. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. М.: Издательство НОРМА, 2002. 480 с.
6. Крестовська Н. М. До питання про періодизацію історико-правових макропроцесів. *Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького і сучасність : матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції 28 квітня – 1 травня 2011., м. Львів.* Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. С. 112–119. URL: <https://www.academia.edu/20119043>
7. Лебедева Ю. О. Сучасна інтерпретація українськими істориками теорій походження та розвитку Київської Русі. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2014. № 1. С. 88–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2014_1_15
8. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : моногр. Одесса: Юрид. л-ра, 2002. 280 с.
9. Рулан Н. Историческое введение в право: учеб. пособие. М., 2005. 672 с.
10. Шигаль Д. А. Типологія та основні схеми періодизації історії держави і права. *Форум права.* 2011. № 1. С. 1140–1143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_183
11. Яртим Н. В. Католицькі доктрини походження держави і права. *Вісник НАУ. Серія: «Філософія. Культурологія».* 2011. Т. 13. № 1. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/8381>

План

1. Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види.
2. Шляхи становлення права.
3. Основні теорії походження права.

Основний зміст

1. Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види

Відносини у первісному суспільстві регулювалися за допомогою соціальних норм (правил поведінки). Головними джерелами правил поведінки були міфи, традиції, звичаї, ритуали, обряди. Вони регулювали роботу, побут, сімейні відносини, відтворення населення і рішення конфліктів. Соціальні норми додержавного суспільства не можуть бути зараховані ні до категорії правових, ні до категорії моральних норм. Услід за російським етнографом А. І. Першицем їх називають мононормами.

Мононорма – це обов'язкове правило поведінки в якому не диференціювались різні норми соціальної регуляції: мораль, релігія, право.

Ознаки мононорм:

- 1) складалися стихійно, існували виключно в свідомості людей і передавалися з покоління в покоління усно;

- 2) не були розщеплені за регулятивними особливостями;
- 3) виконувалися добровільно;
- 4) основним засобом регулювання була заборона;
- 5) забезпечувалися всім колективом громади, а не спеціальним апаратом примусу, який був відсутній в первісному суспільстві.
- 6) характерною була відсутність суб'єктивних прав, виникнення лише зародків позитивних обов'язків. Права та обов'язки члена родової громади складали одне ціле;
- 7) не давали переваг одному члену роду перед іншим, закріплювали «первісну рівність».

2. Шляхи становлення права

З ускладненням суспільних відносин всередині родової громади загострюються соціальні конфлікти, зникає єдність членів суспільства. Існуючі мононорми перестають забезпечувати порядок і стабільність. Певна частина найбільш значимих соціальних норм первісного ладу вимагає спеціального захисту. Формування права відбувається шляхом ускладнення суспільних відносин, що постійно повторюються, їхнього визнання та захисту державою.

Виникнення права – тривалий історичний процес. Основними шляхами його формування були: визнання індивідуальних, фактичних, повторюваних відносин як права; санкціонування державою звичаїв; утворення правових норм судовими органами; установлення правових норм державною владою у виді нормативних актів.

Важливим етапом у формуванні права стало перетворення звичаїв первісного суспільства на правові звичаї. Значну роль у становленні правових норм зіграли суди, що були першими державними органами. Судові органи формулювали правові прецеденти. З часом основною формою права стають державні нормативні правові акти.

3. Основні теорії походження права

Існує декілька найбільш загальних підходів до постановки і вирішення проблеми походження права. Найвиразнішими є два загальнофілософські підходи: *ідеалістичний* та *матеріалістичний*. Перший з них, ґрунтуючись на уявленні про надприродний, незалежний від людини і суспільства характер права, пов'язує право з волею Бога (богів), героїв, духів тощо. Другий підхід передбачає земні, такі, що кореняться в природі людини та/або суспільства, причини формування права. В межах ідеалістичного та матеріалістичного підходів склалося декілька теорій (концепцій) походження права.

До основних теорій походження права слід віднести: міфологічні/теологічні, природно-правову, історичну, соціологічну, марксистську (класову), психологічну, примирення, неолітичної революції.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Яким чином регулювались відносини у первісному суспільстві?
2. Дайте визначення мононорми.
3. Які основні ознаки мононорм?

4. Назвіть основні способи формування права.
5. Охарактеризуйте історичні етапи розвитку права.
6. Які теорії походження права слід віднести до ідеалістичних?
7. Охарактеризуйте основні матеріалістичні теорії походження права.

ТЕМА 3 ОСНОВНІ ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО

Праворозуміння: поняття і зміст. Типологія праворозуміння. Легістський та юридичний типи праворозуміння.

Різноманітність підходів до права: природно-правова (аксіологічна) теорія, нормативістська теорія права, соціологічна теорія права, історична школа права, психологічна теорія права.

Поняття і види інтегративного праворозуміння. Ціннісно-нормативне праворозуміння.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: зміст праворозуміння; основні підходи до типології праворозуміння; легістське та юридичне праворозуміння; природно-правовий, нормативістський, соціологічний типи праворозуміння; види інтегративного праворозуміння.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти зміст основних типів праворозуміння та їх значення для юридичної практики.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Абросімов Є., Скалзуб І. Проблеми праворозуміння в умовах євроінтеграції. *Митна справа*. 2015. № 2. С. 244–249.
2. Акоюн Д. А. Юридическое (нормативное) и этическое (нравственное) понимание права. *Правоведение*. 2005. № 6. С. 220–231.
3. Заморська Л. Становлення юридичного позитивізму. *Юридичний вісник*. 2011. № 2. С. 104–109.
4. Козлихин И. Ю. О нетрадиционных подходах к праву. *Правоведение*. 2006. № 1. С. 31–40.

5. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. №4. С. 11–21.
6. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
7. Поляков А. В., Тимошина Е. В. Исторические и современные типы правопонимания. *Общая теория права: Учебник*. СПб.: Издательский Дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. С. 38–74.
8. Луцький Р. П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.
9. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. О. : Фенікс, 2019. 420 с.
10. Оборотов Ю. Н. Разнообразие парадигм правопонимания эпохи постмодерна. *Право України*. 2011. № 1. С. 107–114.
11. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2011. № 1. С. 55–61.
12. Петришин О. Праворозуміння у вітчизняній теорії права: загально соціальний контекст. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 39–49.
13. Рабинович П. Некоторые современные концепции права в России и Украине (в свете потребностного правопонимания). *Право України*. 2013. № 7. С. 234—251.
14. Рабинович П. Праворозуміння «природне» та «легістське» : неминучість співіснування. *Право України*. 2009. № 3. С. 65–70.
15. Честнов І. Посткласична теорія права: контури нової парадигми. *Право України*. 2011. № 8. С. 109–114.

План

1. Поняття та зміст праворозуміння.
2. Характеристика основних типів праворозуміння.
3. Поняття і види інтегративного праворозуміння.

Основний зміст

1. Поняття та зміст праворозуміння

В юриспруденції сприйняття права може розглядатись як процес: розуміння права, розуміння в правовій сфері та праворозуміння.

Розуміння права – це процес формування образу права, на основі передрозуміння і використання знань, умінь, навичок і т. д.

Розуміння в правовій сфері – є осягнення або переосмислення всього того, що пов'язано з правом. Воно постає як впевненість суб'єкта в адекватності його уявлень щодо змісту правових дій.

У третьому значенні праворозуміння розглядається як відображення в юриспруденції основоположних (аксіоматичних) характеристик правової реальності, тобто як постулат права.

Праворозуміння – це наукова категорія, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, і включає пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища.

Зміст праворозуміння складають знання суб'єкта про його права та обов'язки, конкретні та загальні правові дозволи, зобов'язування, заборони, а також оцінка і ставлення до них як до справедливих або несправедливих. Залежно від рівня культури, методичної оснащеності суб'єкта і вибору предмету вивчення праворозуміння може бути повним або неповним, правильним або спотвореним, позитивним або негативним.

2. Характеристика основних типів праворозуміння

Концепція праворозуміння – це певний напрям у пізнанні сутності та соціального призначення права. Сучасні концепції праворозуміння можна умовно звести до трьох метаконцепцій: аксіологічної (природно-правової); соціологічної; нормативістської (позитивістської).

Природно-правові теорії визнають існування поряд з позитивним правом (законами і звичаями) ідеального порядку відносин між людьми. Цей вищий нормативний порядок і називають природним правом. Джерелом права виступає не державна воля, а природа людини та/або воля Бога. Згідно таким поглядам, закони держави є дійсними і легітимними лише у тому випадку, якщо вони відповідають ідеальному праву. Розрізнення права і закону є найважливішим компонентом природно-правової теорії.

Позитивісти вважали суцям тільки позитивне право, а все інше, перш за все природне право – тільки моральною, а значить, необов'язковою оцінкою чинного права. З погляду позитивістів юридична наука повинна вивчати реальне (чинне), а не передбачуване або бажане право. Інакше кажучи, вивченню підлягає догма права, а не правові ідеали. Діюче, позитивне право забезпечує порядок, гармонію і безпеку в державі, створює міцний правопорядок. Ідеї ж природного права створюють хаос, породжують ілюзії про існування права поза законом, до і поза державою.

Соціологічний напрям в теорії права виник унаслідок кризи юридичного позитивізму і через розквіт загальної соціології у ХХ ст. На відміну від юридичного позитивізму соціологічний напрям не є таким монолітним – «скільки шкіл, стільки й учень», – але вихідний пункт міркувань у всіх один: відмова від отожднення права і закону. Закон ще не є діючим правом. У законі неминучі прогалини, до того ж закон – не єдине джерело права. Прихильники соціологічного праворозуміння закликали шукати право у житті, у суспільних відносинах, у правосвідомості, у відчутті справедливості, в емоціях, у психології суспільства. Особливе значення правознавці цього напрямку надавали діяльності суддів, їхньому вільному переконанню, «вільному знаходженню права».

3. Поняття і види інтегративного праворозуміння

Інтегративний підхід до праворозуміння (Д. Холл) є спробою в рамках однієї концепції узгодити юридичну форму, соціальний зміст і моральні цінності у праві. Вихідною посилкою даної позиції виступає теза про те, що

кожен підхід виділяє в праві істотне та необхідне, без чого цілісне уявлення про право є неможливим.

З позицій інтегративного підходу **право** – це сукупність нормативів рівності і справедливості, що визнані у певному суспільстві, забезпечені офіційним захистом, регулюють боротьбу і узгодження вільних воľ в їх взаємовідношенні одне з одним.

Ідея інтегративного праворозуміння розвивається Г. Берманом, який стверджує, що потрібна юриспруденція, яка інтегрує всі три традиційні школи і вийде за їх межі. Така єдина юриспруденція буде підкреслювати, що в право треба вірити, інакше воно не буде працювати, а це включає не тільки розум, але також почуття, інтуїцію і віру.

До інтегративних типів праворозуміння належать, наприклад: реалістичний позитивізм (Р. А. Ромашов); діалогічна теорія права (І. Л. Честнов); лібертарна теорія права (В. С. Нерсисянц); інституціональна теорія права (В. О. Четвернін); комунікативна теорія права (А. В. Поляков); природно-позитивістська теорія права (М. В. Шафіров); соціально-натуралістична юриспруденція (О. М. Костенко); потребова теорія права (П. М. Рабінович); ціннісно-нормативна теорія права (Ю. М. Оборотов).

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення праворозуміння, як постулата права.
2. Як співвідносяться розуміння права, розуміння в правовій сфері та праворозуміння?
3. Які ви знаєте сучасні теорії природного права?
4. Охарактеризуйте нормативний тип праворозуміння.
5. Які основні положення соціологічного типу праворозуміння?
6. У чому виражається інтегративний підхід до права?
7. Охарактеризуйте зміст ціннісно-нормативної теорії права.

ТЕМА 4 ПРАВО ТА ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

Поняття права. Сутність права. Основні ознаки (властивості) права: загальнооб'язковість, нормативність, формальна визначеність, процедурність, системність, офіційна гарантованість.

Природне та позитивне право. Об'єктивне та суб'єктивне право. Об'єктивне право та його співвідношення із позитивним правом.

Соціальне призначення права. Функції права: поняття та види.

Принципи та постулати права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, сутність та основні ознаки права; співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права; основні функції, принципи та постулати права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати сутність та основні ознаки права; розуміти співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права; демонструвати знання функцій, принципів та постулатів права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.
2. Антошина И. В. Информационное пространство и информационная функция современного права. *Митна справа*. 2013. № 2. С. 81–86.
3. Ватаманюк Л., Гарасимів Т. Проблема пізнання права: гносеологічні межі та можливості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 83–87.

4. Гетьман Є. А. Принцип верховенства права у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 61–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_134_9
5. Горобець К. Принципи права й авторитетність: міркування щодо нормативності. *Право України*. 2017. № 7. С. 9–19.
6. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
7. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
8. Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 45–48.
9. Ковальський В. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 4–9.
10. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
11. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
12. Луцький Р. П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.
13. Максимов С. До питання про засади права: спроба систематизації. *Право України*. 2011. № 8. С. 38–45.
14. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 15–29.
15. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

План

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права.
2. Співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права.
3. Функції права: поняття та види.
4. Принципи та постулати права.

Основний зміст

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права

Право – це система норм, які ґрунтуються на ідеях свободи і справедливості, призначені для регулювання суспільних відносин і забезпечені державою або іншим публічно-владним суб'єктом.

Ознаки права.

Соціальні:

1. Втілює справедливу міру свободи і рівності, визнану більшістю суспільства.
2. Виступає регулятором суспільних відносин.

Юридичні:

- загальнообов'язковість;

- неперсоніфікованість;
- нормативність;
- формальна визначеність;
- системність;
- зв'язок з державою;
- процедурність;
- конвенційний характер.

Сутність – це внутрішній зміст предмету, що виражається в єдності всіх його різноманітних властивостей і відносин. Представники різних шкіл права по-різному визначають *сутність права*.

Прихильники соціологічного напрямку виділяють два аспекти у сутності права: класовий і загальносоціальний. Загальносоціальна сутність права полягає в тому, що право виражає узгоджену волю населення, сформовану в результаті взаємних поступок. Класова сутність – в тому, що право виражає волю пануючої соціальної спільноти (касти, стану, класу).

Прихильники природно-правового підходу до права бачать сутність права виключно в його загальнолюдському змісті, у закріпленні правом цінностей індивідуальної свободи, незалежності та безпеки. Право виступає як формалізоване добро, справедливість, милосердя, гуманізм.

Позитивістське (нормативістське) розуміння абстрагується від соціальних характеристик права і тому пов'язує сутність права виключно з волею держави.

2. Співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права

Природа права обумовлена наявністю в ньому двох основних компонентів: природного і позитивного. Такий розподіл свідчить про діалектичний характер розвитку права, що включає абстрактно загальні (природно-правові) і конкретні (позитивні) сторони.

Природне право (*jus naturale*) – це природжені, невідчужувані, невід'ємні, обумовлені природою людини, людським розумом, загальними етичними принципами правила поведінки, які існують незалежно від держави і поширюються на всі часи і народи. Природне право є сукупністю ідеальних, глибоко етичних і надзвичайно справедливих уявлень про право. Воно виникло задовго до держави і може існувати поза нею.

Позитивне право – закріплений в офіційних джерелах права нормативний регулятор, на основі якого визначаються межі дозволеної та належної поведінки людей, а компетентними державними органами виносяться юридично обов'язкові рішення. Позитивне право є результатом державної правотворчої діяльності.

Об'єктивне право – це система всіх діючих в країні норм права, відбитих в різних джерелах права і не залежних від індивіда.

Суб'єктивне право – це визначена об'єктивним правом міра дозволеної поведінки суб'єкта права.

Іноді поняття «позитивне право» не зовсім коректно ототожнюють з поняттям «об'єктивне право». Категорія «об'єктивне право» покликана виразити неперсоніфікованість, загальність і зовнішній характер правових норм щодо індивіда. Категорія «позитивне право» має іншу мету – показати, що

право в широкому сенсі слова ділиться на волевстановлене (позитивне) і природне. І позитивне, і природне право існують незалежно від бажання, волі або обізнаності конкретного індивіда. У цьому сенсі обидві ці правові цілісності є об'єктивним явищем. Отже, поняття «об'єктивне право» ширше, ніж поняття «позитивне право» і включає його.

3. Функції права: поняття та види

Функції права – це основні напрями впливу права на людину і суспільство (на суспільні відносини, суспільні відносини, свідомість людей). Категорія функцій права допомагає з'ясувати соціальне призначення права, характер його впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Розрізняють загальносоціальні і спеціально-юридичні функції права.

До **загальносоціальних функцій** належать: інформаційна; орієнтаційна; виховна; культурно-історична; стабілізаційна; функція соціального контролю; організаторська; управлінська.

Оскільки право впливає на багато сфер людської діяльності, можна також говорити про наявність економічної, політичної, ідеологічної функцій права.

Основними **спеціально-юридичними функціями** права є: регулятивна та охоронна.

Регулятивна функція права виявляється в тому, що приписи правових норм вносять впорядкованість у суспільні відносини. Виконуючи функцію регулятора суспільних відносин, правова норма указує індивіду на лінію його поведінки в тому або іншому випадку. Дія цієї функції виявляється у дозволах, рекомендаціях, пільгах і заохоченнях.

Розрізняють різновиди регулятивної функції: регулятивну статичну і регулятивну динамічну.

Охоронна функція полягає в тому, що право захищає соціальні цінності, блага, суспільні відносини шляхом встановлення заборон, обмежень і покарань за порушення заборон. Основне призначення охоронної функції права полягає в запобіганні порушенням норм права.

Окремі вчені виділяють також компенсаційну, обмежувальну і відновну функції права. Т. Н. Радько розглядає їх як самостійні функції, а О. Ф. Скакун як різновиди охоронної функції права.

4. Принципи та постулати права

Принципи права – це основні засади, що визначають природу, соціальну сутність, найсуттєвіші властивості права.

Розрізняють загальносоціальні і спеціально-юридичні принципи права.

До **загальносоціальних принципів права** відносять:

- 1) принцип пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими (класовими, національними) цінностями;
- 2) принцип гуманізму;
- 3) принцип демократизму.

Спеціально-юридичні принципи права прийнято класифікувати на загальноправові, галузеві, міжгалузеві, принципи інститутів.

Загальноправові принципи: свободи; справедливості; рівності; взаємозв'язку прав і обов'язків; верховенства права; законності.

Галузеві принципи є характерними для однієї галузі права.

Міжгалузеві принципи охоплюють дві або більш, як правило, суміжні галузі права.

Принципи інститутів права діють в рамках однорідних суспільних відносин, врегульованих нормами конкретного правового інституту.

Сучасна юриспруденція як система знань виробила власні аксіоматичні засади, або постулати права.

Постулат (лат. *postulaum* – вимога) – це твердження, припущення яке є підставою для здійснення змістовних міркувань і висновків.

До основних постулатів права можна віднести:

1. Постулат праворозуміння.
2. Постулат правового дуалізму.
3. Постулат правового плюралізму.
4. Постулат правової цілісності.
5. Постулат правової належності.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення права.
2. Охарактеризуйте основні юридичні ознаки права.
3. Як представники різних шкіл права визначають сутність права?
4. Як співвідносяться об'єктивне та позитивне право?
5. Охарактеризуйте спеціально-юридичні функції права.
6. Здійсніть класифікацію спеціально-юридичних принципів права.
7. Який зміст основних постулатів права?

ТЕМА 5 ПРАВО І ДЕРЖАВА В ЇХНЬОМУ СПІВВІДНОШЕННІ

Єдність і відмінності у походженні, сутності, організації права і держави.

Механізм взаємодії права і держави. Типи зв'язків між правом і державою: функціонально-координаційні, причинно-наслідкові.

Тоталітарна (етатистська), ліберальна та прагматична (дуалістична) моделі взаємодії права і держави.

Проблема подолання етатизму і рух до правової держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: основні аспекти взаємодії між правом та державою; типи зв'язків між правом і державою; основні моделі взаємодії права і держави; проблеми подолання етатизму і рух до правової держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти основні аспекти співвідношення (єдності, відмінності та взаємодії) права і держави; знати моделі і типи взаємодії між правом і державою; розуміти проблему подолання етатизму і руху до правової держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Еникеев Р. Н. Право и государство в их историческом соотношении. Правовое государство: теория и практика. 2020. № 3. С. 137–142. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_44276444_34724404.pdf
2. Заєць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині. *Право України*. 2013. № 9. С. 243–269.
3. Кененов А. А. Соотношение государства и права. *Общая теория государства и права*. Академический курс в 3 т. / под ред. проф. М. Н. Марченко. М.: Зерцало-М, 2001. Т. 3. С. 34–45.

4. Корчевна Л. О. Співвідношення держави і права (за працями Л. Петражицького, Г. Гурвіча, П. Сорокіна). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Випуск 29. Том 1. С. 20–23.
5. Камолих Д. А. Основні підходи до розуміння співвідношення держави та права в державно-правовій думці. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 86–91.
6. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права : учеб. пособ. М.: Зерцало–М, 2011. 352 с.
7. Миннихметов Р. Г. Еще раз о соотношении права и государства. *Право и политика*. 2005. № 3. С. 37–42.
8. Оніщенко Н. М. Держава та право: єдність, відмінності та протиріччя. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 3–8.
9. Оніщенко Н. М. Протиріччя між державою та правом: причини виникнення, методи та способи подолання. *Юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 14–18.
10. Скакун О. Ф. *Соотношение права и государства*. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. Харьков: Эспада, 2005. С. 289–292.

План

1. Єдність і відмінності держави і права.
2. Типи зв'язків між правом і державою: функціонально-координаційні, причинно-наслідкові.
3. Тоталітарна, ліберальна, прагматична моделі взаємодії права і держави.

Основний зміст

1. Єдність і відмінності держави і права

Співвідношення держави і права містить у собі три головних аспекти: єдність, відмінності та взаємодію.

Єдність держави і права проявляється в наступному:

- спільність походження і розвитку;
- спільність факторів, що обумовлюють сутність держави і права;
- спільність соціального призначення.

Відмінності ж впливають уже з визначень цих понять, їх онтологічного статусу та суспільної природи.

Взаємодія держави і права виражається в різноманітному впливі один на одного. Вплив держави на право полягає, насамперед, у тому, що вона створює, змінює, удосконалює, охороняє від порушень, запроваджує в життя норми права. Право, у свою чергу, легалізує і конститує державну діяльність, визначає її загальні границі (межі). За допомогою права закріплюються внутрішня організація держави, її форма, структура, апарат (механізм) керування, статус і компетенція різних органів і посадових осіб, принцип поділу влади, оформляються необхідні інститути.

2. Типи зв'язків між правом і державою: функціонально-координаційні, причинно-наслідкові

Держава і право – політико-юридична система, що включає два самостійних, але взаємодіючих явища. Співвідношення держави і права – це не

співвідношення предмету та його ознаки, властивості, а співвідношення двох самостійних, взаємодіючих явищ, кожне з яких володіє власними ознаками, властивостями.

В наукових колах відбувається дискусія щодо діалектичної природи (типу) зв'язків між державою і правом. На думку одних вчених, ці зв'язки носять функціонально-координаційний характер, на думку інших – причинно-наслідковий. Існує також і компромісна точка зору.

Причинно-наслідковий тип зв'язків

Право виникає й існує тому, що певні суспільні відносини, потреби, інтереси не можуть бути виражені, структуровані, реалізовані нормально поза і крім правових форм. Держава обробляє і систематизує суспільні відносини, волю, інтереси, мотиви, мети, ідеї, доктрини, суспільну думку, цінності, надає їм потрібну форму та юридичну чинність. При цьому вона підкріплює право державним примусом на випадок відхилення від норми права.

Соціальні та інші відносини можна охарактеризувати як зовнішню причину права. Держава, якщо їх розглядати як систему елементів політико-правової системи суспільства – є внутрішньою причиною права (умовою виникнення права).

Функціонально-координаційний тип зв'язків

Функції права і держави підпорядковані єдиним цілям та задачам, реалізація функцій одного неможлива без функціонування іншого. Право вносить міру в здійснення державної влади і управління. Велика роль законності в реалізації державою своїх функцій. Бажання укласти діяльність держави в правові рамки – це об'єктивно необхідна умова, що веде до організованості, упорядкованості, узгодженості дій людини, суспільства і держави.

3. Тоталітарна, ліберальна, прагматична моделі взаємодії права і держави

У літературі визначаються три точки зору щодо якісної характеристики співвідношення права і держави: тоталітарна (етатистська), ліберальна та прагматична (дуалістична).

Тоталітарна (етатистська) концепція ставить державу вище права, розглядає право як елемент та інструмент політики держави. Інституційно ця концепція проявляється у феномені тоталітарної держави, а ідеологічно – у позитивістському мисленні.

Ліберальна точка зору віддає пріоритет людині та її правам перед державою. Головним у вченні лібералізму є твердження про те, що суспільне співробітництво та поділ праці є можливими тільки в системі приватної власності на засоби виробництва, тобто тільки в умовах ринкової економіки та конкуренції.

Прагматична (дуалістична) концепція взаємовідносин держави і права полягає в тому, що, з одного боку, держава відіграє особливу роль у формулюванні права і забезпеченні правопорядку в суспільстві, а, з іншої, право пов'язує державну владу, зобов'язує її дотримуватися правових приписів у всіх сферах діяльності, тобто вона теж орієнтована на формування правової держави, де право стоїть над державою, обмежуючи державну владу.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. В чому полягає єдність права та держави?
2. Які основні аспекти взаємодії права та держави?
3. Назвіть основні відмінності між правом та державою.
4. В чому полягає функціонально-координаційний тип зв'язків між правом і державою?
5. В чому полягає причинно-наслідковий тип зв'язків між правом і державою?
6. Охарактеризуйте тоталітарну та ліберальну моделі взаємодії права і держави.
7. Який зміст прагматичної моделі взаємодії права і держави?

ТЕМА 6

ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Соціальне регулювання: поняття та види. Внутрішнє та зовнішнє, стихійне і волевстановлене, нормативне і ненормативне, загальне та індивідуальне соціальне регулювання.

Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні. Різновиди соціальних норм: правові, моральні, релігійні, корпоративні, естетичні, звичаї та традиції.

Специфіка правового регулювання в системі соціального регулювання. Типи та методи правового регулювання. Форми правового регулювання.

Співвідношення права та інших соціальних норм: єдність, відмінність, взаємодія.

Нормативні акти: поняття та види.

Мета лекції

Надати уявлення та сформулювати систему знань про: поняття та види соціального регулювання; види соціальних норм; специфіку правових норм в системі соціального регулювання; типи, форми та методи правового регулювання; співвідношення права та інших соціальних норм; поняття та види нормативних актів.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти основні аспекти соціального регулювання; знати поняття і види норм; повинен засвоїти типи, форми та методи правового регулювання; мати уяву про співвідношення (єдність, відмінність, взаємодію) права та інших соціальних норм; знати поняття та види нормативних актів.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Бірюкова А. Співвідношення звичаю та закону: історичний аналіз. *Право України*. 2008. № 3. С. 41–44.

2. Вовк Д. Релігійна традиція у праві: аспекти загальнотеоретичного розуміння. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 44–53.
3. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22–30.
4. Лисюк І. І. Деякі питання виникнення соціальних норм. *Часопис Київського університету права*. 2011. №3. С. 65–69. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_3/65.pdf
5. Луцький І. М. Філософські підходи до розуміння взаємодії права та релігії (на прикладі їх трансформації у державну політику). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_7_4
6. Мальцев Г. В. Нравственные основания права : моногр. Изд. 2-е. М : Изд-во СГУ, 2009. 552 с.
7. Міма І. В. Характеристика релігійних норм як різновиду соціальних норм. *Держава і право: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки*. 2009. № 43. С. 133–139.
8. Мохонько А. В. Місце норм права у системі соціальних норм. *Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки*. 2010. Вип. 48. С. 44–49.
9. Пайда Ю. Релігійні норми в системі нормативного регулювання суспільних відносин. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 127–132.
10. Рабінович С. П. Суспільна мораль як предмет етики і юриспруденції. *Право України*. 2011. № 8. С. 173–179.
11. Скрипнюк О., Селіванов В. Методологічні проблеми взаємозв'язку права і політики. *Право України*. 2008. № 1. С. 14–22.
12. Стефанчишена Т. Релігія, політика і право: деякі аспекти взаємовпливів. *Право України*. 2010. № 1. С. 105–110.
13. Толкачова Н. Є. Деякі аспекти співвідношення звичаю, традиції та права. *Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: «Юридичні науки»*. 2002. Вип. 45–48. С. 20–22.
14. Хархаліс У. М. Звичай, традиція, обряд, ритуал як форми відображення суспільних відносин. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ: Центр духовної культури. 2004. № 44. URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_44/Harhalis.htm

План

1. Соціальне регулювання: поняття та види.
2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм.
3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми
4. Співвідношення правових та інших соціальних норм.
5. Нормативні акти: поняття та види.

Основний зміст

1. Соціальне регулювання: поняття та види

Соціальне регулювання – упорядкування відносин між людьми, їх поведінки за допомогою створення і реалізації соціальних норм.

Види соціального регулювання:

- 1) внутрішнє – совість, переконання, установки;
зовнішнє – об'єктивне право, суспільна мораль тощо;
- 2) стихійне (природне) – соціальні прояви законів природи і суспільства (демографічні та міграційні процеси, підйоми і спади економіки, інфляція та дефляція);
вольове (волевстановлене) – свідомий, вольовий, цілеспрямований вплив на поведінку людей та їхніх об'єднань;
- 3) загальне – звернено до невизначеного кола осіб;
індивідуальне – звернено до конкретного індивіда.
- 4) нормативне – містить однаковий масштаб (еталон) поведінки;
ненормативне – ціннісне, директивне, інформаційне регулювання.

2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм

Норми – це певні стандарти, зразки, еталони, моделі поведінки учасників соціальної комунікації.

Діючи в людському суспільстві норми умовно розбивають на **три групи**:

- 1) природні норми, або закони природи;
- 2) технічні (соціально-технічні) норми – правила поводження з технічними і природними об'єктами (наприклад, державні будівельні правила);
- 3) **соціальні норми** – вироблені у процесі історичного розвитку правила соціальної взаємодії, що відповідають типу культури та характеру організації певного суспільства й забезпечені засобами соціального впливу.

Види соціальних норм:

- 1) норми моралі (етичні норми);
- 2) правові норми;
- 3) релігійні норми;
- 4) корпоративні норми (норми об'єднань громадян);
- 5) звичаї і традиції;
- 6) естетичні норми.

Специфіка правових норм в системі соціального регулювання визначається тим, що:

- 1) норми права пов'язані з державою;
- 2) порушення норми права тягне за собою негативну реакцію держави у вигляді юридичної відповідальності;
- 3) дія норм права поширюються на всіх людей, а не тільки на прихильників тієї або релігії або членів корпорації.

3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми

Правове регулювання є одним з різновидів соціального регулювання.

Правове регулювання – це впорядкування найважливіших суспільних відносин, що здійснюється компетентним суб'єктом за допомогою правових засобів.

Типи правового регулювання:

- 1) **загальнодозвільний** тип правового регулювання виражається у принципі «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;

2) *спеціально-дозвільний* тип правового регулювання виражається у принципі «заборонено все, що прямо не дозволено законом».

Метод правового регулювання — це сукупність прийомів правового впливу на соціальні зв'язки та явища.

До методів правового регулювання слід віднести:

- імперативний і диспозитивний методи;
- метод обмежень і метод заохочень;
- метод автономії та рівності сторін і метод субординації.

Кожен метод правового регулювання складається з окремих *способів (прийомів)* правового регулювання: дозвіл; зобов'язання; заборона; наділення правом; рекомендація; заохочення; обмеження; покарання.

Залежно від масштабу впливу правове регулювання здійснюється у двох основних *формах*:

1) *нормативне* правове регулювання – носить загальний характер, здійснюється за допомогою правил, адресованих усім і кожному окремо й розрахованих на невизначене число типових ситуацій;

2) *індивідуальне* правове регулювання – спрямоване на впорядкування конкретних відносин, ситуацій, поведінки конкретних осіб.

4. Співвідношення права та інших соціальних норм

Місце права в системі соціального регулювання визначається, передусім, характером взаємодії права та інших соціальних норм (моралі, релігії, звичаїв, політики, корпоративних норм тощо).

В якості прикладу слід навести співвідношення норм права та моралі.

Мораль і право – головні регулятори поведінки людей. Співвідношення між ними складне і включає взаємозв'язок єдності та відмінності.

Єдність права і моралі полягає в наступному:

- 1) системність;
- 2) єдина мета;
- 3) збіг приписів;
- 4) однакове коло адресатів;
- 5) єдині цінності.

Відмінність права і моралі полягає в:

- 1) способах встановлення;
- 2) методах забезпечення;
- 3) формах виразу;
- 4) оцінних поняттях;
- 5) різному характері відповідальності за порушення і різному порядку реалізації відповідальності;
- 6) сферах дії;
- 7) змісті.

Мораль і право взаємно *доповнюють одне одного*. Норми права служать і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства. Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, але й на суспільну мораль.

Але можна навести приклади, коли право вступає в *протиріччя* з мораллю:

– мораль забороняє, право дозволяє: смертна кара; вбивство людини людиною на війні; розірвання шлюбу; аборти;

– мораль дозволяє, право забороняє: сегрегаційні закони; заборона листування з ув'язненими в СРСР; заборона багатоженства в ісламських країнах орієнтованих на європейські стандарти.

За аналогічною схемою можна розглядати співвідношення права з іншими соціальними нормами.

5. Нормативні акти: поняття та види

Нормативний акт – це прийнятий соціальним суб'єктом документальний акт, що характеризується соціальною (груповою) легітимністю та містить нормативні приписи для невизначеного кола суб'єктів.

Ознаки нормативного акту:

1) це акт, що має документальну форму (письмовий документ, що має назву та інші реквізити);

2) розроблений або прийнятий суб'єктом, за яким суспільство (або його частина) визнає право здійснювати такі дії;

3) містить правила поведінки, якими повинні керуватися суб'єкти суспільних відносин у певних життєвих ситуаціях.

Класифікація нормативних актів здійснюється відповідно до різних критеріїв: залежно від того, ким вони вироблені або прийняті, кому адресовані, за сферами дії та ін. Наприклад, виділяють нормативні акти:

1) юридичного і неюридичного характеру;

2) серед неюридичних актів – релігійні, політичні, ідеологічні тощо;

3) зовнішньої дії (правила дорожнього руху видані державним органом, але поширюються на всіх учасників дорожнього руху) і акти внутрішньої дії (статут політичної партії поширюється тільки на її членів).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення соціального регулювання.

2. Охарактеризуйте ненормативне регулювання.

3. Назвіть ознаки соціальних норм.

4. Що дозволяє вирізнити право серед інших нормативних регуляторів?

5. Чим відрізняються загальнодозвільний і спеціально-дозвільний типи правового регулювання?

6. Охарактеризуйте співвідношення: права та моралі; права та релігії; права та звичаїв; права та корпоративних норм; права та політики.

7. Наведіть приклади різних видів нормативних актів.

ТЕМА 7 НОРМИ ПРАВА

Поняття норми права (правової норми). Ознаки, що відрізняють правову норму від інших соціальних норм. Формальна визначеність норми права, загальнообов'язковість, системність, неперсоніфікованість, зв'язок з державою.

Структура норми права: гіпотеза, диспозиція і санкція. Види елементів правової норми.

Способи викладення правових норм. Норма права і стаття нормативно-правового акту.

Класифікація правових норм. Спеціалізовані та конкретні норми права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та структуру правової норми; способи викладення правових норм; класифікацію правових норм за різними підставами.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати основні ознаки правових норм; демонструвати знання щодо способів викладення норм права в нормативно-правових актах; здатний проводити структурний аналіз правових норм; вміти здійснювати класифікацію норм права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Баранов А. В. Системоопределяющие специализированные нормы права в механизме правового регулирования. *Вестник Томского государственного университета. Серия: «Право»*. 2011. № 2. С. 5–11.
2. Беран К. Диспозитивная правовая норма. *Правоведение*. 2010. № 5. С. 93–101.
3. Вершинина С. И. О соотношении охранительных норм и норм принуждения. *Российский юридический журнал*. 2011. № 4. С. 52–62.

4. Груздев В. В. Понятие и структура охранительных гражданско-правовых норм. *Право и государство: теория и практика*. 2009. Т. 56. № 8. С. 47–50.

5. Давыдова М. Л. Правовая норма и нормативное предписание: проблема соотношения. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия: «Юриспруденция»*. 2006. Вып. 8. С. 52–57. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-norma-i-normativnoe-predpisanie-problema-sootnosheniya>

6. Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 16–23.

7. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права». *Право України*. 2011. № 4. С. 159–164.

8. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: монографія. Чернівці, 2010. 187 с.

9. Заморська Л. І. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 50. С. 19–25.

10. Корнута Р. Вітчизняні погляди на структуру норми права. *Право України*. 2007. №6. С. 19–21.

11. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1. 2016. С. 14–18.

12. Рыбаков В. А. Виды нетипичных норм права. *Право и государство: теория и практика*. 2013. № 4. С. 10–13.

13. Стецик Н. В. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 212–219.

План

1. Поняття та ознаки норми права (правової норми).
2. Структура норми права.
3. Способи викладення правових норм.
4. Класифікація правових норм.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки норми права (правової норми)

Норма права – це формально визначений, встановлений або офіційно визнаний державою або іншим компетентним суб'єктом і забезпечений примусовою силою соціально значущий припис загального характеру.

Норми права, будучи різновидом соціальних норм, мають із ними багато спільного і в той же час відрізняються від них специфічними властивостями.

Ознаки норми права:

1. загальнообов'язковість;
2. неперсоніфікованість;
3. формальна визначеність;
4. зв'язок із державою;
5. системність.

2. Структура норми права

Норму права складають наступні взаємозв'язані структурні елементи:

1) **гіпотеза** – частина правової норми, яка указує на умови (життєві обставини, інакше – юридичні факти), за яких ця правова норма вступає в дію;

2) **диспозиція** – частина правової норми, яка містить вказівку на права та/або обов'язки, що виникають у разі настання життєвих обставин, зафіксованих гіпотезою. Інакше кажучи, диспозиція містить певний правовий припис адресатові норми – здійснити дію, утриматися від дії, діяти на власний розсуд. Диспозиція є серцевиною правової норми: без неї правова норма не має сенсу і не може існувати;

3) **санкція** – частина правової норми, яка передбачає наслідки реалізації або нереалізації припису, зафіксованого у диспозиції у разі невиконання обов'язку.

Структурні елементи правової норми класифікують за ступенем визначеності і за складом.

Види структурних елементів норми права **за визначеністю**:

1) абсолютно-визначені гіпотеза, диспозиція, санкція – містять точні, такі, що не допускають розширювального тлумачення відомості про юридичний факт, вид поведінки за наявності даного факту, вид і міру відповідальності за порушення диспозиції;

2) відносно-визначені гіпотеза і диспозиція містять лише загальні умови реалізації норми і не конкретизовані права та обов'язки адресата норми. Відносно-визначена санкція визначає мінімальну і максимальну межу відповідальності за порушення норми;

3) альтернативні гіпотеза і диспозиція указують на варіанти юридичних фактів і варіанти правових наслідків цих фактів. Альтернативна санкція містить два і більше варіантів відповідальності за порушення норми, причому правозастосовувач вибирає з них найбільш доцільний.

Класифікація структурних елементів правової норми **за складом**:

1) прості. Прості гіпотези містять один юридичний факт, проста диспозиція один правовий наслідок гіпотези, проста санкція визначає одну міру державного примусу щодо правопорушника;

2) складні. Складна гіпотеза містить складний юридичний факт, складна диспозиція містить декілька правових наслідків, що одночасно наступають при вказаній гіпотезі, складна санкція передбачає дві і більш заходи державного примусу до правопорушника.

3. Способи викладення правових норм

Нормотворча юридична техніка виробила найбільш раціональні способи розташування правових норм у нормативно-правових актах, що забезпечують певну структуру цих актів і зручність користування нормативно-правовим матеріалом.

Можливі наступні варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту:

1) в одній статті міститься одна норма права;

2) в одній статті міститься декілька норм права. У такому разі норми права регулюють декілька правових відносин, що об'єднуються єдиною життєвою ситуацією;

3) елементи однієї норми права розташовані в декількох статтях. Цей варіант має місце у тому випадку, коли елементи правової норми (гіпотези, диспозиції, санкції) за допомогою прямих відсилань або бланкетного прийому виражені в інших нормах права.

Способи викладення норми права можуть бути різними.

Для країн континентальної Європи (романо-германська правова сім'я) характерною є **абстрактна форма** викладення правових норм. Ознаки врегульованих правом ситуацій у такому разі подаються в узагальненій формі.

Казуїстична форма викладення правової норми є характерною для країн англо-американської правової сім'ї, коли вказана в нормі ситуація викладена детально, з переліком окремих варіантів – казусів.

4. Класифікація правових норм

Кожна система права складається із величезної кількості правових норм. Їх можна класифікувати за різними підставами:

1) *по ролі в механізмі правового регулювання* розрізняють **конкретні** та **спеціалізовані** норми. Конкретні норми безпосередньо встановлюють права та обов'язки адресатів норм. Спеціалізовані норми не містять вказівок на права та обов'язки адресатів, але встановлюють фундаментальні основи у механізмі правового регулювання.

Спеціалізовані норми охоплюють норми-засади, установчі норми, норми-дефініції, норми-принципи, норми-презумпції, норми-строки (темпоральні норми), норми-преюдиції, норми-фікції, норми-конструкції, оперативні норми, норми арбітри (колізійні норми).

2) *залежно від предмету правового регулювання* розрізняють конституційні, кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові норми та інші галузеві норми;

3) *залежно від основних методів правового регулювання* розрізняють імперативні норми (містять владні приписи, що не допускають жодних відхилень) і диспозитивні норми (їхні приписи можуть варіюватися за розсудом учасників відносин);

4) *залежно від характеру правового припису*, що міститься в нормі, розрізняють дозвільні, зобов'язуючі та заборонні норми;

5) *залежно від часу дії* розрізняють постійні, тимчасові та надзвичайні правові норми;

6) *залежно від кола осіб*, на які поширюється дія норми, розрізняють загальні, спеціальні та виняткові правові норми;

7) *залежно від дії в просторі* розрізняють загальні та локальні правові норми;

8) *за функціональною спрямованістю* розрізняють регулятивні та охоронні норми;

9) *за характером інформаційно-психологічної дії* на особу розрізняють стимулюючі та обмежуючі норми;

10) *за субординацією у правовому регулюванні* розрізняють матеріальні та процесуальні норми.

**Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання**

1. Дайте визначення норми права.
2. Назвіть ознаки, що відрізняють норму права від інших соціальних норм.
3. Проведіть аналіз структурних елементів норми права.
4. Чим відрізняються між собою абстрактний та казуальний способи викладення правових норм?
5. Які можливі варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту?
6. Охарактеризуйте спеціалізовані норми права.
7. Проведіть класифікацію правових норм за різними підставами.

ТЕМА 8 СИСТЕМА ПРАВА

Поняття системи права. Складові системи права: правові норми, інститути права, галузі права, правові спільності.

Галузі права. Предмет і метод правового регулювання як критерії розмежування галузей права. Поняття та види інститутів права. Міжгалузеві інститути права.

Поділ права на приватне і публічне. Специфіка матеріального і процесуального права.

Національне, міжнародне і інтегративне право. Співвідношення між нормами міжнародного та національного права, інтегративного та національного права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та складові елементи системи права; критерії розмежування галузей права; поняття та види інститутів права; правові спільності; співвідношення між нормами міжнародного та національного права, інтегративного та національного права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття системи права, та вміти характеризувати її основні елементи; розуміти критерії розмежування галузей права; мати уяву про специфіку приватного і публічного, матеріального і процесуального права; аналізувати співвідношення між нормами національного, інтегративного та міжнародного права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Богачова Л. Л. Система європейського та національного права. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 24. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2035>

2. Борисова Л. В. Об основаниях (критериях) деления права на частное и публичное. *Вестник Московского гос. обл. ун-та. – Сер. : «Юриспруденция»*. 2013. № 1. С. 11–17.
3. Дашковська Т. М. Норми матеріального та процесуального права: до питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. № 75. С. 96–102.
4. Динис Г. Г. Міжнародно-правові концепції глобального права, права інтернету, або кіберправа, та трансформації міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 279–286.
5. Дуднік Р. М. Ознаки галузей українського права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип 2. Т. 1. С. 29–32.
6. Євграфова Є. Інший погляд на дослідження структури і системи права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 52–64.
7. Іванченко О. М. Міжнародне та національне право: проблеми взаємодії. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць*. О., 2008. Вип. 35. С. 145–149.
8. Ківалова Т. С., Смелянець Г. Є. До питання про поняття і складові методу правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2003. Вип. 21. С. 33–37.
9. Левицька Н. Нормативно-правовий інститут: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 24–29.
10. Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Право України*. 2013. № 3–4. С. 209–222.
11. Петришин О., Погребняк С. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9–17.
12. Хряпченко В. П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 27–32.
13. Чабаненко М. Імперативні та диспозитивні способи правового регулювання на сучасному етапі розвитку аграрного права як галузі. *Право України*. 2004. № 11. С. 109–111.
14. Шилінгов В. С. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 48–51.
15. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм. *Віче*. 2010. № 17. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_17_11

План

1. Поняття, ознаки та структурні елементи системи права.
2. Галузі та інститути права. Критерії розмежування галузей права.
3. Правові спільності: поняття та характеристика.
4. Співвідношення національного, регіонального (інтегративного) та міжнародного права.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та структурні елементи системи права

Система права – це об'єктивно обумовлена внутрішня структура права, що складається із взаємозв'язаних норм, логічно розподілених по інститутах, галузях та правових спільностях.

Ознаки (рисни) системи права:

- 1) об'єктивна зумовленість;
- 2) органічна цілісність, єдність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір;
- 3) структурна різноманітність;
- 4) поєднання динаміки і стабільності. Як стабілізуючий, опорний елемент системи права виступають галузі права. Правові норми забезпечують динамізм системи права, швидко реагуючи на суспільні відносини, що змінюються.

Структурні елементи системи права: норми права; інститути права; підгалузі права; галузі права; правові спільності (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).

2. Галузі та інститути права. Критерії розмежування галузей права

Галузь права – крупна впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний тип схожих суспільних відносин та актів поведінки за допомогою специфічного методу правового регулювання.

Ознаки (рисни) галузі права:

- 1) основа виокремлення галузі права – однотипні суспільні відносини та поведінкові акти, що потребують правового регулювання;
- 2) якісна своєрідність врегульованих суспільних відносин;
- 3) наявність специфічного набору прийомів і засобів регулювання суспільних відносин;
- 4) наявність системно-структурних складових, тобто взаємозв'язаних інститутів і норм права.

Підгалузь права – система однорідних предметно-зв'язаних інститутів певної галузі права.

В основі розмежування права на галузі є предмет і метод правового регулювання. Крім того, кожна галузь має свій набір принципів і загальних положень, специфічних засобів і прийомів правового регулювання.

Інститут права – впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин.

Види інститутів права:

- 1) за структурою та місцем в системі права виділяють прості, або галузеві та складні, або міжгалузеві інститути права;
- 2) за функціональною роллю виділяють регулятивні (інститут міни) та охоронні (інститут кримінальної відповідальності) інститути права;
- 3) за субординацією в правовому регулюванні виділяють матеріальні (інститут підряду) та процесуальні (інститут порушення кримінальної справи).

Субінститут права – це впорядкована сукупність правових норм, регулюючих конкретний різновид суспільних відносин, що знаходяться в рамках певного інституту.

3. Правові спільності: поняття та характеристика

Правова спільність – сукупність правових норм, яка відноситься до певної сфери суспільних відносин. Правова спільність уявляє собою найбільш широке об'єднання нормативного матеріалу.

До правових спільностей можна віднести: публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право.

Для сфери **публічного права** характерні юридична централізація (регулювання «по вертикалі», з єдиного центру – держави) та імперативність, що не залишає місця розсуду суб'єктів. Сфера **приватного права** передбачає децентралізацію правового регулювання (коли юридично значущі рішення ухвалюються учасниками цивільного обороту самостійно) і диспозитивність (свобода вибору юридичних рішень).

Публічне і приватне право розрізняються також за способами захисту інтересу, що лежить в основі правовідносин. Приватні інтереси захищаються від посягань за приватною ініціативою, на вимогу зацікавленої в цьому особи і в рамках цивільного або господарського судового процесу. Захист публічного інтересу є обов'язком органів держави, і ці органи повинні захищати такий інтерес за своєю власною ініціативою.

Основний сенс розмежування приватного і публічного права полягає у встановленні меж вторгнення держави до сфери майнових та інших інтересів індивідів та їхніх об'єднань.

Матеріальне право – це сукупність норм, яка безпосередньо регулює суспільні відносини.

Процесуальне право – це сукупність норм, яка регулює діяльність із реалізації матеріальних норм.

Матеріальне і процесуальне право співвідносяться як зміст і форма правового регулювання. Процесуальні правові норми служать формою втілення в життя змісту норм матеріального права. Матеріальні регулятивні норми, встановлюючи суб'єктивні права та юридичні обов'язки, формують позитивну поведінку своїх адресатів. Матеріальні охоронні норми забезпечують дію матеріальних регулятивних норм. Процесуальні норми регламентують процедуру рішення спорів і конфліктів, процес розслідування і судового розгляду злочинів та інших правопорушень.

4. Співвідношення національного, регіонального (інтегративного) та міжнародного права

Національне (внутрішньодержавне) право, регіональне (інтегративне) і міжнародне право є різними, самостійними системами права, що мають як загальні риси, так і особливості.

Національне право регулює відносини усередині країни, на її території. Міжнародне право регулює відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Існують три основні концепції співвідношення міжнародного і національного права:

- 1) концепція примату міжнародного права;
- 2) концепція примату національного права;

3) дуалістична концепція, яка ґрунтується на визнанні існування двох різних, взаємодіючих між собою систем права: національного і міжнародного.

У сучасній юридичній науці домінуючим є помірно дуалістичний підхід, через який признається примат міжнародно-правових норм, якщо вони визнані державою і включені до системи національного права.

Для того, щоб регулювати національні відносини, норми міжнародно-правових актів повинні увійти до системи права цієї держави, тобто бути імплементовані до національного права. Важливим засобом імплементації норм міжнародного права є їхня трансформація.

Форми трансформації норм міжнародного права:

1) пряма – норми укладеного і ратифікованого міжнародного договору безпосередньо набувають силу закону;

2) опосередкована – означає ухвалення особливого закону, іншого нормативно-правового акту, що переводить норму міжнародного договору у національну норму права;

3) змішана – є поєднанням елементів перших двох видів і є найбільш поширеною.

Останнім часом набуло актуальності питання про співвідношення регіонального (зокрема, європейського) права і національного права.

Поняття «регіональне право» може мати не тільки міждержавний, але й внутрішньорідержавний характер. У федеральних державах з безліччю суб'єктів і правових систем регіональне право постає як право суб'єктів федерації, яке щодо федерального права виступає як система підлеглого порядку.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення системи права.
2. Назвіть структурні елементи системи права.
3. Дайте визначення галузі права.
4. Які основні критерії розмежування галузей права?
5. Як ви розумієте поняття «субінститут права»?
6. Охарактеризуйте правові спільності (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).
7. Які основні концепції співвідношення міжнародного і національного права ви знаєте?

ТЕМА 9 ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА

Поняття та види джерел права: матеріальні, ідеальні, пізнавальні, формально-юридичні. Форми (джерела) права. Різноманіття форм (джерел) права.

Правовий звичай та його місце в сучасному праві.

Юридичний прецедент. Види прецедентів. Структура прецеденту. Судовий прецедент.

Нормативний договір. Міжнародні та внутрішньодержавні договори.

Релігійний текст як джерело права.

Юридична доктрина і коментар до юридичних текстів.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та види джерел права; характеристику різних форм (джерел) права (правового звичаю, юридичного прецеденту, нормативного договору, релігійних текстів, юридичної доктрини).

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття форми (джерела) права; розуміти різноманіття джерел права; демонструвати знання різних джерел права; давати характеристику джерелам права України.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Богачова Л. Л. Нормативно-правовий договір як джерело національного та європейського права. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6.2_4
2. Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації. *Право України*. 2014. № 9. С. 147–154.

3. Думанов Х. М., Першиц А. И. К уточнению понятия «обычное право». *Государство и право*. 2005. № 3. С. 77–82.
4. Кононенко В. П. Судебный прецедент в международном и национальном праве : моногр. / под ред. Л. Д. Тимченко. О. : Фенікс, 2013. 512 с.
5. Кравченко С. С. Правовий прецедент як соціальний інститут та його значення: прагматичний аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 17–20.
6. Малишев Б. В. Судова правотворчість у контексті судової реформи в Україні. *Право України*. 2017. № 6. С. 34–38.
7. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособ. М.: Проспект, 2011. 768 с.
8. Матвеева Л. Г. Источники права в условиях социальной транзисии: историко-правовой аспект. *Закон и жизнь: Междунар. науч.-практ. правовой журнал*. 2015. № 7/2. С. 53–57.
9. Мочульська М. Основні типи сучасного розуміння правової доктрини. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 44–52.
10. Оніщенко Н. Деякі дискусійні питання визначення категорії «джерело права» у сучасній юридичній науці. *Право України*. 2013. № 5. С. 245–252.
11. Поляков А. В., Тимошина Е. В. Источники права. *Общая теория права: Учебник*. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. С. 282–317.
12. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. №6. С. 9–16.
13. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90–97.
14. Тищенко Ю. Миф как источник права. *Юридичний вісник*. 2009. № 1. С. 5–9.
15. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27–33.

План

1. Поняття та види джерел права.
2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
3. Юридичний прецедент.
4. Нормативний договір.
5. Релігійний текст як джерело права.
6. Юридична доктрина.

Основний зміст

1. Поняття та види джерел права

Поняття «джерело права» уживається в юридичній літературі **в чотирьох значеннях**:

- 1) джерело права в матеріальному сенсі – це система об’єктивних потреб суспільного розвитку, зокрема, суспільні відносини та інтереси, що потребують юридичного оформлення;

2) джерело права в ідеальному сенсі – це віддзеркалення матеріального джерела права у правосвідомості законодавця та інших суб'єктів правотворчості;

3) джерело права в пізнавальному сенсі – це підготовчі документи і матеріали, проекти нормативно-правових актів, які використовуються при тлумаченні юридичних текстів. Такий же характер мають юридично нечинні історико-правові пам'ятники;

4) джерело права у формальному сенсі – це юридично оформлений результат ідеологічного усвідомлення об'єктивних потреб суспільного розвитку. Інакше кажучи, формальне (юридичне) джерело права – це форма права. Поняття «форма права» показує, як зміст права організований і виражений ззовні.

Форми (джерела) права – визнані або прийняті державою зовнішні, офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) права.

Види форм (джерел) права: 1) правовий звичай; 2) юридичний (судовий або адміністративний) прецедент; 3) нормативний договір; 4) релігійний текст; 5) юридична доктрина; 6) нормативно-правовий акт.

Виділяють: первинні та вторинні, основні та додаткові джерела права.

Нормативно-правовий акт – є основним джерелом права в країнах романо-германської правової сім'ї, тому його вивченню буде приділена окрема тема.

2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві

Правовий звичай – це стійке правило поведінки, що стихійно склалося і офіційно визнане державою.

Ознаки правового звичаю:

- 1) багатократність і тривалість застосування;
- 2) авторитетність;
- 3) своєрідність форми (вираз у вигляді міфу, афоризму, прислів'я тощо);
- 4) визнання (мовчазне або законодавче) нормативної дії звичаю державою.

Види звичаїв залежно від їхньої ролі у правовому регулюванні (за Рене Давидом):

- 1) звичаї *secundum legem* (на додаток до закону);
- 2) звичаї *praeter legem* (окрім закону);
- 3) звичаї *adversus legem* (проти закону).

Правові звичаї застосовуються у банківській практиці, комерційному обороті, сфері страхування, міжнародній торгівлі. Для країн англо-американської правової сім'ї характерними є конституційні звичаї та традиції. Різновидом правового звичаю є звичаї ділового обороту – сформовані і широко вживані в різних сферах управлінської або підприємницької діяльності правила поведінки, не передбачені законодавством, незалежно від того, чи зафіксовані вони в якому-небудь документі.

Правові звичаї мають місце в системі міжнародного права. **Міжнародно-правовий звичай** – це сформоване на практиці неписане правило поведінки, за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично обов'язкову силу.

3. Юридичний прецедент

Юридичний (судовий, адміністративний) прецедент – рішення судового або адміністративного органу у конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке служить зразком для вирішення аналогічних справ.

Ознаки юридичного прецеденту:

- 1) юридичний прецедент є волевиявленням правозастосовного органу;
- 2) має письмову форму виразу;
- 3) виникає за наявності прогалин у нормативно-правовому регулюванні;
- 4) застосовується при розгляді аналогічних справ;
- 5) має обов'язковий характер, що забезпечується державою.

Юридичний прецедент є однією з основних форм права в країнах англо-американської правової сім'ї.

Юридичний прецедент як форма права має як свої переваги, так і недоліки.

Переваги прецеденту полягають в наступному: 1) визначеність; 2) здатність до розвитку; 3) конкретність; 4) практичність.

Недоліки юридичного прецеденту як форми права: 1) строгість; 2) небезпека непослідовності; 3) громіздкість і складність; 4) повільність змін; 5) певна суб'єктивність при виборі прецеденту.

В Україні, яка тяжіє до романо-германської правової сім'ї, ставлення до судового прецеденту, як до джерела права, є дискусійним. Так, окремими вченими судовий прецедент не визнається формою права. Але, існує позиція, згідно з якою, рішення Конституційного Суду України слід вважати прецедентами тлумачення. В цьому випадку судовий прецедент розглядається в якості джерела права в Україні.

4. Нормативний договір

Нормативний договір – це угода між двома і більше суб'єктами правотворчості, що встановлює правові норми, обов'язкові для невизначеного кола осіб і розрахована на багаторазове застосування.

Нормативний договір є основною формою в системі міжнародного права, і все ширше використовується в національних системах права.

Ознаки нормативного договору:

- 1) специфіка сторін, які найчастіше виступають як носії публічних інтересів (держава, її органи, соціальні колективи);
- 2) створюється двома і більше суб'єктами правотворчості в результаті їхньої взаємної згоди;
- 3) має форму офіційно опублікованого письмового правового акту;
- 4) містить в собі нормативно виражені взаємні права і обов'язки сторін (конвенціональні норми);
- 5) спирається на особливі юридичні санкції і особливу процедуру розгляду спорів, конфліктів;
- 6) має триваючий в часі характер;
- 7) у вигляді конкретизації нормативного договору виступають підзаконні акти і субдоговори між конкретними юридичними і фізичними особами.

Класифікація нормативних договорів:

– внутрішньодержавні договори (конституційні, адміністративні, цивільно-правові тощо) і міжнародні договори;

- договори про компетенцію і договори про взаємодію;
- координаційні та субординаційні договори.

5. Релігійний текст як джерело права

Релігійний текст – це священна для віруючих книга або послання глави церкви (релігійної організації), що містить, разом з релігійними, правові норми.

Точніше кажучи, в такому тексті релігійні і правові приписи складають нерозривну єдність. Прикладом релігійного тексту може служити Біблія, Тора, Коран, енцикліки (вселенські послання) римського папи тощо.

Ознаки релігійного тексту як джерела права:

- 1) документальний (письмовий) вираз нормативних приписів;
- 2) богонатхненний характер;
- 3) переплетення правових і релігійних, а іноді й моральних норм в рамках одного документу;
- 4) персональний характер;
- 5) метафорична і, як правило, казуїстична форма викладу приписів.

Правовими нормами слід вважати такі норми священних книг, які через їх визнання державою або через характер самих суспільних відносин, або з інших причин набули властивості норм права. Такі норми в різних релігіях можуть мати еклектичний характер або утворювати цілі системи.

6. Юридична доктрина

Юридична доктрина – це науково оформлена концептуальна ідея, спрямована на удосконалення правового регулювання й визнана державою або іншим публічно-владним суб'єктом як джерело правотворчості та правозастосування.

У системі національного права України і деяких інших країн юридична доктрина використовується при розробці нових законів. У системі міжнародного права юридична доктрина використовується як самостійне, хоча й допоміжне, джерело.

Ознаки юридичної доктрини як джерела права:

- 1) соціальна значущість;
- 2) наукова обґрунтованість;
- 3) авторитетність;
- 4) практичне значення.

Доктринальні положення одержують зовнішнє оформлення за рахунок інших правових явищ (в першу чергу – судової практики, а також нормативно-правових актів). Сприймаючи доктрину, вони деталізують її положення, додаючи їм характер конкретних правил поведінки.

Роль вчених-юристів у формуванні права, його сучасних норм і принципів велика і безперечна. Але в сучасних умовах правом стають лише норми, прийняті компетентними органами держави. Жодне джерело, підготовлене ученими-юристами, не має загальнообов'язкового характеру і в кращому разі містить рекомендації та побажання.

Отже, юридична доктрина є додатковим (неформальним) джерелом права.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення форми (джерела) права.
2. Які основні форми (джерела) права ви знаєте?
3. Яке місце правового звичаю в сучасному праві?
4. Які переваги та недоліки судового прецеденту як джерела права?
5. Дайте характеристику нормативного договору як джерела права.
6. Перерахуйте основні ознаки релігійного тексту як джерела права.
7. Охарактеризуйте юридичну доктрину як джерело права.

ТЕМА 10
**НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ –
ОСНОВНА ФОРМА ПРАВА СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ**

Поняття та ознаки нормативно-правових актів. Види нормативно-правових актів.

Закон: поняття та ознаки. Класифікація законів за різними підставами. Поняття підзаконних актів. Види підзаконних актів.

Дія нормативно-правових актів у часі. Моменти набуття та втрати чинності нормативно-правових актів. Дія нормативно-правових актів у просторі. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

Законодавство: поняття та склад. Співвідношення системи законодавства з системою права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та види нормативно-правових актів; закони та підзаконні нормативно-правові акти; дію нормативно-правових актів у часі, у просторі та за колом осіб; поняття та склад законодавства; співвідношення системи законодавства з системою права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види нормативно-правових актів; вміти характеризувати і класифікувати закони та підзаконні акти; розуміти відмінності між системою законодавства та системою права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Абрамович Р. Принцип незворотності дії закону в часі у судовій практиці судів загальної юрисдикції. *Публічне право*. 2012. № 3. С. 375–381.

2. Богачова Л. Л. Вимоги до підзаконного нормативно-правового акта як офіційного документа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 29. С. 16–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_29%281%29__6
3. Богачова Л. Л. Нормативно-правовий акт як джерело національного та європейського права. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 14. С. 4–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2016_14_4
4. Гайова О. В. Поняття «закон»: загальнотеоретична характеристика. *Митна справа*. 2010. № 4. Ч. 2. С. 200–204.
5. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 42–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2011_1_5
6. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 92–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2014_2_11
7. Косович В. Закон «Про нормативно-правові акти» як засіб удосконалення нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 10–20.
8. Косович В. Система нормативно-правових актів України: основні напрями вдосконалення. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2011. Вип. 53. С. 23–35.
9. Легін Л. М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2_6
10. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 18–1.
11. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права : моногр. Миколаїв: Іліон, 2009. 230 с.
12. Пушняк О. В. Набуття чинності нормативно-правовими актами в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 748–754. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_119
13. Теплюк М. До проблеми якості закону як джерела права. *Право України*. 2017. №6. С. 17–26.
14. Шутак І., Легін Л. Техніка опублікування нормативно-правових актів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 136–143. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/shutak.pdf>
15. Ясіновська А. Загальнотеоретична характеристика кодексів. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 59–64.

План

1. Ознаки та види нормативно-правових актів.
2. Закони і підзаконні акти: поняття і види
3. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.
4. Система законодавства та її співвідношення з системою права.

Основний зміст

1. Ознаки та види нормативно-правових актів

Нормативно-правовий акт – офіційний документ, прийнятий або виданий в установленому законодавством порядку компетентним органом держави або іншим уповноваженим на це суб'єктом правотворчості, що містить правові норми і розрахований на багаторазове застосування.

Ознаки нормативно-правового акту:

- 1) офіційний характер;
- 2) прийняття або видання відповідно до строго встановленої процедури;
- 3) наявність нових, зміна або скасування старих правових норм;
- 4) письмова форма;
- 5) певна структура акту;
- 6) реєстрація акту;
- 7) публікація акту в офіційному органі друку.

Існує чимало класифікацій нормативно-правових актів, які показують різноманітність їх форм і змісту.

Залежно від **суб'єкта правотворчості** всі нормативно-правові акти поділяються на: нормативно-правові акти державних органів; нормативно-правові акти недержавних суб'єктів; спільні нормативно-правові акти державних органів і недержавних суб'єктів; нормативно-правові акти безпосередньої правотворчості народу.

Залежно від **сфери дії** нормативно-правові акти поділяють на: загальнодержавні та локальні.

Залежно від **строку дії** нормативно-правові акти класифікуються як акти невизначено-тривалої дії та тимчасові акти.

Найбільш значущою є класифікація нормативно-правових актів **за юридичною силою**. Юридична сила нормативно-правового акту – це ступінь його впливу на суспільні відносини, його значення, яке залежить від місця в ієрархії актів. Залежно від цього всі нормативно-правові акти поділяються на дві великі групи: закони та підзаконні акти.

2. Закони і підзаконні акти: поняття і види

Закон – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий у встановленому порядку органом законодавчої влади або всенародним референдумом з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Основні **ознаки закону**:

- приймається тільки суб'єктами, які є носіями державного суверенітету (народ або його найвищий представницький орган);
- має вищу юридичну силу;
- порядок підготовки і видання, як правило, визначається конституцією;
- регулює найбільш важливі суспільні відносини.

Класифікація законів може проводитися за:

1) юридичною силою – всі закони поділяють на конституційні та звичайні (поточні). У деяких країнах між конституцією та поточним законодавством існують органічні закони (Молдова, Перу, Франція);

2) структурною формою – розрізняють кодифіковані та некодифіковані закони;

3) місцем в структурі законодавства розрізняють галузеві та міжгалузеві (комплексні) закони.

Підзаконні акти – нормативно-правові акти, видані на основі, на виконання, з метою конкретизації та деталізації положень законів.

Підзаконні акти є різноманітними за формою і джерелами походження. В Україні існують такі **види підзаконних актів**:

- 1) нормативні постанови Верховної Ради України;
- 2) нормативні укази Президента України;
- 3) постанови Кабінету Міністрів України;
- 4) інструкції та нормативні накази міністерств і відомств;
- 5) нормативні акти місцевих державних адміністрацій;
- 6) нормативні акти органів місцевого самоврядування;
- 7) нормативні накази адміністрації підприємств, установ, організацій.

3. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб

Нормативно-правові акти мають часові, просторові та суб'єктні межі свого функціонування.

Дія нормативно-правового акту в часі обмежена періодом між набранням актом чинності та припиненням його дії. Нормативно-правовий акт починає діяти:

- 1) з моменту ухвалення або видання;
- 2) з моменту публікації;
- 3) з моменту, вказаного в тексті самого нормативно-правового акту;
- 4) за відсутності вказівок в нормативно-правовому акті про час набуття ним чинності діє загальне правило: він набуває чинності після спливу певного терміну після публікації. В Україні такий термін складає 10 днів.

Набрання чинності нормативно-правовим актом відбувається відповідно до наступних трьох правил:

негайна дія, коли акт поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання актом чинності;

зворотна дія (зворотна чинність), коли нормативно-правовий акт поширює свою дію на всі випадки «вперед» і «назад»;

переживання нормативно-правового акту, коли акт, що втратив юридичну чинність, за спеціальною вказівкою нового акту, продовжує діяти з окремих питань.

Нормативно-правовий акт втрачає свою чинність (припиняє дію) з таких підстав:

- після закінчення терміну дії, на який він був прийнятий;
- у зв'язку з виданням нового акту, що замінив раніше чинний;
- на підставі прямої вказівки конкретного органу про скасування акту.

Дія нормативного акту в просторі визначається територією, на яку поширюються владні повноваження органу, що його видав.

За дією в просторі розрізняють загальнодержавні (загальні) та локальні нормативно-правові акти.

Дія акту за колом осіб відбувається за наступними правилами. Нормативно-правові акти загального характеру поширюють свою дію на все населення держави (громадяни, іноземці, апатриди). Спеціальні нормативно-правові акти розраховані на певне коло осіб (діти, пенсіонери, військовослужбовці). Деякі закони зазначають винятки із загальних і спеціальних законів (наприклад, норми щодо кримінальної відповідальності не поширюються на дипломатичних представників).

4. Система законодавства та її співвідношення з системою права

Законодавство – це форма існування права, спосіб надання юридичного значення нормам права, засіб їх організації та поєднання в конкретні статті, нормативні розпорядження, нормативно-правові акти, інститути та галузі законодавства.

Сьогодні найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою, *законодавство* розглядається як сукупність всіх чинних нормативно-правових актів.

Система законодавства – це сукупність законодавчих актів, розміщених у певному ієрархічному порядку.

Система законодавства має, як вертикальну (ієрархічну), так і горизонтальну (за предметом правового регулювання) будову.

Система законодавства та система права співвідносяться між собою як форма і зміст. *Відмінність* системи права та системи законодавства полягає в такому:

1) первинним елементом системи права є *норма*, а первинним елементом системи законодавства – *стаття (пункт)* нормативно-правового акта;

2) система права складається *об'єктивно* (стихійно), а система законодавства формується *за волею законодавця*;

3) система права має лише *горизонтальну* (галузеву) будову, а система законодавства ще й *вертикальну* (ієрархічну);

4) система права відображає *внутрішню будову* права, а система законодавства – *зовнішню форму* права;

5) система права і система законодавства розрізняються за обсягом. Система права включає, крім законів, *інші джерела права* (правові звичаї, юридичні прецеденти, нормативні договори), загальні принципи права. З другого боку, до системи законодавства включаються положення, *що не є правовими* (преамбула Конституції України носить програмно-політичний, а не правовий зміст).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення нормативно-правового акту.
2. Охарактеризуйте основні ознаки закону.
3. Проведіть класифікацію підзаконних актів.
4. З якого моменту починає діяти нормативно-правовий акт?
5. Що означає дія нормативно-правового акту в просторі?
6. Охарактеризуйте дію нормативно-правових актів за колом осіб.
7. Як співвідносяться між собою система законодавства та система права?

ТЕМА 11 ПРАВОУТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ

Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість): спільне, відмінне, співвідношення.

Поняття правотворчості. Функції правотворчості. Принципи правотворчості. Стадії правотворчої діяльності.

Види правотворчості. Законотворчість. Відомча правотворчість. Локальна правотворчість. Юридична практика і правотворчість.

Вплив міжнародного та інтегративного права на процес національної нормотворчості.

Поняття та види систематизації нормативно-правових актів. Облік нормативно-правових актів. Інкорпорація. Кодифікація. Консолідація.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: соціальний процес формування права; поняття та види правотворчості; основні функції та принципи правотворчості; стадії законотворчого процесу; поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву про соціальний процес формування права; знати поняття, функції та принципи правотворчості; демонструвати знання основних видів правотворчості; розуміти стадії законотворчого процесу; вміти давати характеристику різним видам систематизації нормативно-правових актів.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Богачова Л. Л. Види законодавчих процедур в Україні та Євросоюзі (порівняльно-правова характеристика). *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія: «Юридичні науки». 2016. Вип. 6(1). С. 11–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_6%281%29_4

2. Гетьман Є. А. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади: поняття, сутність, основні ознаки. *Європейські перспективи*. 2013. №6. С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_6_9

3. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2015_3_4

4. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: монографія. Харків: Право, 2012. 192 с.

5. Грималюк П. О. Види делегованої правотворчості. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 55–58.

6. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: монографія / ред. О. М. Бандурка. Харків: Золота миля, 2014. 412 с.

7. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.

8. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка / за заг. ред. О. І. Ющика. К.: Парламентське вид-во, 2007. 208 с.

9. Лисенков С. Л. Інкорпорація як особливий вид систематизації законодавства. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2004. № 7. С. 3–14.

10. Лозинська І. В. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення. *Митна справа*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 18–21.

11. Матвеева Л. Г. Особенности законотворчества в транзитивном обществе. *Закон и жизнь: Междунар. науч.-практ. правовой журнал*. 2015. № 8/3. С. 49–53.

12. Матвеева Л. Г. Соціальні фактори правоутворення та правотворчості в транзитивний період. *Теория и практика: нац. юрид. журнал*. 2015. № 4. С. 16–20.

13. Милушева Т. В. Государственная власть и правообразование. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2009. № 2. С. 201–202.

14. Плавич В. П., Плавич С. В. Сучасна правотворчість: Проблеми теорії і методології : моногр. О.: Астропринт, 2013. 274 с.

15. Хижняк В. С. Влияние норм международного права на правообразование. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2009. № 2. С. 204–205.

План

1. Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість).
2. Функції і принципи правотворчості. Види правотворчості.
3. Правотворчий процес: поняття і стадії.
4. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Основний зміст

1. Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість)

Правоутворення – це соціальний процес, який включає виникнення потреб суспільства у врегулюванні певних відносин і актів поведінки, їх усвідомлення, формулювання і юридичне оформлення у вигляді правових норм.

Правотворчість – це організаційно оформлена діяльність уповноважених суб'єктів з ухвалення, зміни або скасування правових норм, здійснювана відповідно до суспільних потреб в нормативно-правовому регулюванні.

Ознаки правотворчості:

- 1) здійснюється уповноваженими суб'єктами: державою, суспільством (народом), органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, трудовими колективами;
- 2) виражається у встановленні (офіційному визнанні, конкретизації) нових, зміні тих, що діють і скасуванні застарілих правових норм;
- 3) одержує завершення в письмовому документі;
- 4) здійснюється з дотриманням процедури підготовки і ухвалення акту.

2. Функції і принципи правотворчості. Види правотворчості

Функції правотворчості:

- 1) первинного регулювання нових суспільних відносин;
- 2) оновлення нормативно-правового матеріалу;
- 3) ліквідації прогалів у позитивному праві;
- 4) систематизації нормативно-правового матеріалу.

Принципи правотворчості – це керівні, основоположні ідеї, які обумовлюють відповідність правотворчості суспільним потребам у правовому регулюванні.

До принципів правотворчості відносять *наступні принципи*: гуманізму; гармонійної єдності інтересів особистості та суспільства; демократизму; гласності; законності; науковості і професіоналізму; зв'язку з практикою; планування; оперативності; поєднання динамізму і стабільності.

За способами правотворчості розрізняють:

- 1) затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом;
- 2) прийняття або видання нормативно-правових актів компетентними державними органами;
- 3) створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави;
- 4) укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (або, з дозволу держави – іншими суб'єктами, зокрема, трудовими колективами);
- 5) офіційне визнання державою звичаю.

Залежно від форм створюваного права розрізняють: 1) законотворчість; 2) підзаконну правотворчість; 3) прецедентну правотворчість; 4) договірну правотворчість.

Залежно від суб'єкту правотворчості розрізняють:

- 1) безпосередню правотворчість народу (суспільства);
- 2) правотворчість найвищого представницького органу (парламенту) держави або суб'єкта федерації;
- 3) правотворчість органів і посадовців виконавчої влади (уряду, міністерств і відомств, місцевої адміністрації);
- 4) правотворчість глави держави;
- 5) судову правотворчість;
- 6) правотворчість органів місцевого самоврядування.

3. Правотворчий процес: поняття і стадії

Правотворчість складається з двох основних етапів:

- 1) донормотворчого (в широкому розумінні) і
- 2) нормотворчого, всередині яких слід вирізняти ряд стадій.

Стадії правотворчого процесу – це система послідовних і взаємопов'язаних правотворчих дій в процесі створення нормативно-правових актів.

Законодавчий процес – це процес створення, зміни й скасування законів.

У правовій системі України законодавчий процес складається з таких **стадій**:

- 1) законодавча ініціатива;
- 2) розробка законопроекту;
- 3) обговорення законопроекту;
- 4) ухвалення закону (звичайно, в третьому читанні);
- 5) підписання закону главою держави;
- 6) оприлюднення закону;
- 7) набрання законом чинності.

4. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів

Систематизація нормативно-правових актів – це діяльність, направлена на впорядкування нормативно-правових актів, приведення їх у певну узгоджену систему.

Розрізняють наступні **види** систематизації нормативно-правових актів:

1) **облік** нормативно-правових актів – збирання державними органами і неофіційними організаціями чинних нормативних актів, їх обробкою і розташуванням за певною системою, що забезпечує пошук необхідної правової інформації в масиві актів, узятих на облік;

2) **інкорпорація** – це об'єднання нормативно-правових актів без їх зміни в збірку за певною ознакою. Розрізняють наступні види інкорпорації:

– за суб'єктом: офіційна і неофіційна інкорпорація;

– за критерієм відбору: хронологічна і предметна інкорпорація;

– за об'ємом охопюваного нормативно-правового матеріалу: генеральна і часткова інкорпорація.

3) **кодифікація** – найбільш складна і досконала форма систематизації, що представляє собою діяльність, спрямовану на докорінну, як зовнішню, так і внутрішню, переробку чинного законодавства шляхом підготовки і прийняття

нового кодифікованого акту. Кодифікація – один з прийомів правотворчості і як такий може здійснюватися тільки державою.

Різновиди кодифікації за об'ємом охопюваного матеріалу: загальна; галузева; міжгалузева (комплексна); спеціальна (внутрігалузева).

4) *консолідація* – ухвалення укрупненого уніфікованого акту на основі об'єднання норм розрізаних актів. При цьому нові норми не створюються, всього лише усуваються повтори, виправляється застаріла термінологія.

Різновидами консолідації які використовуються, наприклад, у США є компіляція та ревізія.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться між собою правоутворення і правотворчість?
2. Дайте визначення правотворчості.
3. Охарактеризуйте функції правотворчості.
4. Назвіть основні принципи правотворчості.
5. Дайте характеристику стадій законодавчого процесу.
6. Як співвідносяться між собою кодифікація та інкорпорація?
7. Чи застосовується в Україні консолідація, як вид систематизації?

ТЕМА 12

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Поняття, ознаки та види правових відносин.

Склад (структура) правовідносин. Суб'єкти правовідносин: поняття і види. Співвідношення понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Індивідуальні та колективні суб'єкти правовідносин. Правосуб'єктність. Правоздатність, дієздатність і деліктоздатність як юридичні характеристики особи.

Об'єкти правовідносин: поняття і види. Речі та дії як об'єкти правовідносин.

Зміст правовідносин. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок. Зміст суб'єктивного права та юридичного обов'язку. Законний інтерес.

Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація. Дії, події, стани. Складні юридичні факти. Фактичний склад.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та види правових відносин; склад (структуру) правовідносин; суб'єкти правовідносин; об'єкти правовідносин; юридичний зміст правовідносин (суб'єктивні права та юридичні обов'язки); передумови правовідносин; юридичні факти та фактичні склади.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види правовідносин; мати уяву про склад правовідносин; використовувати на практиці юридичні характеристики особи (правоздатність, дієздатність і деліктоздатність); аналізувати зміст правовідносин; мати уяву про суб'єктивні права та юридичні обов'язки; аналізувати юридичні факти.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Басай О. В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 8–16.
2. Волкова І. Юридичні факти-стани: сутність та особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2/2. С. 33–38.
3. Воронюк О. О. Юридична особа як нормативна конструкція. *Форум права*. 2008. № 1. С. 77–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_1_15
4. Дашковська О. О. Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід. *Порівняльно-аналітичне право: електрон, фахове наук, видання*. 2013. №3–2. С.21–24. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5223>
5. Гревцов Ю. И. К правопониманию: правовые отношения в связи с юридическими фактами и нормами права. *Право Украины*. 2010. № 4. С. 148–155.
6. Данилюк Ю. Про поняття об'єктів конституційних правовідносин. *Право України*. 2008. № 8. С. 9–15.
7. Крыжановский А. Ф. Правовые отношения в контексте теории современного правопорядка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 1. С. 6–10.
8. Куракін О. М. Категорія правовідносини в системі нормативного регулювання. *Право і суспільство*. 2013. №2. С. 8–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_2_4
9. Манько Д. Г. Легітимація і легалізація юридичної особи. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 63. С. 85–92.
10. Пленюк М. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 58–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_11_11
11. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 89–93.
12. Сливич І. І., Семерак О. С. Поняття та ознаки юридичних фактів в загальній теорії права та в теорії кримінального процесу. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 440–448.
13. Сопілко І. М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 4. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2008_4_14
14. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 29–38.
15. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты: монографія / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2009. 109 с.

План

1. Поняття, ознаки і види правових відносин.
2. Склад (структура) правовідносин.
3. Суб'єкти правовідносин: поняття і види. Суб'єкти правовідносин і суб'єкти права.

4. Поняття і зміст суб'єктивного права і юридичного обов'язку.
5. Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки і види правових відносин

Правові відносини – це врегульовані нормою права суспільні відносини, змістом яких є суб'єктивні юридичні права та обов'язки їх учасників.

Ознаки правових відносин:

- 1) є різновидом суспільних відносин;
- 2) виникають винятково на основі норми права;
- 3) виникають тільки між суб'єктами права;
- 4) між учасниками правових відносин виникає специфічний юридичний зв'язок у вигляді суб'єктивного права однієї особи і відповідного йому обов'язку іншої особи;
- 5) мають вольовий та свідомий характер;
- 6) виникають з приводу реального (матеріального або нематеріального) блага;
- 7) охороняються і забезпечуються силою державного примусу.

Різноманіття правових відносин викликає необхідність класифікувати їх за певними ознаками. **Види** правовідносин:

- 1) за предметом правового регулювання виділяють конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, сімейні та інші правовідносини;
- 2) за функціями права – регулятивні та охоронні;
- 3) за характером обов'язків – активні та пасивні;
- 4) за ступенем визначеності суб'єктів – абсолютні та відносні;
- 5) за субординацією в правовому регулюванні – матеріально-правові та процесуально-правові відносини;
- 6) за часом дії – довгострокові та короткострокові;
- 7) за розподілом прав і обов'язків між сторонами – односторонні і двосторонні;
- 8) за волевиявленням сторін – договірні (головним чином, у сфері приватного права) і управлінські правовідносини (у публічно-правовій сфері).

2. Склад (структура) правовідносин

Склад (структура) правовідносин – це основні елементи правовідносин і спосіб юридичного зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення певних інтересів.

Правовідносини є конструкцією, що складається з наступних **структурних елементів**: суб'єкти, об'єкт та зміст.

Суб'єкти (суб'єктний склад) – як мінімум, два, один з них є уповноваженою особою (носієм права), інший – зобов'язаною особою (носієм обов'язку). Слід зазначити, що суб'єктами правовідносин можуть бути тільки люди та об'єднання людей.

Об'єктом правовідносин виступає реальне (матеріальне або нематеріальне) благо, із приводу якого суб'єкти вступають у правовідносини. Об'єктами

правовідносин є соціальні цінності (блага), з приводу яких суб'єкти вступають у відносини. Традиційно розрізняють матеріальні і нематеріальні цінності.

Розрізняють юридичний і фактичний *зміст правовідносини*. Фактичний зміст – конкретні дії учасників правовідносини, у яких реалізуються їхні права й обов'язки. Юридичний зміст являє собою суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин.

3. Суб'єкти права та суб'єкти правовідносин. Правосуб'єктність

Реалізація права вимагає певних властивостей, визнаних або встановлених законом для всіх і кожного з майбутніх учасників цього процесу. Сукупність цих якостей творить поняття правосуб'єктності. **Правосуб'єктність** включає наступні юридичні характеристики особи:

1) **правоздатність** – обумовлена правом здатність особи володіти суб'єктивними юридичними правами та юридичними обов'язками. Розрізняють загальну, галузеву та спеціальну правоздатність.;

2) **дієздатність** – обумовлена правом здатність особи своїми діями (бездіяльністю) здобувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, здійснювати і припиняти них. Дієздатність залежить від віку і психічного стану особи. За загальним правилом, повна дієздатність настає з досягненням повноліття.

Різновидом дієздатності є *угодоздатність*, тобто здатність (можливість) особисто, своїми діями здійснювати цивільно-правові правочини;

3) **деліктоздатність** – обумовлена правом здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення. Деліктоздатність фізичної особи залежить від осудності (здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними) і досягнення визначеного віку.

Правосуб'єктність *юридичної особи* виникає з моменту його державної реєстрації і припиняється з його ліквідацією.

Юридичні особи – організації, у тому числі об'єднання громадян, підприємства, установи. Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно, з моменту державної реєстрації юридичної особи і припиняються з її ліквідацією. Обсяг правоздатності і дієздатності юридичної особи більш вузький (тобто носить спеціальний характер).

Правосуб'єктністю володіють як суб'єкти права, так і суб'єкти (учасники) правовідносин, що дає певні підстави для їхнього ототожнення. Але коректніше розмежовувати ці поняття. По-перше, суб'єкти права є тільки потенційними учасниками правовідносин. По-друге, володіння правами і їхнє втілення в життя (реалізація) можливо і поза правовідносинами. По-третє, суб'єкт права може володіти лише однією з перерахованих характеристик, що складають правосуб'єктність, а саме – правоздатністю (дитина, недієздатна особа), – що є достатнім для володіння правами.

Суб'єкти права – це фізичні або юридичні особи, держава, соціальні спільноти, що здатні мати і здійснювати безпосередньо або через представника юридичні права та обов'язки. *Суб'єкт правовідносин* – це суб'єкт права, що є реальним учасником правовідносин. Поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» співвідносяться як загальне та окреме явище.

4. Поняття і зміст суб'єктивного права і юридичного обов'язку.

Законний інтерес

Суб'єктивне право – передбачена об'єктивним правом міра та вид дозволеної поведінки особи, яким володіє уповноважена особа.

Зміст (структура) суб'єктивного права – це сукупність правомочностей носія суб'єктивного права. Вони включають:

- 1) *праводія*, тобто право уповноваженої особи на певні дії;
- 2) *правовимога*, тобто право уповноваженої особи вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи;
- 3) *праводомагання*, тобто право уповноваженої особи звернутися до державних органів за захистом своїх порушених прав.

Законний інтерес – це усвідомлена суб'єктом права необхідність задоволення своїх потреб способом, що допускається, але прямо не гарантується чинним законодавством.

Законному інтересу, на відміну від суб'єктивного права, не відповідає певний обов'язок іншого суб'єкта.

Юридичний обов'язок – передбачена об'єктивним правом міра та вид належної поведінки, якою наділена зобов'язана особа.

Зміст юридичного обов'язку:

- 1) *зобов'язання дією*, тобто обов'язок діяти певним чином або утриматися від дії;
- 2) *зобов'язання виконанням*, тобто обов'язок виконати вимоги уповноваженої особи;
- 3) *зобов'язання перетерпінням*, тобто обов'язок зазнати незручностей і обмежень власної поведінки з метою виконання обов'язку.

5. Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація

Будь-які правовідносини можуть виникнути лише за наявності необхідних передумов. Розрізняють загальні (матеріальні) та спеціальні (юридичні) передумови виникнення правовідносин.

Загальні (матеріальні) передумови виникнення правовідносини включають:

- 1) наявність не менш двох учасників;
- 2) об'єкт правовідносини.

Спеціальні (юридичні) передумови виникнення правовідносин:

- 1) норма права;
- 2) правосуб'єктність учасників правовідносин;
- 3) юридичний факт (фактичний склад).

Юридичний факт – це конкретні життєві обставини, з якими норми права зв'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

За вольовою ознакою юридичні факти поділяють на події та дії.

Події – факти, що не залежать від волі людини. Події розділяють на абсолютні та відносні.

Дії – факти, що залежать від волі людини. Особливим різновидом дій визнаються **факти-стани** – триваючі дії (наприклад, перебування у шлюбі, стан громадянства).

Дії, у свою чергу, підрозділяються на правомірні і неправомірні (правопорушення).

Правомірні дії поділяють на групи: юридичні акти і юридичні вчинки.

Сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, передбачених нормою права, називається **фактичним (юридичним) складом**.

Фактичні склади поділяються на прості і складні.

Фактичні склади слід відрізнити від утворень іншого характеру – *складних юридичних фактів*. Головна відмінність фактичного складу від складного юридичного факту полягає в тому, що склад – це система юридичних фактів, а складний юридичний факт – система ознак одного факту (склад правопорушення).

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення правових відносин.
2. Охарактеризуйте склад (структуру) правовідносин.
3. Як співвідносяться поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»?
4. Дайте характеристику правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.
5. Через які компоненти розкривається зміст суб'єктивного права?
6. Через які компоненти розкривається зміст юридичного об'язку?
7. Як співвідносяться між собою складні юридичні факти та фактичні склади?

ТЕМА 13

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

Поняття та ознаки реалізації права. Індивідуальна та колективна реалізація права. Реалізація права у правових відносинах і поза правовими відносинами.

Форми реалізації права: дотримання, виконання і використання.

Реалізація та нереалізація права.

Застосування права як засіб забезпечення реалізації права.

Застосування права як управлінська діяльність. Основні вимоги належного застосування права. Суб'єкти застосування права.

Процес (стадії) правозастосовної діяльності.

Типове і нетипове застосування права. Прогалини у позитивному праві, шляхи їх подолання та усунення. Види та способи вирішення юридичних колізій.

Акти застосування права: поняття та ознаки. Відмінність акту застосування права від інших правових актів. Структура акту застосування права: вступна, описова, мотивувальна та резолютивна частина.

Класифікація актів застосування права за різними підставами.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та ознаки реалізації права; форми реалізації права; поняття та ознаки застосування права; ідеологію застосування права; процес (стадії) застосування права; нетипове застосування права; поняття та структуру актів застосування права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та форми реалізації права; повинен засвоїти поняття та ознаки застосування права; мати уяву про основні вимоги належного застосування права; аналізувати стадії застосування права; виокремлювати типове і нетипове застосування права; вміти здійснювати класифікацію актів застосування права та аналізувати їх структуру.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.

7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1–7. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/barandych.pdf>
2. Братасюк М. Г. Реалізація права: доктринальний аспект. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 85–95.
3. Гнатюк М. Д. Нетипові ситуації правозастосовного процесу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць*. К. : Ін-тут держ. і прав. ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 30. С. 107–114.
4. Гринь О. Д. До питання про ефективність правозастосовних актів. *Митна справа*. 2015. № 2. С. 64–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_2%282.2%29__13
5. Дія права: інтегративний аспект: монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.
6. Капустинський В. А., Волкова І. В. Теоретичні основи судового правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5. С. 84–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_5_7
7. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. Київ: Реферат, 2010. 260 с.
8. Мельничук С. М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави. *Право і безпека*. 2015. № 3. С. 42–46.
9. Манько Д. Щодо широкого розуміння категорії застосування права. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 130–135. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2011/1/manko.pdf>
10. Мірошниченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24–29.
11. Осауленко О. І. Місце правозастосовних актів у системі правових актів. *Держава і право: зб. наук. пр. Київ: ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 2010. Вип. 49. С. 16–21.
12. Перепелюк А. М. Механізм правозастосування: поняття, ознаки та структурна характеристика. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 72–76.
13. Пономаренко І. С. Динаміка підходів до розуміння колізій у конституційному праві: аналітична і синтетична школи. *Часопис Київського університету права*. 2011. №3. С. 326–330.
14. Пунько О. В. Структурна побудова правозастосовних актів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. №4. С. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_4_8
15. Семеніхін І. Проблемні аспекти реалізації правової доктрини у правозастосовній практиці // *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 303—311. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2010_3_30.pdf

План

1. Поняття, ознаки і форми реалізації права.
2. Поняття, ознаки та ідеологія застосування права.
3. Процес (стадії) правозастосовної діяльності. Типове і нетипове застосування права.
4. Акти застосування права: поняття, види та структура.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки і форми реалізації права

Реалізація права – це втілення права в життя, реальне втілення змісту юридичних норм у фактичній поведінці суб'єктів права.

Ознаки реалізації права:

- 1) відповідність приписам права;
- 2) соціальна корисність;
- 3) процедурність;
- 4) вольовий характер;
- 5) державна забезпеченість.

Форми реалізації права:

- а) залежно від суб'єктного складу: індивідуальна і колективна;
- б) залежно від участі в правовідносинах: поза правовідносинами та у правовідносинах;
  - в) залежно від ступеню активності суб'єктів: активні позитивні дії та пасивна форма (бездіяльність суб'єктів);
  - г) за характером і спрямованістю дій суб'єктів:
    - *дотримання* норм права – утримання від здійснення дій, заборонених правом;
    - *виконання* норм права – здійснення активних дій відповідно з нормами права в інтересах правомочної сторони, виконання обов'язків;
    - *використання* норм права – реалізація можливостей, наданих правовими нормами, реалізація суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу.

2. Поняття, ознаки та ідеологія застосування права

Застосування права – це владна діяльність компетентних органів і посадових осіб, що забезпечує реалізацію права шляхом винесення індивідуального юридичного рішення щодо конкретних суб'єктів.

Ознаки застосування права:

- 1) владний характер;
- 2) індивідуалізований характер;
- 3) процедурний характер;
- 4) юридично оформлений характер.

Ідеологія застосування права – система ціннісних нормативів (принципів і норм), що підлягають реалізації в ході правозастосовної діяльності.

До основних принципів (вимог) застосування права слід віднести: законності; обґрунтованості; доцільності; справедливості; оперативності; професіоналізму.

3. Процес (стадії) правозастосовної діяльності. Типове і нетипове застосування права

Застосування права – єдиний і разом з тим складний процес, що має початок і закінчення. Воно складається з декількох логічно пов'язаних стадій, в рамках кожної з яких вирішуються конкретні організаційні і дослідницькі завдання. Прийнято виділяти три основні *стадії* правозастосовного процесу:

- 1) встановлення фактичних обставин (фактичної основи) справи;
- 2) встановлення юридичної основи справи;
- 3) рішення справи і документальне оформлення ухваленого рішення.

Якщо при здійсненні всіх зазначених операцій не виникає ускладнень, то перед нами ситуація типового застосування права.

Ситуації, коли існує проблема з встановленням фактичної або юридичної основи справи, пов'язані з так званим *нетиповим застосуванням права* (наприклад, подолання прогалин у праві, вирішення юридичних колізій, розсуд у праві та ін.). Випадки нетипового застосування права вимагають високого рівня професійної підготовки від осіб, які застосовують право.

4. Акти застосування права: поняття, види та структура

Акт застосування права – це правовий акт, який містить індивідуальне владне розпорядження, винесене компетентним органом в результаті рішення конкретної юридичної справи.

Види актів застосування права:

- 1) за формою зовнішнього виразу розрізняють письмові (акти-документи), усні та конклюдентні (мовчазні) акти;
- 2) за юридичною формою актів-документів розрізняють укази, вироки, рішення, накази тощо;
- 3) за видавниками актів розрізняють акти державних і недержавних суб'єктів;
- 4) за функціями права розрізняють регулятивні та охоронні акти;
- 5) за юридичною природою розрізняють основні (виражають кінцеве рішення юридичної справи) та допоміжні (готують видання основних актів);
- 6) за предметом правового регулювання розрізняють акти кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові;
- 7) за юридичними наслідками розрізняють правовстановлюючі, правоконстатуючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоскасовуючі акти;
- 8) за характером розпоряджень розрізняють дозвоільні, зобов'язуючі, заборонні акти.

Акти-документи мають певну *структуру*. Зазвичай в структурі акту-документу виділяють чотири частини:

- вступну – реквізити акту;
- описову – фіксуються юридичні факти, що є предметом розгляду, а також обставини та способи їх отримання;
- мотивувальну – включає юридичну кваліфікацію представлених фактів і вказівку на норми, якими керувався правозастосовець, аналізуючи ці факти;
- резолютивну – містить рішення у справі, тобто вказівку на права та обов'язки його учасників.

Акт-документ може включати не всі вказані частини.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення реалізації права.
2. Дайте характеристику форм реалізації права.
3. Як співвідносяться між собою реалізація та застосування права?
4. Що розуміють під ідеологією застосування права?
5. Охарактеризуйте стадії застосування права.
6. Наведіть приклади нетипового застосування права.
7. Дайте характеристику структури письмового акту застосування права.

ТЕМА 14 ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Поняття тлумачення права. Різновиди тлумачення: з'ясування і роз'яснення права.

Способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом: філологічне, систематичне, історичне (історико-політичне), функціональне, логічне, телеологічне.

Види тлумачення права за суб'єктами: офіційне та неофіційне. Доктринальне тлумачення. Автентичне та легальне (делеговане) тлумачення. Нормативне та казуальне тлумачення.

Тлумачення норм права за обсягом: буквальне, поширювальне та обмежувальне.

Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки, види.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: тлумачення права; різновиди тлумачення права; філологічне, систематичне, історичне (історико-політичне) тлумачення норм права; офіційне та неофіційне тлумачення права; буквальне, поширювальне та обмежувальне тлумачення норм права; акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти).

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття тлумачення права; розуміти необхідність тлумачення норм права; аналізувати способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом; повинен засвоїти види тлумачення права за суб'єктами та за обсягом; вміти характеризувати акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти).

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох. *Право України*. 2017. № 3. С. 126–136.
2. Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_25
3. Гончаров В. Від старої теорії тлумачення до нової: основні виклики та рішення. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 53–69.
4. Дашковська О. Інтерпретаційні акти органів судової влади (на прикладі актів конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 26–34.
5. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 40–51.
6. Кириченко О. М. Казуальне тлумачення норми права: аксіологічний аспект. *Альманах права. Наук.-практ. юрид. журнал*. 2012. Вип. 3. С. 195–198.
7. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 264 с.
8. Майданик Р. Ліберальне вчення про тлумачення норм права України (крізь призму «добудови» права). *Право України*. 2016. № 7. С. 69–78.
9. Палешник С. І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2013. Вип. 23. С. 73–76. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/6585>
10. Палешник С. І. Доктринальне тлумачення в судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2014. Вип. 29. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29%281%29__11
11. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3. С. 10–16.
12. Уласевич А. С. Автентичне тлумачення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*. 2011. № 1. С. 128–131.
13. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособ. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2003. 381 с.
14. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : моногр. К. : Атіка, 2006. 152 с.
15. Юдін З. М. Загальна теорія інтерпретації договору : моногр. О.: Фенікс, 2008. 156 с.

План

1. Поняття та значення тлумачення права.
2. Способи (прийоми) тлумачення норм права.
3. Види тлумачення права за суб'єктами.
4. Тлумачення норм права за обсягом.
5. Акти офіційного тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки, види.

Основний зміст

1. Поняття та значення тлумачення права

Тлумачення норм права – це інтелектуальна діяльність, спрямована на розкриття дійсного змісту приписів, відображених у нормах права.

Термін тлумачення у правовій сфері використовується в декількох значеннях:

- 1) як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, який виражається в сукупності способів (прийомів) тлумачення;
- 2) як діяльність певних суб'єктів (офіційне і неофіційне тлумачення), що має різну обов'язковість для правозастосовців;
- 3) як результат інтелектуального процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в мовній формі, що називається тлумаченням за об'ємом (буквальне, поширювальне та обмежувальне).

Традиційним є розмежування тлумачення на з'ясування права і роз'яснення права.

Необхідність тлумачення норм права зумовлюють наступні чинники:

- 1) абстрактна форма викладу норм права;
- 2) розбіжність між дійсною волею суб'єкта правотворчості та її виразом в тексті джерела права;
- 3) розбіжність між правовими поняттями і термінами, що їх виражають, а також невизначеність і складність термінів;
- 4) системність права.

2. Способи (прийоми) тлумачення норм права

Спосіб (прийом) тлумачення права – це сукупність однорідних прийомів і правил тлумачення, що базуються на єдності певних засобів і аргументів.

До основних способів (прийом) тлумачення слід віднести:

1. *Філологічне* тлумачення – пов'язане з використанням досягнень лінгвістики, правил синтаксису, морфології, слововживання.
2. *Історичне* тлумачення – припускає звернення до витоків правового розпорядження, вираженого в нормативному акті.
3. *Систематичне* тлумачення – відображає системний характер права і пов'язано з визначенням місця правової норми в системі права, галузі, підгалузі права, в інституті і субінституті права.

Як самостійні способи тлумачення часто розглядається: функціональне тлумачення, логічне тлумачення, телеологічне тлумачення.

3. Види тлумачення права за суб'єктами

Роз'яснювати зміст норм права можуть всі особи, проте значення і юридична обов'язковість роз'яснення неоднакові. Розрізняють офіційне і неофіційне тлумачення норм права.

Офіційне тлумачення норм права – це здійснене компетентним суб'єктом усвідомлення дійсного змісту нормативних приписів, результати якого закріплюються в офіційному письмовому документі з метою їх доведення до відома всіх адресатів інтерпретованих приписів.

Залежно від суб'єкта офіційного тлумачення розрізняють автентичне та делеговане тлумачення.

Неофіційне тлумачення норм права здійснюється суб'єктами, що не мають на те формальних повноважень (учені-юристи, адвокати, юрисконсульти і навіть непрофесіонали) і юридично є необов'язковим.

Види неофіційного тлумачення залежно від компетентності суб'єкта: доктринальне тлумачення; професійне тлумачення; компетентне тлумачення; буденне тлумачення.

Роль тлумачення правових норм істотно зростає, коли виникають ситуації нетипового застосування права.

4. Тлумачення норм права за об'ємом

Результати тлумачення можуть різними залежно від співвідношення буквального юридичного тексту і дійсного змісту правових норм. З урахуванням цього, розрізняють три види тлумачення права за об'ємом:

1) *буквальне* тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми адекватний її мовному виразу;

2) *поширювальне* тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми права, розкритий в результаті тлумачення, ширше, ніж буквальный текст;

3) *обмежувальне* тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми права, розкритий в результаті тлумачення, вужчий, ніж буквальный текст.

Важливо враховувати, що обмежувальне і поширювальне тлумачення здійснюється строго в межах тлумаченої норми, не доповнюючи і не звужуючи змісту норми, а лише виявляючи дійсний сенс норми права.

5. Акти офіційного тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки, види

Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти) – це правові акти, прийняті компетентними державними органами, що містять роз'яснення норм права або порядок їх застосування.

Ознаки актів офіційного тлумачення:

1) приналежність до системи правових актів;

2) офіційний характер;

3) особлива юридична форма;

4) особливий зміст;

5) певні юридичні наслідки;

6) похідний характер.

Види актів офіційного тлумачення права:

1) залежно від типів офіційного тлумачення вони підрозділяються на акти нормативного і казуального тлумачення;

2) залежно від суб'єкта видання розрізняють акти автентичного тлумачення і акти легального тлумачення;

3) залежно від юридичної природи розрізняють інтерпретаційні акти правотворчості і інтерпретаційні акти правозастосування.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. В яких значеннях використовується термін «тлумачення права»?
2. Які чинники зумовлюють необхідність тлумачення права?
3. Охарактеризуйте основні прийоми (способи) тлумачення права.
4. Назвіть види тлумачення права за суб'єктами.
5. Назвіть суб'єкт офіційного тлумачення Конституції України.
6. Дайте характеристику буквальному, поширювальному та обмежувальному тлумаченню права.
7. Назвіть ознаки актів офіційного тлумачення права.

ТЕМА 15

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА

Правова поведінка: поняття, ознаки та види.

Правомірна поведінка. Види правомірної поведінки. Мотиви правомірної поведінки. Правова активність особистості. Правомірність як стан суспільних відносин. Шляхи забезпечення правомірності.

Поняття та ознаки правопорушення. Види правопорушень. Юридичний склад правопорушення. Об'єкт правопорушення. Об'єктивна сторона правопорушення. Суб'єкт правопорушення. Суб'єктивна сторона правопорушення. Види правопорушень.

Зловживання правом та його ознаки.

Об'єктивно протиправна поведінка та її ознаки.

Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та види правової поведінки; види та мотиви правомірної поведінки; поняття та ознаки правопорушення; юридичний склад правопорушення; зловживання правом; об'єктивно протиправну поведінку; причини правопорушень та шляхи їх усунення

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види правової поведінки; розуміти особливості правомірної поведінки; мати уяву про мотиви правомірної поведінки; вміти характеризувати юридичний склад правопорушення; розуміти особливості зловживання правом та об'єктивно протиправної поведінки; знати причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Вереша Р. Основні підходи щодо визначення поняття мотиву поведінки. *Право України*. 2007. № 4. С. 33–38.
2. Колпаков В. К. Фактичні ознаки та юридичний склад адміністративного проступку: поняття та розмежування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 160–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_26
3. Красницький І. В. Кримінальний проступок: нові виклики тлумачення поняття. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 4. С. 49–56. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3491/1/08.pdf>
4. Полонка І. Теоретико-оціночні пропозиції щодо класифікації правомірної поведінки (онтологія диференціації). *Право України*. 2016. № 6. С. 99–106.
5. Полонка І. А. Неправомірна поведінка як категорія теорії права: доктринальний аналіз поняття та системних ознак. *Держава і право*. 2018. Вип. 80. С. 3–16.
6. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження). Львів: Галицький друкар, 2012. 455 с.
7. Пьянов Н. А. Правовое поведение: понятие и виды. *Сибирский Юридический Вестник*. 2004. № 4. URL: http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/7935c754-145a-43b6-bd22-e6698c94cfaa/%5BCIVSal1011_10-11_P2%5D_%5BTS_28%5D.html
8. Свириденко Г. В. Генезис уявлень про правомірну поведінку (просторово-темпоральні виміри). *Публічне право*. 2016. № 1. С. 335–344.
9. Хужин А. М. Невиновное поведение в праве: методология, теория, практика: монографія. М.: Юрлитинформ, 2012. 336 с.
10. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Харків: Майдан, 2013. 412 с.
11. Шульга А. М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка. *Форум права*. 2012. № 3. С. 846–849. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4632>

План

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.
2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види.
3. Поняття, ознаки та види правопорушень. Юридичний склад правопорушення.
4. Зловживання правом та його ознаки.
5. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки.
6. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки

Правова поведінка – це передбачена нормами об'єктивного права соціально значуща свідомо-вольова поведінка індивідів або їхніх об'єднань, яка, як правило, спричиняє або здатна спричинити певні юридичні наслідки.

Ознаки правової поведінки:

- 1) передбаченість нормами права;
- 2) соціальна значущість;
- 3) вольовий і свідомий характер;
- 4) здатність викликати юридичні наслідки.

За своїм характером і правовими наслідками правова поведінка підрозділяється на два основні **види**:

- 1) правомірна поведінка – така, що відповідає приписам права;
- 2) неправомірна поведінка (правопорушення) – така, що порушує приписи права.

На межі цих основних видів правової поведінки перебувають:

- 3) зловживання правом – правомірна, але соціально шкідлива поведінка;
- 4) об'єктивно неправомірне поведінка (діяння) – неправомірне, соціально шкідливе діяння, що не містить складу правопорушення.

2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види

Правомірна поведінка – це суспільно корисна поведінка суб'єкта права, що відповідає приписам правових норм і охороняється державою або іншим публічно-владним суб'єктом.

Ознаки правомірної поведінки:

- 1) відповідність праву;
- 2) соціальна корисність;
- 3) передбачуваність;
- 4) масовість;
- 5) добровільність і свідомість;
- 6) активність.

За ознакою добровільності правомірну поведінку розділяють на добровільну і вимушену.

За мотивами та ступенем активності добровільну правомірну поведінку розділяють на соціально-активну (принципову) і звичну, а вимушену – на конформістську і маргінальну:

Залежно від соціальної значущості того або іншого варіанту поведінки виділяють:

- 1) соціально належну. Варіанти такої поведінки закріплюються в імперативних нормах права у вигляді обов'язків;
- 2) соціально бажану для суспільства. Указана поведінка закріплюється не як юридичний обов'язок, а як суб'єктивне право. Її варіанти закріплені в диспозитивних, дозвільних нормах;
- 3) соціально допустиму. Суспільство не зацікавлене в їх поширенні, проте ці дії є правомірними.

3. Поняття, ознаки та види правопорушень. Юридичний склад правопорушення

Правопорушення – це протиправне, винне, таке, що завдає шкоди особі, суспільству або державі, діяння деліктоздатного суб'єкта, за яке передбачено конкретні заходи негативної юридичної відповідальності.

Ознаки правопорушення:

- 1) протиправність;
- 2) винність;
- 3) шкідливість;
- 4) це завжди діяння (акт поведінки), яке має форму дії або бездіяльності;
- 5) відповідальним за правопорушення може бути тільки деліктоздатна особа;
- 6) караність.

Залежно від ступеню небезпеки і заподіяної шкоди правопорушення розділяють на *злочини* і *проступки*.

Залежно від виду юридичної відповідальності виділяють: кримінальні правопорушення; адміністративні правопорушення; цивільно-правові правопорушення; дисциплінарні правопорушення; матеріальні правопорушення; процесуальні правопорушення; конституційні правопорушення; міжнародні правопорушення.

Склад правопорушення – це система елементів правопорушення. Її повнота і цілісність є необхідною умовою для притягнення особи до юридичної відповідальності. До складу правопорушення входять:

- 1) суб'єкт правопорушення – деліктоздатна особа;
- 2) об'єкт правопорушення – суспільні відносини, соціальні блага, цінності, права і свободи особи, інтереси держави, природне середовище, на які посягає правопорушник. Виділяють загальний і конкретний об'єкт правопорушення;
- 3) суб'єктивна сторона правопорушення – психічне ставлення особи до здійснюваного нею протиправного діяння і його негативних наслідків. Головний елемент суб'єктивної сторони – вина у формі умислу або необережності.

Умисел у свою чергу підрозділяється на прямий і непрямий.

Необережність може виступати як – самовпевненість або недбалість.

Факультативними (необов'язковими) елементами суб'єктивної сторони є мотив і мета правопорушення;

- 4) об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішня характеристика правопорушення, що включає протиправне діяння (дія або бездіяльність), його шкідливі наслідки (результат діяння) і причинно-наслідковий зв'язок між діянням та його шкідливим результатом. Місце, час, спосіб, обстановка вчинення правопорушення – це факультативні елементи об'єктивної сторони, які враховуються при кваліфікації діяння тільки у випадках, прямо вказаних в правовій нормі.

4. Зловживання правом та його ознаки

Зловживання правом – це соціально шкідлива поведінка суб'єкта, яка прямо не порушує приписи правових норм.

Ознаки зловживання правом:

- 1) наявність у суб'єкта суб'єктивного права;
- 2) діяльність суб'єкта по реалізації цього права;
- 3) використання суб'єктивного права всупереч його соціальному призначенню і спричинення цим використанням шкоди суспільним інтересам або інтересам інших осіб;

4) відсутність правопорушення, тобто порушення конкретних юридичних заборон або невиконання обов'язків.

Зловживання правом може перерости у правопорушення, якщо суб'єкт, що зловживає своїм суб'єктивним правом, повноваженнями, статусом, заподіє істотну шкоду інтересам, що охороняються правом. Наприклад, законодавством передбачена кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим положенням, яке заподіяло істотну шкоду правам і інтересам, що кримінально-охороняються.

5. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки

Об'єктивно протиправне діяння (поведінка) – це протиправне, соціально шкідливе діяння фізичної або юридичної особи, що не містить складу правопорушення, але при цьому спричиняє застосування заходів захисту або відновлення порушених прав.

Ознаки об'єктивно протиправного діяння:

- 1) суперечність правовим приписам;
- 2) шкода, що наноситься правоохоронюваним інтересам;
- 3) відсутність складу правопорушення (суб'єкту та/або суб'єктивної сторони). Наприклад, такою є протиправна поведінка, не контрольована свідомістю і волею людини (поведінка малолітніх дітей, недієздатних осіб, осіб, що знаходяться в несвідомому стані);
- 4) негативна реакція з боку держави (примусове відшкодування шкоди, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру).

6. Причини правопорушень та шляхи їх усунення

Причини правопорушення – це об'єктивні і суб'єктивні чинники, що спонукують особу до вчинення правопорушення.

До об'єктивних чинників вчинення правопорушень сучасна наука відносить обставини, не залежні від індивіда (соціальні проблеми у вигляді безробіття, бідності, а також низький рівень правової культури суспільства, недоліки в роботі державних органів, зловживання владою, недосконалість законодавства).

Суб'єктивні чинники здійснення правопорушень пов'язані з правосвідомістю особи, безпосередньо визначаються нею (незнання індивідом вимог закону, неповага до права і закону, психологічна установка на протиправну поведінку).

Причини правопорушень відвіку цікавили філософів і юристів. Існує декілька теорій причин неправомірних видів поведінки:

- теологічна теорія (розвинута, головним чином, в християнстві) бачить причину правопорушень в недосконалості світу, який є ареною боротьби Бога і диявола;
- метафізична теорія (старогрецькі мислителі, німецький філософ ХІХ ст. А. Шопенгауер) стверджує, що причини правопорушень лежать за межами людини і людського світу;
- антропологічні теорії (італійський криміналіст ХІХ ст. Ч. Ломброзо, австрійський лікар-психіатр ХХ ст. З. Фрейд) пояснюють причини

правопорушень психофізіологічними властивостями людини: спадковістю, комплексом неповноцінності, душевною хворобою і психічними аномаліями;
– соціологічні теорії (утопіст-соціаліст Т. Мор, юрист епохи Просвітництва Ч. Беккарія, юристи соціологічного, зокрема – марксистського напрямку) убачають причини правопорушень в різноманітних суспільних явищах.

Правильне встановлення причин певних правопорушень – неодмінна умова їх профілактики і зниження загального рівня протиправної поведінки.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться категорії «правова» та «правомірна» поведінка?
2. Які основні мотиви правомірної поведінки ви знаєте?
3. Дайте визначення правопорушення.
4. Охарактеризуйте юридичний склад правопорушення.
5. Які ознаки зловживання правом ви знаєте?
6. Дайте визначення об'єктивно протиправного діяння.
7. Назвіть основні причини правопорушень.

ТЕМА 16

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Соціальна відповідальність та її види.

Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Юридична відповідальність як правовідносини. Юридична відповідальність та державний примус. Позитивна та негативна юридична відповідальність. Ретроспективна та проспективна юридична відповідальність.

Мета і функції юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності.

Види юридичної відповідальності. Конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, та матеріальна відповідальність. Штрафна (каральна) і правовідновна відповідальність.

Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: соціальну відповідальність та її види; поняття та ознаки юридичної відповідальності; функції і принципи юридичної відповідальності; види юридичної відповідальності; обставини, що виключають юридичну відповідальність і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву соціальну відповідальність та її види; знати поняття та ознаки юридичної відповідальності; повинен засвоїти мету, функції і принципи юридичної відповідальності; розмежовувати позитивну та негативну, ретроспективну та проспективну юридична відповідальність; знати особливості штрафної і правовідновної відповідальності; аналізувати обставини, що виключають юридичну відповідальність і підстави звільнення від юридичної відповідальності

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.

7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Басін К. В. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 108–114.
2. Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумова правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти. *Право України*. 2006. № 1. С. 50–54.
3. Ветютнев Ю. Ю. О позитивной юридической ответственности. *Право и политика*. 2005. №5. С.146–148.
4. Вітківська І. М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 948. С. 45–48.
5. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. М.: Норма, 2009. 259 с.
6. Головченко В. Юридична відповідальність: позитивний і ретроспективний аспект. *Юридична Україна*. 2004. № 7. С. 4–7.
7. Грігорова Г.Л. Концепція ювенальної відповідальності: теоретичне осмислення. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 3-8.
8. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання. *Право України*. 2003. №4. С. 21–26.
9. Каленіченко Л. І. Поняття та види принципів юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 24–31.
10. Калюжний Р. А., Гусар О. А. Дисциплінарна деліктність в службовому праві. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. №2. С. 200–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_2_33
11. Ковальський В. С. Інститут юридичної відповідальності держави і охоронна функція права. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 1. С. 34–40.
12. Григорова А. Л. Теоретическая модель позитивной юридической ответственности. *Leges si viata*. 2015. № 10/2. С. 10–13.
13. Грігорова Г. Л. Концепція ювенальної відповідальності: теоретичне осмислення. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 3–8.
14. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 4–10.
15. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. пр.* Київ: ІВЦ «Політехніка», 2010. № 1. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/6088>

План

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Позитивна та негативна юридична відповідальність.
2. Мета, функції і принципи юридичної відповідальності.
3. Види юридичної відповідальності.
4. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Позитивна та негативна юридична відповідальність

Юридична відповідальність є одним із видів соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність – це вимоги суспільства до поведінки індивідів та/або їх об'єднань, що включає обов'язок звітувати про свою поведінку.

Юридична відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності тим, що вона ґрунтується на нормативних вимогах, які забезпечуються в необхідних випадках державним примусом.

За темпоральною ознакою виділяють *проспективну* та *ретроспективну* відповідальність.

За юридичними наслідками для особи розрізняють:

1) *позитивну* юридичну відповідальність – передбачає обов'язок дотримуватись приписів права, реалізується в правомірній поведінці суб'єктів, та заохочується державою;

2) *негативну* юридичну відповідальність – передбачає обмеження та покарання за правопорушення, тобто за вчинене діяння.

Негативна юридична відповідальність – це обов'язок правопорушника, що випливає з юридичного факту правопорушення, зазнавати співмірні позбавлення (несприятливі наслідки) особистого, майнового, або немайнового характеру.

Ознаки негативної юридичної відповідальності:

- 1) спирається на державний примус;
- 2) тягне за собою певні негативні наслідки для правопорушника;
- 3) є реакцією на винне антисуспільне діяння;
- 4) має процесуальну форму втілення.

Загальне визначення юридичної відповідальності можна дати таке:

юридична відповідальність – це передбачені і забезпечені державою вид і міра державного примусу, переконання або заохочення, а також юридичний обов'язок щодо дотримання, виконання вимог норм права, яка реалізується в правомірній поведінці суб'єктів, а в разі її порушення – обов'язок зазнавати несприятливі наслідки особистого майнового, або немайнового характеру.

В наступних питаннях лекції буде робитись ухил на вивчення негативної юридичної відповідальності.

2. Мета, функції і принципи юридичної відповідальності

Генеральна **мета** юридичної відповідальності – формування правомірної поведінки суб'єктів права, підтримання правопорядку.

Юридична відповідальність переслідує **цілі**: захисту прав людини і підтримання правопорядку; виховання суб'єкта у дусі поваги до права; відновлення соціальної справедливості; попередження вчинення нових правопорушень.

Функції юридичної відповідальності:

- 1) охоронна;

- 2) правовідновна та компенсаційна;
- 3) профілактична (превентивна);
- 4) виховна.

Принципи юридичної відповідальності – основоположні, загальноприйняті норми імперативного характеру, що виступають як незаперечні вимоги до діяльності компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм до правопорушників. Вони закріплені в конституціях, законодавстві, міжнародних договорах:

- 1) принцип законності;
- 2) принцип обґрунтованості;
- 3) принцип справедливості;
- 4) принцип доцільності;
- 5) принцип невідворотності;
- 6) принцип своєчасності.

3. Види юридичної відповідальності

Юридична відповідальність є наслідком правопорушення. Залежно від галузевої приналежності розрізняють такі види юридичної відповідальності:

- 1) кримінальна;
- 2) адміністративна;
- 3) цивільно-правова;
- 4) дисциплінарна;
- 5) матеріальна;
- 6) конституційно-правова.

В юридичній науці дискутується питання про самостійність процесуальної, екологічної, сімейної, фінансової, ювенальної юридичної відповідальності.

Особливим видом відповідальності є міжнародно-правова відповідальність держави.

Класифікація юридичної відповідальності за її основними цілями:

- 1) правовідновна (репараційна);
- 2) штрафна (каральна, репресивна).

4. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, і підстави звільнення від юридичної відповідальності

Юридична відповідальність як наслідок правопорушення є одночасно його ознакою, але це не означає, що кожне противоправне діяння тягне за собою юридичну відповідальність. У певних випадках, зазначених у законі, юридична відповідальність виключається.

Загальною *підставою, що виключає* юридичну відповідальність, є відсутність складу правопорушення. Крім того, юридична відповідальність виключається через:

- 1) вплив строку давності щодо притягнення до юридичної відповідальності;
- 2) скасування норми, що встановлює юридичну відповідальність.

Звільнення від юридичної відповідальності відрізняється від непритягнення до юридичної відповідальності тим, що в цьому випадку

фактичні підстави для відповідальності існують, але мета її може бути досягнута без застосування реальних санкцій.

Підстави звільнення від юридичної відповідальності визначені в законодавстві: кримінальному, адміністративному, трудовому тощо.

Так, *підставами звільнення* від кримінального покарання є такі:

1) дійове каяття і повне відшкодування заподіяних збитків (якщо особа вперше вчинила злочин невеликої тяжкості);

2) примирення винного з потерпілим і відшкодування заподіяної шкоди (якщо особа вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, або необережний злочин середньої тяжкості);

3) передача особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації – при першому вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості і щирому каятті;

4) зміна обстановки – втрата суспільної небезпеки вчиненого діяння у зв'язку зі зміною обстановки, або особа, що вчинила злочин перестала бути суспільно небезпечною;

5) закінчення строків давності.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Порівняйте ретроспективну і проспективну юридичну відповідальність.
2. Дайте визначення негативної юридичної відповідальності.
3. Охарактеризуйте функції юридичної відповідальності.
4. Назвіть основні принципи юридичної відповідальності.
5. Охарактеризуйте штрафну і правовідновну відповідальність.
6. Які обставини виключають юридичну відповідальність?
7. Назвіть підстави звільнення від юридичної відповідальності.

ТЕМА 17

ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА ТА ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС

Юридична практика: поняття та ознаки. Структура юридичної практики. Види юридичної практики. Судова практика як вид діяльності та практичний досвід.

Поняття, ознаки і зміст юридичного процесу. Юридичний процес та юридична процедура. Вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури.

Стадії юридичного процесу.

Види юридичного процесу та їх характеристика.

Юридична техніка та технології. Засоби, правила та прийоми юридичної техніки.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: поняття, ознаки та структуру юридичної практики; види юридичної практики; особливості судової практики; поняття, ознаки і зміст юридичного процесу; вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури; стадії юридичного процесу; види юридичного процесу; засоби, правила та прийоми юридичної техніки.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та структуру юридичної практики; вміти характеризувати особливості судової практики; знати поняття і зміст юридичного процесу; розмежовувати юридичний процес та юридичну процедуру; аналізувати стадії юридичного процесу; мати уяву про засоби, правила та прийоми юридичної техніки

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Бочаров Д. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. 73 с.

2. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: Знання, 2005. 376 с.
3. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. 318 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/541229/>
4. Дутко А. О. Юридичні конструкції серед засобів законодавчої техніки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*. 2008. № 1. С. 43–50.
5. Зінченко О. В. Функції юридичних конструкцій: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 58–62.
6. Каленіченко Л. І., Слинько Д. В. Юридичний процес та процесуальне право: загальнотеоретичні підходи до розуміння співвідношення понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. С.7–10. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/2019/4.pdf>
7. Косович В. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: «Правознавство»*. 2013. Вип. 644. С. 44–52.
8. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Норма, 2004. 187 с.
9. Серета О. О. Деякі аспекти співвідношення понять «правова процедура» та «юридична процедура» у контексті сучасної юридичної науки. *Держава і право : зб. наук. праць*. К. : Ін-тут дер. і прав. ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. № 34 С. 117–122.
10. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика: монографія. Харків: Вид-во «НТМТ», 2017. 415 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4984>

План

1. Юридична практика: поняття, ознаки та структура.
2. Види юридичної практики. Судова практика.
3. Поняття і стадії юридичного процесу. Вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури.
4. Види юридичного процесу.
5. Юридична техніка.

Основний зміст

1. Юридична практика: поняття, ознаки та структура

Юридична практика – це професійна юридична діяльність з видання, тлумачення і застосування правових приписів, здійснювана з урахуванням накопиченого соціально-правового досвіду.

Ознаки юридичної практики:

1. підлягає правовій регламентації та опосередковано – регламентації іншими соціальними нормами;
2. здійснюється юристами-фахівцями на професійній основі;
3. спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права, зокрема на впорядкування суспільних відносин;

4. в процесі її здійснення використовуються як правові, так і позаправові засоби;

5. породжує юридичні наслідки, зокрема, зумовлює виникнення, зміну, припинення правових відносин, правових статусів, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків тощо.

Структура юридичної практики – це її будова, розміщення основних елементів і зв'язків, які забезпечують її цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей і функцій.

У структурі юридичної практики виділяють динамічний і статичний елементи: *юридична діяльність* (динамічна сторона) і *соціально-правовий досвід* (статична сторона).

Об'єктом юридичної практики виступають суспільні відносини, інші форми поведінки суб'єктів права.

Суб'єктами юридичної практики є правотворчі та правозастосовні органи.

2. Види юридичної практики. Судова практика

Виділяють різноманітні типи, види і підвиди юридичної практики:

1) залежно від змісту розрізняють *правотворчу, правозастосовну (правореалізаційну), правоінтерпретаційну* діяльність;

2) за суб'єктами юридична практика поділяється на *законодавчу, судову, слідчу, нотаріальну* тощо;

3) залежно від функціональної ролі розрізняють *регулятивну і охоронну* юридичну діяльність;

4) за формою зовнішнього виразу розрізняють юридичну практику – *юридичну діяльність*, тобто регламентовані правовими нормами дії уповноважених суб'єктів, та вироблені в ході юридичної діяльності усталені *моделі вирішення конкретних юридичних справ*.

Судова практика – це багатогранне явище, що постає як:

- діяльність суду у процесі здійснення правосуддя;
- сукупність судових рішень;
- модель одноманітного вирішення судами тієї самої категорії справ, що вироблена в результаті багаторазового застосування тієї самої правової норми;
- правотворчий або правоінтерпретаційний результат судової діяльності у вигляді правоположення. *Правоположення* – це частина судового рішення, що пов'язана з виробленням, уточненням або тлумаченням правових понять та правових норм.

Необхідно зазначити, що судова практика не має настільки високого авторитету, яким володіють нормативно-правові акти. Її можна не використовувати або змінити при розгляді нової справи. Для обґрунтування рішення суди не можуть посилатися лише на судову практику, хоча при виробленні рішення у справі нерідко керуються саме судовою практикою. Але правоположення (*правові позиції*) Конституційного Суду України та Верховного Суду щодо правозастосування у певних правовідносинах є обов'язковими для суб'єктів правозастосування.

3. Поняття і стадії юридичного процесу. Вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури

Юридичний процес – це врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів і посадовців, що полягає в підготовці, ухваленні і документальному закріпленні юридичних рішень загального або індивідуального характеру.

Ознаки юридичного процесу: владний характер; нормативний характер; документально виражений (актний) характер; службовий характер; стадіальний характер.

Поняття «юридична процедура» і «юридичний процес» нерідко використовують як синоніми. Але правильніше розглядати **юридичну процедуру** як порядок здійснення конкретної юридичної дії, а юридичний процес – як сукупність юридичних процедур.

Юридичний процес складається з процесуальних **стадій**.

Кожен вид юридичного процесу має свої стадії, проте в кожній із стадій обов'язковими є наступні компоненти:

- 1) відносно самостійне *завдання*, на вирішення якого спрямовано дії, що об'єднуються в тій або іншій стадії;
- 2) специфічний *склад дій*, що включає встановлення або аналіз фактичних обставин, реалізацію відповідної юридичної норми для вирішення питання, справи;
- 3) створення *юридичних актів*, в яких відображаються і закріплюються підсумки здійснених в даній стадії юридичних дій.

До регулювання юридичного процесу і юридичних процедур висуваються **загальні вимоги**:

- 1) встановлення матеріальних норм (здійсненню яких процедура слугує) і процесуальних норм має бути *синхронним*;
- 2) в системі права процесуальні норми мають знаходитись *на тому ж рівні ієрархії*, що й матеріальні;
- 3) матеріальні і процесуальні норми з погляду змісту мають бути *узгоджені, взаємопов'язані*;
- 4) процедури, що регламентують владні відносини, мають бути *демокритичними*;
- 5) правові процедури мають по можливості бути *багатоваріантними й диспозитивними*;
- 6) юридичний процес має відповідати вимозі *доступності*;
- 7) особливе значення для юридичного процесу має *якість надійності*;
- 8) юридичний процес має бути *послідовним*.

4. Види юридичного процесу

За характером ухвалюваних рішень юридичний процес може бути правотворчим, правозастосовним і правороз'яснювальним.

Результат правотворчого процесу – нормативно-правові акти.

Результат правозастосовного процесу – ухвалення індивідуального юридичного рішення у конкретній юридичній справі. Проведення з виконання правозастосовних рішень (правовиконавчу діяльність) часто розглядається як особливий різновид процесу.

У ході правоінтерпретаційного (правотлумачного) процесу видаються специфічні юридичні рішення – інтерпретаційні правові акти.

Традиційно розрізняють різновиди юридичного процесу за *галузевою належністю*. За цією підставою виділяють: конституційний, цивільний, господарський, адміністративний та кримінальний процеси.

5. Юридична техніка

Юридична техніка – це система науково обґрунтованих і практично підтверджених засобів, правил і прийомів підготовки і впорядкування правових актів, яка використовується з метою забезпечення їх досконалості і підвищення ефективності.

Засоби юридичної техніки поділяють на такі групи:

1) загальносоціальні засоби, а саме – мова права та юридична термінологія;

2) доктринальні засоби, або юридичні конструкції – типові моделі побудови нормативного матеріалу, що включають низку однопорядкових правових понять;

3) нормативні засоби, серед яких – нормативно-правові приписи, правові припущення (правові аксіоми, правові фікції, правові презумпції), правові символи (умовні, зрозумілі для людей знаки, які використовуються для виразу певного юридичного змісту).

Правила юридичної техніки:

1) ясність і чіткість, простота і доступність мови правових актів;

2) поєднання лаконічності з необхідною повнотою, конкретності та абстрактності виразу відповідних правових приписів;

3) директивність та офіційність;

4) стиль правового акту має бути діловим, тобто рівним, спокійним, стриманим, а не художнім;

5) послідовність викладу, узгодженість і внутрішня єдність правового матеріалу.

Прийоми юридичної техніки:

1) способи, що фіксують офіційні реквізити (найменування правового акта, назва органу-видавника, дата і місце його ухвалення/видання, підписи посадовців тощо);

2) структурна організація правового акта (преамбула, частини, книги, глави, розділи, статті, пункти, їх нумерація тощо);

3) лінгвістично-технічні правила, а саме: уніфікація, одноманітність форми і структури акта; використання, у разі необхідності, різних стилів викладу матеріалу; використання приміток, скорочень, додатків та переліків; прямий, бланкетний, відсильний спосіб викладення правових норм; використання посилань.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть ознаки юридичної практики.
2. Охарактеризуйте особливості судової практики.
3. Дайте визначення юридичного процесу.

4. Як співвідносяться юридичний процес та юридична процедура?
5. Які компоненти є обов'язковими для кожній із стадій юридичного процесу?
6. Проаналізуйте вимоги до юридичного процесу?
7. Назвіть основні правила юридичної техніки.

ТЕМА 18

ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості. Функції правосвідомості.

Поняття та види деформацій правосвідомості. Правовий нігілізм як крайня форма деформації правосвідомості.

Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особи. Професійна правова культура.

Правовий менталітет. Особливості правового менталітету українського народу.

Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття і структуру правосвідомості; види і функції правосвідомості; поняття та види деформацій правосвідомості; правову культуру, її поняття та структуру; види правової культури; особливості правового менталітету; правову соціалізацію і правове виховання.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, структуру, види і функції правосвідомості; здатний аналізувати причини та види деформацій правосвідомості; демонструвати знання структури правової культури суспільства та правової культури особи; мати уяву про правовий менталітет; розуміти вплив правового виховання на формування правосвідомості та правової культури.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Данильян О. Г., Петришин О. В. Демократична правосвідомість: ознаки, передумови становлення та тенденції втілення в українському соціумі.

Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. 2010. № 5. С. 61–71.

2. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 407–416.

3. Карташов В. Н., Баумова М. Г. Правовая культура: понятие, структура, функции : монография. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2008. 200 с.

4. Коваленко І. І. До проблеми цілей правового виховання. *Проблеми законності* : Акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 103. С. 256–260.

5. Крижановський А. Ф. Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2001. № 11. С. 34–38.

6. Максимов С. И. Правосознание: философско-правовое осмысление. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2002. Вип. 52. С. 148–155.

7. Овчинникова А. П. О культурологическом подходе к праву. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 197–200.

8. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2010. 368 с.

9. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. Х.: Право, 2009. 352 с.

10. Сальников В. П., Захарцев С. И. Правосознание юриста и правовой нигилизм: современные проблемы профессиональной деформации. *Юридическая наука: история и современность*. 2013. № 11. С. 11–29. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_22599683_25721108.pdf

11. Сальников В. П. Правовая культура. *Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х т.* / отв. ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало–М, 2001. Т.1. С. 357–382.

12. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.

13. Скуріхін С. М. Співвідношення правового виховання і стихійної правової соціалізації. *Lex Portus*. 2018. № 6. С. 64–75.

14. Соколов Н. Я. О понятии правовой культуры. *LEX RUSSICA* (Научные труды МГЮА). 2004. № 2. С. 381–394.

15. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2012. 248 с.

План

1. Поняття, структура і функції правосвідомості. Види правосвідомості.
2. Поняття та види деформацій правосвідомості.
3. Правова культура: поняття, структура та види. Правовий менталітет.

4. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Основний зміст

1. Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості

Правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, оцінок та установок, що виражають ставлення людей та соціальних спільнот до чинного, минулого та бажаного права.

Правосвідомість є складним правовим явищем. Її компоненти структурно об'єднуються у два відносно автономні утворення – правову ідеологію і правову психологію.

Під *правовою ідеологією* розуміють сукупність ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність.

Під *правовою психологією* розуміють сукупність почуттів і емоцій, що виражають ставлення індивіда, соціальної групи, суспільства до права та правових явищ.

Функції правосвідомості зазвичай розглядаються як напрями впливу цього явища на суспільні відносини.

Наразі прийнято виділяти: пізнавальну, оціночну та регулятивну функції правової свідомості.

Правосвідомість *класифікують* за різними підставами:

Залежно від суб'єктного складу виділяють: індивідуальну, групову та суспільну правосвідомість.

Залежно просторового буття права і держави виділяють: міську, периферійну і національну правосвідомість.

Залежно від рівня і глибини відображення правової дійсності виділяють: буденну, компетентну, професійну, наукову правосвідомість.

У науковій літературі можна зустріти й *інші види* правосвідомості, наприклад: високий, середній і низький рівні правосвідомості; позитивна і негативна правосвідомість; тоталітарна, демократична правосвідомість і правосвідомість транзитивного періоду розвитку суспільства.

2. Поняття та види деформацій правосвідомості

Деформована правосвідомість – це спотворене уявлення про роль права в житті соціуму, що надає криміногенний вплив на поведінку окремої особи, соціальної групи, суспільства в цілому.

Серед різновидів деформацій правосвідомості найбільш небезпечним є правовий нігілізм.

Правовий нігілізм – це деформація правосвідомості, яка характеризується зверхнім, негативним ставленням до права, яке виявляється в свідомому ігноруванні вимог правових приписів, запереченні їх соціальної цінності.

До інших видів деформованої правосвідомості відносяться:

– правовий *ідеалізм* – перебільшення, переоцінка реальних регулятивних можливостей права;

- правовий *інфантилізм* – полягає в недостатній сформованості та прогалиності правових поглядів, знань, установок, уявлень;
- правовий *дилетантизм* – легковажне ставлення до права, вільне поводження із законами або оцінками юридичної ситуації за наявності поверхневих, безсистемних знань;
- правовий *догматизм* – це формальне прийняття (без доказів, на віру) положень законів, ототожнення їх із правом, сліпе наслідування догми права;
- правова *демагогія* – це специфічний вид соціальної демагогії, який полягає в суспільно небезпечному, навмисному, обманному, конфліктному, зовні ефектному впливі окремої особи або об'єднання громадян (іноземців) на почуття, знання, дії людей, які їм довіряють, за допомогою різних форм помилкового одностороннього або грубо спотвореного зображення правової дійсності для досягнення власних хибних корисливих цілей, які зазвичай ховаються під виглядом користі народу і добробуту держави.

3. Правова культура: поняття, структура та види. Правовий менталітет

Правова культура є частиною загальної культури і зумовлена соціальним, духовним, політичним, економічним ладом суспільства.

Залежно від *носія* розрізняють правову культуру: особистості, професійної групи та суспільства.

Правова культура *особистості* – це її якісний правовий стан, що включає знання і розуміння індивідом права, повагу до нього, а також його дії відповідно до нього.

Структура правової культури особистості: 1) ідеологічний елемент; 2) психологічний елемент; 3) поведінковий елемент.

Правова культура *професійної групи* характерна для осіб, що безпосередньо займаються юридичною практикою. їм властиві глибокі правові знання, розуміння права і уміння його застосовувати в конкретній області юридичної практики.

Правова культура *суспільства* – якісний стан правового життя суспільства, що виражений у таких параметрах як: ступінь розвитку сфери правового регулювання, стан юридичної практики, стан суспільної правосвідомості та рівень правопорядку у суспільстві.

Структура правової культури суспільства складається з наступних елементів:

- 1) право як система норм;
- 2) рівень правотворчої, правозастосовної та правоінтерпретаційної діяльності державних і недержавних органів і посадовців;
- 3) рівень суспільної правосвідомості;
- 4) правопорядок як відповідність явищ соціального життя вимогам, що містяться в нормах і принципах права.

Залежно від *глибини пізнання правових явищ*, а також з позиції оволодіння ними виділяють: буденну, компетентну, професійну і теоретичну правову культуру.

Залежно від *рівня правокультурності* (правової зрілості) виділяють: високий, середньодостатній і низький рівні правової культури.

Полісемантичність правової культури передбачає широкий спектр її проявів, тому в юридичній літературі пропонуються й інші класифікації правової культури.

Правовий менталітет – це історично сформовані специфічні, найбільш типові і стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності.

4. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання

Правова соціалізація – це процес включення індивіда до системи правовідносин на основі засвоєння правової культури даного суспільства

Виділяють стихійну і цілеспрямовану (правове виховання) правову соціалізацію.

Правове виховання – це здійснюваний за допомогою спеціальних форм, засобів і методів, послідовний, систематичний і цілеспрямований правовий вплив на людину, соціальну групу, суспільство з метою засвоєння ними правових знань, підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, вироблення орієнтації на соціально активну правомірну поведінку.

Форми правового виховання – зовнішнє вираження, оформлення правових впливів, його певну зовнішню організацію.

Основними формами правового виховання є: правове навчання; правова пропаганда; правове самовиховання.

Правове навчання – цілеспрямований, планомірний і організований процес, під час якого під керівництвом юристів, викладачів здійснюється формування та розвиток правових знань, навичок і умінь правового характеру.

Правова пропаганда – це цілеспрямована діяльність із формування у членів суспільства високого рівня правосвідомості та правової культури, роз'яснення правової політики та поширення правових знань, ідей, іншої правової інформації за допомогою засобів масової інформації та інших форм доведення правової інформації до широкого загалу.

Правове самовиховання – це цілеспрямована, систематична діяльність людини, спрямована на формування і розвиток своїх правових знань, навичок і умінь відповідно до свідомо поставлених цілей, сформованих ідеалів і переконань.

В юридичній літературі до форм правового виховання також відносять юридичну практику та безпосередню реалізацію права. Але їх правовиховний вплив не має чіткої системності та цілеспрямованості. У даному випадку здебільшого йдеться про засоби стихійної правової соціалізації, ніж про форми правового виховання.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення правосвідомості.
2. З яких структурних компонентів складається правосвідомість?
3. Охарактеризуйте основні види деформацій правосвідомості.
4. Дайте визначення правової культури суспільства.

5. Проведіть класифікацію видів правової культури за різними підставами.
6. Як співвідносяться між собою суспільна правосвідомість і правовий менталітет?
7. Назвіть та охарактеризуйте основні форми правового виховання.

ТЕМА 19
**ПРАВОВІ ЗАСОБИ ТА
МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Правове регулювання та правовий вплив: критерії співвідношення.

Поняття механізму правового регулювання. Елементи механізму правового регулювання. Стадії механізму правового регулювання. Механізм правового регулювання та механізм дії права. Ефективність механізму правового регулювання.

Правові засоби: поняття та види. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки як ключові правові засоби. Законні інтереси та їх специфіка. Правові акти, їх види і співвідношення. Правові режими: поняття та види. Галузеві, особливі та надзвичайні правові режими.

Правові стимули (правові заохочення і правові пільги) та обмеження в механізмі правового регулювання.

Правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції в механізмі правового регулювання.

Правова політика: поняття, види, форми.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та елементи механізму правового регулювання; стадії механізму правового регулювання; поняття та види правових засобів; правові стимули та обмеження; правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції; поняття, види і форми правової політики.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, елементи та стадії механізму правового регулювання; розмежовувати правове регулювання та правовий вплив; знати поняття та види правових засобів; демонструвати знання про правові стимули та обмеження; мати уяву про правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції; повинен засвоїти поняття, види і форми правової політики.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.

6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.

7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Богущкий П. Правовий режим: методологічні рівні дослідження. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 317–323.

2. Валігура К. Механізм правового регулювання: методологічний аспект. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2/1. С. 17–22.

3. Дія права: інтегративний аспект: монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.

4. Калюжний Р. А. Правові стимули в механізмі правового стимулювання: монографія. Київ: МП Леся, 2013. 204 с.

5. Красовська В. Ефективність дії правових стимулів та обмежень у механізмі правового регулювання. *Право України*. 2010. № 6. С. 182–188.

6. Куракін О. М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 35. С. 41–44. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/16798>

7. Ляшенко Р. Д. Функціональне призначення презумпцій в праві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. Т. 22. № 1. С. 316–322.

8. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування та актом тлумачення норм права. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 12–15.

9. Ткаля О. В. Теоретичне обґрунтування імунітету як особливої правової категорії. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Юрид. літ., 2008. Вип. 43. С. 234–243.

10. Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінності. *Право України*. 2005. № 6. С. 101–102.

План

1. Поняття механізму правового регулювання, його елементи та стадії.
2. Правові засоби: поняття та види.
3. Правові стимули та обмеження в механізмі правового регулювання.
4. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання.
5. Правова політика: поняття, види, форми.

Основний зміст

1. Поняття механізму правового регулювання, його елементи та стадії

У зв'язку з дією права на суспільні відносини необхідно розрізняти два явища – «правовий вплив» і «правове регулювання».

Під *правовим впливом* потрібно розуміти дію права на свідомість і поведінку людей, а через них і на широке коло суспільних відносин за

допомогою правових та неправових (психологічних, ідеологічних, виховних та інших) засобів.

На відміну від правового впливу, *правове регулювання* в загальному вигляді є процесом, спрямованим на те, щоб за допомогою правових засобів гарантувати поведінку, необхідну суспільству, спрямувати розвиток життєвих ситуацій у бажане правомірне русло.

Механізм правового регулювання – це функціонуюча як єдине ціле система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин.

Елементи механізму правового регулювання:

- 1) норми права;
- 2) юридичні факти;
- 3) акти безпосередньої реалізації права;
- 4) акти застосування права.

Стадії механізму правового регулювання:

- 1) стадія *регламентації* суспільних відносин та інших форм поведінки суб'єктів права;
- 2) стадія *виникнення умов*, за яких відбувається перехід від правових норм до конкретних актів поведінки суб'єктів права. Ключовим елементом, що позначає цю стадію, є юридичний факт (фактичний склад);
- 3) стадія *безпосередньої реалізації норм права*, зокрема – виникнення правових відносин.

2. Правові засоби: поняття та види

Правові засоби – це правові явища, що виявляються в інструментах і діях за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів і забезпечується досягнення суспільно корисних цілей. Правові засоби володіють фіксованими властивостями, що дозволяють реалізувати потенціал права.

У юридичній літературі засоби правового регулювання **класифікують** за різними критеріями:

- залежно від ступеня складності розрізняють: прості (суб'єктивні права та юридичні обов'язки; заохочення і покарання; пільги та заборони); складні (норма; інститут);
- залежно від функціонального призначення: регулятивні (дозволи); охоронні (засоби захисту);
- за предметом правового регулювання: конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні тощо;
- за характером: матеріальні (рекомендації); процесуальні (позов);
- за часом дії: постійні (громадянство); тимчасові (премія);
- залежно від виду правового регулювання: нормативні (заборони, встановлені нормами права); індивідуальні (акт застосування права);
- залежно від інформаційно-психологічної спрямованості: стимулюючі (заохочення); обмежуючі (примус).

3. Правові стимули та обмеження в механізмі правового регулювання

Механізм правового регулювання є діалектичним процесом, який складається з двох сторін: стимулювання та обмеження дій суб'єктів права.

Правовий стимул – це закріплене у правових нормах спонукання до правомірної поведінки шляхом обіцянки позитивних наслідків такої поведінки.

До правових стимулів відносять правові заохочення та правові пільги.

Правові заохочення – це форма і міра юридичного схвалення заслуг суб'єкта права перед суспільством.

Правова пільга – це правомірне полегшення становища суб'єкта, що виражається як у наданні додаткових прав (переваг), так і в звільненні від обов'язків.

Специфічним різновидом правових пільг виступають привілеї та імунітети для владних органів і посадовців, необхідні їм для повнішого й якіснішого здійснення службових обов'язків (надання службового житла, персонального автомобіля, безкоштовного проїзду в транспорті, дипломатичний імунітет, імунітет депутата, судді тощо).

Правовий імунітет – це звільнення суб'єкта права від виконання певних юридичних обов'язків або від юридичної відповідальності на підставі володіння ним особливим правовим статусом, пов'язаним із здійсненням міжнародних, державних і громадських функцій.

Правове обмеження – це закріплена в юридичних нормах перешкода для неправомірної поведінки, що створює умови для задоволення інтересів суб'єктів права в нормальному функціонуванні суспільних інститутів.

4. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання

Правові аксіоми — це вироблені юридичною наукою і практикою прості, зрозумілі, багаторазово підтверджені практикою судження, що сприймаються як самоочевидні істини і не потребують доказів.

Правові аксіоми є результатами інтелектуальної діяльності людини і виражаються у несуперечливих незаперечних судженнях.

Сутність, роль і значення правових аксіом оцінюються по-різному. У зв'язку з цим розрізняють такі види правових аксіом:

- 1) аксіоми – засоби правового мислення, інструмент розв'язання інтелектуальних завдань у сфері права;
- 2) аксіоми юридичної науки, що складаються в результаті теоретичного узагальнення правового життя;
- 3) аксіоми – принципи права;
- 4) аксіоми – конкретні норми права.

Правові аксіоми пов'язані з правовими презумпціями та правовими фікціями.

Правові презумпції – це офіційно визнані припущення про наявність або відсутність тих чи інших юридичних фактів. Правова презумпція виступає як спосіб встановлення юридичних фактів, при якому юридичний факт вбачається існуючим на підставі якого-небудь явища об'єктивної реальності.

Розрізняють спростовні та неспростовні презумпції.

За формою правового закріплення презумпції є фактичними і законними.

За сферою дії розрізняються галузеві та загальноправові презумпції.

Правова фікція – це прийом юридичної техніки, за допомогою якого особі, предмету або явищу з метою захисту законних приватних, суспільних і

державних інтересів свідомо приписується характеристика, якою особа, предмет або явище насправді не володіють.

За допомогою правової фікції конструюється неіснуюча або, вірніше, умовна реальність. Правова фікція дозволяє істотно спростити структуру фактичного складу і тим самим сприяє економії в правовому регулюванні суспільних відносин.

Основною ознакою правової фікції є те, що норма-фікція умовно заповнює невідомі обставини і надає їм значення юридичного факту. Таке заповнення досягається наступними способами:

- 1) штучне уподібнення або прирівнювання одне до одного таких понять та обставин, які насправді є різними або навіть протилежними;
- 2) визнання реальними неіснуючих обставин і заперечення існуючих;
- 3) визнання існуючими обставин і ситуацій до того, як вони стали існувати насправді або виникли пізніше, ніж це було насправді;
- 4) штучна реконструкція фактів, що реально мали місце.

Правові аксіоми поряд з правовими презумпціями та правовими фікціями виступають ефективними засобами механізму правового регулювання.

5. Правова політика: поняття, види, форми

Правова політика – це діяльність суб'єктів політичної системи, спрямована на вдосконалення правової системи, підвищення ефективності механізму правового регулювання, побудову правової держави.

Види правової політики:

- 1) за сферою здійснення вона може бути конституційною, кримінальною, сімейною, фінансовою, податковою, митною, банківською тощо;
- 2) за змістом – законодавчою, виконавчою, судовою, прокурорською, нотаріальною тощо;
- 3) залежно від цілей – поточною та перспективною;
- 4) залежно від функцій – праворегулятивною та правоохоронною.

Форми правової політики:

- 1) правотворча форма;
- 2) правозастосовна форма;
- 3) правоінтерпретаційна форма;
- 4) доктринальна форма;
- 5) правонавчаюча форма.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться поняття «правове регулювання» та «правовий вплив»?
2. Дайте визначення механізму правового регулювання.
3. Назвіть стадії механізму правового регулювання.
4. Проведіть класифікацію правових засобів.
5. Наведіть приклади правових імунітетів.
6. Охарактеризуйте правові аксіоми, правові презумпції та правові фікції.
7. Дайте визначення правової політики.

ТЕМА 20

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК

Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави. Основні складові елементи верховенства права.

Поняття, мета та сутність законності. Принципи (вимоги) законності. Законність і правозаконність. Гарантії законності. Загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби законності.

Законність і правопорядок. Поняття та елементи правопорядку. Ознаки правопорядку. Співвідношення правопорядку і громадського порядку.

Національний, інтегративний та міжнародний правопорядок. Формування світового правопорядку.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та основні складові елементи верховенства права; сутність законності; принципи (вимоги) законності; загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби законності; поняття, ознаки та елементи правопорядку; особливості формування світового правопорядку.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та основні складові елементи верховенства права; аналізувати принципи (вимоги) законності; розмежовувати поняття «законність» і «правозаконність»; демонструвати знання загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів законності; знати поняття, ознаки та елементи правопорядку; мати уяву про національний, інтегративний та міжнародний правопорядок; розуміти особливості світового правопорядку.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Гаудер П. Верховенство права в реальному світі / пер. з англ.; наук. ред. Д. Вовк. Харків: Право, 2018. 392 с.
2. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–167.
3. Доклад о верховенстве права, утвержденный Венецианской комиссией на 86-й пленарной сессии (Венеция, 25—26 марта 2011 г.): CDL-AD (2011) 003rev. URL: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus)
4. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2, С. 30–63.
5. Крижанівський А. Ознаки сучасного правопорядку в контексті трансформаційних викликів. *Право України*. 2008. № 6. С. 47–51.
6. Крижанівський А. Ф. Правовий порядок в Україні: поняття, витоки, концептуальні засади, інфраструктура: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 504 с.
7. Крисюк Ю. Соціальний та правовий порядок і стабільність суспільства: взаємозв'язки і взаємообумовленість. *Право України*. 2007. № 7. С. 30–34.
8. Оніщенко Н. М. Принцип законності: наукові реалії сьогодення. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 13–18.
9. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2008. 344 с.
10. Рабінович П., Луців О. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 3–16.
11. Рабінович П. Ефективність юридичних гарантій законності: до методики її виявлення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 17–27.
12. Серьогін В. С. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. 124 с.
13. Сучасний правопорядок : національний, інтегративний та міжнародний виміри : тези Міжнар. наук.–практ. конф., 13–14 червня 2008 р. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова ; уклад. А. Ф. Крижанівський, Н. М. Крестовська. О. : Фенікс, 2008. 266 с.
14. Шилінгов В. С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 26–29.

План

1. Верховенство права: поняття та основні складові.
2. Законність: режим та принципи (вимоги).
3. Гарантії законності.
4. Поняття, елементи та ознаки правопорядку.

Основний зміст

1. Верховенство права: поняття та основні складові

Як особливий соціальний феномен *верховенство права* розглядається як взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація у суспільстві буттєвих («природних») прав, свобод та обов'язків людини.

Встановлення у суспільстві верховенства права – є, радше, ідеалом, до досягнення якого має докладати зусилля кожна держава, яка прагне стати правовою. Щоб рухатись у цьому напрямі, у державі виголошується визнання *принципу верховенства права* як однієї з фундаментальних засад діяльності усіх суб'єктів суспільства. Так, принцип верховенства права проголошено Ст. 8 Конституції України.

Задля практично-регулятивного впливу принцип верховенства права має бути конкретизований через опис ознак певних соціальних явищ, в яких виявляється верховенство права. Найбільш докладно ознаки прояву верховенства права охарактеризовані Європейським судом з прав людини. Серед них Суд відзначає, насамперед, такі:

- 1) визнання пріоритетності, домінування, визначальної ролі прав і свобод людини у діяльності держави, усіх її органів;
- 2) правова певність, визначеність становища людини у тій чи іншій ситуації;
- 3) неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні;
- 4) обсяг будь-якого правового розсуду органу держави і спосіб його здійснення мають бути з достатньою точністю визначені законом;
- 5) майже безвиняткова можливість доступу до суду;
- 6) наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права і свободи людини;
- 7) підпорядкованість судовому рішенню усіх органів держави, безвиняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями;
- 8) можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало чинності;
- 9) незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало чинності.

Автори підручника «Загальна теорія права» за редакцією М. І. Козюбри, до основних складових елементів верховенства права пропонують відносити:

- повагу до прав і свобод людини;
- верховенство конституції;
- принцип розподілу влади;
- законність;
- обмеження дискреційних повноважень;
- принцип рівності у правах (рівноправності) та рівності всіх перед законом;
- принцип юридичної визначеності;
- принцип захисту довіри;

- принцип пропорційності;
- незалежність суду і суддів.

2. Законність: режим та принципи (вимоги)

Законність – це режим суспільного життя, заснований на правовому характері її організації й виражається у вимозі точного, строгого і неухильного дотримання і виконання чинних правових актів всіма суб'єктами права.

Сутність законності полягає в добросовісному і неухильному дотриманні і виконанні всіма суб'єктами права законодавчих приписів, яке й забезпечує стан правомірності суспільних відносин. *Мета законності* полягає в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. *Засоби і методи* реалізації вимог законності повинні носити правовий характер. Єдність сутності, мети і засобів реалізації вимог законності виражається в категорії *правозаконності*.

Принципи (вимоги) законності є основними ідеями, що розкривають зміст законності як стани правомірності суспільних відносин, законослухняності поведінки індивідів:

- 1) принцип верховенства закону;
- 2) принцип єдності законності;
- 3) принцип загальності законності;
- 4) принцип рівності всіх перед законом;
- 5) принцип гарантованості основних прав і свобод людини, що полягає в необхідності забезпечення пріоритету прав індивіда і їх гарантіях з боку держави;
- 6) принцип взаємозв'язку законності та демократії;
- 7) принцип доцільності;
- 8) принцип невідворотності відповідальності.

Законність, у свою чергу, розглядається як загальноправовий принцип, суть якого полягає в категоричній вимозі правомірної поведінки всіх суб'єктів права у всіх сферах правового життя.

3. Гарантії законності

Гарантії законності – це система умов і засобів, що забезпечує процес реалізації законності.

Законність як суспільний феномен є результат взаємодії різних чинників, що визначають її природу. За характером дії цих чинників на створення режиму законності їх можна розділити на дві групи: загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби.

Загальні умови впливають на формування законослухняної поведінки особи побічно, створюючи передумови для зміцнення режиму законності. У розряд загальних включаються економічні, політичні, духовні та соціальні умови

Спеціальні (юридичні) засоби забезпечення законності – це сукупність умов і засобів, закріплених а чинному законодавстві, безпосередньо направлених на забезпечення режиму законності, дотримання і захист прав і свобод особи.

Серед юридичних гарантій слід зазначити:

- 1) досконале і повне законодавство;

- 2) засоби попередження правопорушень;
- 3) засоби виявлення правопорушень;
- 4) засоби припинення правопорушень;
- 5) засоби захисту і відновлення порушених прав;
- 6) заходи юридичної відповідальності;
- 7) процесуальні гарантії;
- 8) гарантії правосуддя.

4. Поняття, елементи та ознаки правопорядку

Правапорядок – це стан впорядкованості суспільного життя, що склався в результаті панування принципу верховенства права та здійснення режиму законності.

Як системне утворення правопорядок складається з безлічі взаємодіючих **елементів**, пов'язаних між собою відносинами взаємозалежності і взаємовпливу. До них відносяться:

- 1) суб'єкти (учасники) правопорядку;
- 2) сукупність актів реалізації права;
- 3) усі відносини і зв'язки між учасниками, їх властивостями, кореляційні зв'язки прав, свобод і обов'язків, відповідальності;
- 4) урегульована, впорядкована взаємодія названих елементів, що створюють єдиний злагоджений організм.

Ознаки правопорядку:

- 1) правопорядок є станом упорядкованості суспільних відносин, передбаченим нормами права;
- 2) правопорядок – це результат втілення в життя принципу законності;
- 3) змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів права;
- 4) правопорядок забезпечується державою.

Правапорядок як система є складовою частиною системи вищого рівня – *громадського порядку*. Проте на відміну від правопорядку громадський порядок утворюється внаслідок дії не тільки правових, але й інших соціальних норм: норм моралі, звичаїв, корпоративних норм і т. д. Отже, громадський порядок є стан врегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації всіх соціальних норм і принципів.

Світовий правапорядок – це система суспільних планетарних відносин, що формуються на основі загальногуманістичних і природноправових засад і функціонують відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного і національного права.

Необхідність створення і зміцнення світового правапорядку зумовлена наявністю глобальних проблем, вирішення яких є можливим тільки за наявності згоди та співробітництва різних держав.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте основні складові елементи верховенства права.
2. Дайте визначення законності.
3. Як співвідносяться поняття «законність» і «правозаконність»?
4. Назвіть спеціальні (юридичні) засоби законності.

5. Дайте визначення правопорядку.
6. Охарактеризуйте співвідношення правопорядку і громадського порядку.
7. Дайте визначення поняттю «світовий правопорядок»

ТЕМА 21

ЦІННІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА

Цінності та їх класифікація. Правова аксіологія.

Інструментальна цінність права. Цінності права.

Власна цінність права. Правові цінності. Соціальна цінність права. Властивості права, через які проявляється соціальна цінність права. Особистісна цінність права. Властивості права, через які проявляється особистісна цінність права.

Право як цінність культури та цивілізації. Загальнолюдський (світовий) рівень формування правових цінностей.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: цінності та їх класифікацію; цінності права та правові цінності; інструментальну цінність права; власна цінність права; соціальну та особистісну цінність права; загальнолюдський (світовий) рівень формування правових цінностей.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та класифікацію цінностей; мати уяву щодо змісту правової аксіології; розрізняти цінності права і правові цінності; вміти характеризувати інструментальну цінність права; розуміти власну цінність права; демонструвати знання властивостей права, через які проявляється соціальна та особистісна цінність права.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : моногр. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. О. : Фенікс, 2012. 492 с.

2. Бандура О. Основні цінності права як система. *Право України*. 2008. № 5. С. 14–20.
3. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс : моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 218 с.
4. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
5. Мельничук О. С. Філософські основи осягнення аксіосфери права. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук, праць*. О.: Юрид. л-ра, 2009. Вип. 50. С. 92–97.
6. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. О. : Фенікс, 2019. 420 с.
7. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158.
8. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) : моногр. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. 280 с.
9. Орзіх М. П. Особистість і право: Монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2005. 312 с.
10. Поляков А. В., Тимошина Е. В. Право и ценности. *Общая теория права: Учебник*. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. С. 128–151.
11. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность. Одеса: Юрид. л-ра, 2006. 166 с.
12. Фальковський А. О. Різноманітність аксіологічних підходів у методології права. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук, праць*. О.: Юрид. л-ра, 2009. Вип. 50. С. 73–79. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1788>
13. Чефранов А. Б. Проблема застосування теорії цінностей у правових дослідженнях. *Проблеми філософії права*. Т. III. № 1–2. К.–Чернівці: Рута, 2005. С. 327–337.

План

1. Цінності та їх класифікація. Правова аксіологія.
2. Інструментальна цінність права. Цінності права.
3. Власна цінність права. Правові цінності.
4. Соціальна та особистісна цінність права.
5. Право як цінність культури та цивілізації.

Основний зміст

1. Цінності та їх класифікація. Правова аксіологія

Цінність – властивість того чи іншого суспільного предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, соціальної групи, суспільства).

В суспільних науках пропонуються різні підходи до класифікації цінностей. Наприклад, виділяють:

- духовні та матеріальні цінності;
- позитивні та негативні цінності;
- особистісні та надособистісні цінності (наприклад, загальнолюдські цінності, цінності локальних цивілізацій);
- відносні та абсолютні цінності;
- фінальні, інструментальні та похідні цінності;
- вищі та другорядні цінності;
- сучасні та традиційні цінності.

Вчення про цінності, їх природу називається аксіологією. *Правова аксіологія* є одним з напрямів теорії цінностей.

2. Інструментальна цінність права. Цінності права

Поняття цінності права покликане розкрити його позитивну роль для суспільства, окремої особи. І легістський, і юридичний типи праворозуміння, й різні правові школи визнають цінність права, проте бачення цієї категорії у них різне.

З позицій легістського підходу право має, насамперед, інструментальну (службову) цінність.

Інструментальна цінність права – це його ціннісний зміст як певного регулятива, відповідно до правил і вимог якого люди вибудовують свою поведінку.

Інструментальна цінність права виражена в здатності права закріплювати існуючі цінності, розташовувати їх відповідно до ієрархії в нормативній системі, інформувати про світ цінностей, охороняти існуючі цінності, нарешті, виходячи з принципу справедливості, розподіляти цінності.

Різні матеріальні і нематеріальні блага на які направлено правовий вплив, які правом охороняються і забезпечуються визначають як *цінності права*.

3. Власна цінність права. Правові цінності

Юридичний тип праворозуміння, якому властиве аксіологічне (ціннісне) бачення права, стверджує, що право – не тільки інструмент, а й самостійна цінність.

Власна цінність права виражена в тому, що право цінне саме по собі, як антипод свавілля і синонім свободи, як альтернатива несправедливості, тобто справедливість як рух до порядку від хаосу.

Право надає учасникам суспільних відносин простір для свободи у вигляді суб'єктивних прав; одночасно воно направлене на виключення свавілля як з боку особи, так і з боку держави.

Власна цінність права розкривається через категорію «правові цінності».

Правові цінності – основоположні ідеї та явища, що лежать в основі права, що визначають його форму та зміст і виступаючі граничними підставами правового. Це те, що не можна у права відняти, інакше право перестане бути самим собою.

Власна цінність права має два виміри і виявляється у вигляді *соціальної цінності* права і *особистісної цінності* права.

4. Соціальна та особистісна цінність права

Соціальна цінність права полягає в тому, що:

- за допомогою права забезпечується загальний стійкий порядок в суспільних відносинах;
- завдяки праву досягається визначеність, точність в самому змісті суспільних відносин. Правове регулювання здатне охопити соціально корисні форми правомірної поведінки, відокремити її від свавілля та несвободи;
- право забезпечує можливість нормальних активних дій людини, бо перешкоджає незаконним втручанням у сферу її правомірної діяльності за допомогою механізмів юридичної відповідальності та інших примусових заходів;
- право у цивілізованому суспільстві забезпечує оптимальне поєднання свободи і справедливості;
- на правовій основі формуються інститути громадянського суспільства: ринкова економіка, багатопартійна політична система, демократична виборча система, вільна «четверта влада» (засоби масової інформації) і правова держава.

Особистісна цінність права полягає в тому, що воно виражає масштаб свободи індивіда у суспільстві та втілює ідеї рівності і справедливості. Зокрема, право виступає критерієм правильного розподілу матеріальних благ, воно утверджує рівність усіх громадян перед законом незалежно від їх походження, матеріального стану, соціального статусу тощо. Цінність права в тому, що воно пронизане гуманними засадами. Гуманістичний характер права виявляється не лише відкритті особистості доступу до благ, а й у тому, що воно виступає дієвим засобом її соціальної захищеності.

5. Право як цінність культури та цивілізації

Історико-культурна цінність права – виявляється у його можливостях бути охоронителем культурних надбань різних поколінь людства, скарбницею правових принципів і норм, що вироблялися у процесі боротьби народів за свободу, демократію, права людини, її гідність, ставали спадкоємними та втілювалися у життя.

Загальнолюдський (світовий) рівень цінності права виражається у формуванні правових цінностей, які стають глобальними цінностями. Як і цінності права, правові цінності належать до арсеналу загальнолюдських цінностей, що виробляються поколіннями людей планети протягом історії. Будучи історико-культурним надбанням, право водночас акумулює цінності світової правової культури, що стосуються співіснування і виживання людства (розробка Екологічної конституції планети). За допомогою права розв'язуються глобальні проблеми економічного та іншого суміжного характеру (екологічні кризи, ресурсні обмеження тощо), вирішуються воєнні, релігійні, етнічні та інші конфлікти, що виникають у регіонах світу. Гуманістичні принципи права слугують основою міжнародних відносин, сприяють гармонійному співіснуванню різних народів, інтеграції правових систем.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення цінностей.

2. Як співвідносяться цінності права та правові цінності?
3. Дайте визначення інструментальної цінності права.
4. Охарактеризуйте власну цінність права.
5. В чому полягає соціальна цінність права?
6. Охарактеризуйте особистісну цінність права.
7. В чому виявляється історико-культурна цінність права?

ТЕМА 22

ПРАВОВІ СИСТЕМИ ТА ПРАВОВІ СІМ'Ї

Поняття та структура правової системи. Критерії класифікації правових систем. Правовий стиль як критерій класифікації правових систем. Національна, інтегративна, міжнародна правові системи. Глобальна правова система.

Правові сім'ї (сім'ї правових систем). Романо-германська, англо-американська, релігійна, традиційна (традиційно-етична) та звичаєва правові сім'ї. Змішані (гібридні) правові системи: скандинавська, латиноамериканська.

Тенденції розвитку правових сімей.

Правова система України на правовій карті світу.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття та структуру правової системи; критерії класифікації правових систем; правові сім'ї сучасного світу; місце правової системи України на правовій карті світу.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та структурні компоненти правової системи; мати уяву про критерії класифікації правових систем; аналізувати особливості основних правових сімей сучасності; розуміти місце правової системи України на правовій карті світу.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Бехруз Х. Порівняльне правознавство. О.: Фенікс, 2009. 464 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. В. А. Туманова. М.: Междунар. отношения, 1998. 400 с.
3. Динис Г. Г. Міжнародно-правові концепції глобального права, права інтернету або кіберправа та трансформації міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 279–286.

4. Крестовська Н. М. Цивілізаційний підхід у порівняльному правознавстві. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 443–449. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2016_27_58
5. Лукьянов Д. Национальные и наднациональные правовые системы в современном мире. *Ежегодник украинского права*. 2014. № 6. С. 122–130.
6. Оборотов Ю. Н. К вопросу о формировании глобальной правовой системы. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. Х. О.: Юрид. л-ра, 2011. С. 229–236.
7. Оборотов Ю. М. Правова система України в євразійській правовій сім'ї. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т. III. О.: Юрид. л-ра, 2004. С. 28–37.
8. Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Право України*. 2013. № 3–4. С. 209–222.
9. Осакве К. Сравнительное правоведение. Схематический комментарий. М.: Юристь, 2008. 829 с.
10. Петришин О.В., Зінченко О. В. Правова карта сучасного світу : навч. посіб. для студентів-магістрів юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів. Х.: Право, 2018. 508 с.
11. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. 272 с.
12. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; за заг. ред. В. С. Журавського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.
13. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение / под ред. В. Туманова. М.: Юристь, 2009. 512 с.
14. Скаун О.Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем стран мира: Учеб. для студ. вузов. К.: Ін Юре, 2008. 464 с.
15. Хаустова М. Проблеми класифікації правових систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 53–65.

План

1. Поняття та критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї.
2. Романо-германська правова сім'я.
3. Англо-американська правова сім'я.
4. Релігійна правова сім'я.
5. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я.
6. Сім'я звичаєвого права.
7. Змішані (гібридні) правові системи.

Основний зміст

1. Поняття та критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї

Національна правова система – це історично сформована правова організація суспільного життя, яка включає взаємозв'язані, взаємообумовлені і взаємодіючі компоненти: право у всіх його формах і проявах, юридичні

установи, юридичну практику, правореалізацію та правовідносини, правову культуру і правопорядок тощо.

Структура правової системи включає кілька підсистем (блоків): інституційний блок; нормативний блок; функціональний блок; ідеологічний блок; комунікативний блок.

Правова система існує на різних рівнях організації соціуму. Виділяють:

- національні правові системи;
- міждержавні або інтеграційні правові системи;
- міжнародну правову систему.

Критерії класифікації правових систем:

- єдність генезису;
- спільність форм права та їх співвідношення;
- єдність структури системи права і норми права;
- єдність ідеологічних (філософських, політичних, релігійних) основ і принципів права;
- єдність юридичної техніки;
- схожість юридичних установ і юридичної практики.

Правова сім'я – це певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, які вказують на суттєву схожість цих систем.

До основних правових сімей сучасності відносять: романо-германську; англо-американську; релігійну; традиційну (традиційно-етичну); звичаєву; скандинавську та латино-американську.

2. Романо-германська правова сім'я

Романо-германська правова сім'я вважається найбільш поширеною і найвпливовішою сучасною правовою сім'єю. Більш ніж 150 держав, 60 % населення світу, сприйняли це право в тій чи іншій формі, а для 24 % населення світу ця система діє у чистому вигляді.

Особливості романо-германської правової сім'ї:

- 1) органічний зв'язок з римським правом;
- 2) утворення романо-германського права на основі вивчення римського і канонічного права в італійських, французьких і німецьких університетах;
- 3) яскраво виражена доктринальність і концептуальність;
- 4) абстрактний характер норм права;
- 5) домінуюча роль закону в системі джерел права;
- 6) яскраво виражений кодифікований характер;
- 7) поділ на публічне і приватне право.

Сьогодні правові системи, що належать до романо-германського типу, запозичують деякі риси англо-американського права. Зокрема, підвищується роль процесуального права, ширше використовуються судова практика і юридичні прецеденти.

3. Англо-американська правова сім'я

Англо-американська (прецедентна) правова сім'я включає національні правові системи Англії та Уельсу, США, Канади, Австралійського Союзу,

Нової Зеландії та деяких інших країн. Вплив англійського права поширюється на Індію, Нігерію та інші країни Співдружності.

Особливості англо-американської правової сім'ї:

- 1) наступність права (з 1066 р. англійське право розвивається без радикальних і революційних змін);
- 2) відсутність рецепції римського права;
- 3) суддівський за своєю природою та змістом характер права;
- 4) розвиток права юристами-практиками;
- 5) менш абстрактний характер норм, ніж у романо-германському праві;
- 6) виокремлення в цій сім'ї прецедентного та статутного права;
- 7) існування в англійському праві загального права та права справедливості;
- 8) виокремлення матеріального і процесуального права;
- 9) відсутність принципового значення поділу на приватне і публічне право;
- 10) непоширеність кодифікації;
- 11) змагальна судова процедура;
- 12) важлива роль інституту суду присяжних.

4. Релігійна правова сім'я

Головним критерієм виокремлення релігійної правової сім'ї є державне санкціонування і забезпечення релігійних приписів. Ця правова сім'я поєднує правові системи – мусульманського, індуського, іудейського права. Окремі автори виділяють ще правову систему канонічного права.

Характерні риси релігійних правових систем:

- 1) нерозривний зв'язок з релігією;
- 2) розгляд права як результату божественного відкриття, а не як наслідку раціональної діяльності особистості і держави;
- 3) визнання права елементом справедливого суспільного устрою;
- 4) персональний характер дії права;
- 5) невизнання принципу формальної рівності прав людини.

5. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я

До традиційної правової сім'ї належать правові системи Китаю і Японії, а також країн, що розвивалися під їх впливом, – Монголії, Кореї, Малайзії, Індонезії, М'янми.

Особливості традиційних правових систем:

- 1) основним джерелом права є традиція;
- 2) негативне ставлення до законодавства;
- 3) ігнорування державних структур у процесі реалізації норм права;
- 4) слабкий розвиток юридичної інфраструктури.

6. Сім'я звичаєвого права

Більшість компаративістів вважає, що правові системи африканського континенту слід розглядати в рамках єдиної правової сім'ї. Крім схожих географічних умов і расового складу, країни Африки та Мадагаскар поєднують

схожість історичного розвитку, джерела права та архаїчна правосвідомість населення.

Ознаки сім' звичаєвого права:

- 1) домінуюче місце в соціальному регулюванні займають звичаї;
- 2) правові норми не розчленовані з нормами моралі, звичаїв, магічних уявлень, а складають з ними синкретичну єдність;
- 3) звичаї регулюють відносини і захищають інтереси, в першу чергу, груп або співтовариств, а не окремих індивідів;
- 4) у соціальному регулюванні переважають зобов'язання і заборони (табу);
- 5) центральною фігурою в системі соціальних відносин є жреці й старійшини;
- 6) процесуальною формою реалізації і застосування права виступають не юридична процедура, а ритуал і магічні обряди;
- 7) метою судового розгляду є, як правило, примирення сторін, відновлення ладу в общині і забезпечення її згуртованості.

7. Змішані (гібридні) правові системи

Процес еволюції правових систем передбачає не тільки взаємодію між ними, а й їх взаємопроникнення, в результаті чого запозичені правові положення входять в тканину національного права, що обумовлює змішаний характер практично всіх правових систем сучасності.

Використання в компаративістській літературі при класифікації правових систем терміну «змішане право» по відношенню до конкретної правової сім'ї (системи) підкреслює, що в її рамках поєднуються елементи місцевих джерел права і запозичені правові положення як романо-германського, так і англо-американського (загального) права. Такі системи ще називають гібридними правовими системами.

До правових систем змішаного права входять національні правові системи Скандинавських країн та країн Латинської Америки. Відповідно прийнято виділяти скандинавську правову сім'ю та латиноамериканську правову сім'ю.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення національної правової системи.
2. Охарактеризуйте компоненти правової системи.
3. Які основні критерії класифікації правових систем?
4. Назвіть основні особливості романо-германської правової сім'ї.
5. Назвіть основні особливості англо-американської правової сім'ї.
6. В чому полягає специфіка релігійної правової сім'ї?
7. До якої правової сім'ї тяжіє правова система України?

ТЕМА 23 ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

Первісне виникнення (походження) і похідне виникнення (трансформація) держави.

Основні теорії походження держави: теологічна, патріархальна, договірна, географічного детермінізму, насильства, органічна, класова (економічна), олігархічна. Військовий, аристократичний і плутократичний шляхи походження держави. Теорія неолітичної революції.

Багатофакторний підхід до походження держави.

Закономірності становлення держави. Протодержава (чифдом). Західний та східний шляхи державотворення.

Похідне виникнення держави: основні форми.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: основні теорії походження держави; теорію неолітичної революції; багатофакторний підхід до походження держави; закономірності та шляхи становлення держави; похідне виникнення держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву про основні теорії походження держави; розуміти соціально-економічні перетворення, що відбувались впродовж неолітичної революції; вміти характеризувати закономірності становлення держави; аналізувати шляхи формування держави; знати основні форми похідного виникнення держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Алябьева Т. К. Теории и общественная практика происхождения государства: курс лекцій. М.: Изд-во МГОУ, 2012. 556 с. URL: http://evestnik-mgou.ru/books/aljabeva_teorii_i_obsh_praktika.pdf

2. Божко В. М. Аналіз теорій походження держави. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. 2007. №9. С. 12–19.
3. Венгеров А. Б. Происхождение государства. *Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов*. Москва: Омега-Л, 2007. С. 26–59.
4. Грачев Н. И. Происхождение суверенитета. Верховная власть в мировоззрении и практике государственного строительства традиционного общества : моногр. М. : Зерцало-М, 2009. 318 с.
5. Зарицкий А. В. Некоторые проблемные аспекты исследования вопроса о происхождении государства и права. *Современное право*. 2003. № 4. С. 25–29.
6. Капустинський В. А. Генеза, функції та роль судових органів у давніх державах. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 90–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2013_4_8
7. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособ. Москва: Высшее образование, 2009. 358 с.
8. Крестовская Н.Н. К проблеме периодизации истории государства и права. *Беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнееўрапейскім цывілізацыйным кантэксце : гісторыя і сучаснасць : зборнік навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння прафесара І. А. Юхо / рэдкал. : С. А. Балашэнка (гал. рэд.) і [інш.]*. – Мінск : ИВЦ Минфина, 2011. – С.100-107. URL: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/34101>
9. Лебедева Ю. О. Сучасна інтерпретація українськими істориками теорій походження та розвитку Київської Русі. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2014. № 1. С. 88–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2014_1_15
10. Серегин А. В. Истоки монархического правления в социальной организации первобытного общества. *Правоведение*. 2006. № 1. С. 197–206.
11. Тимонин А. Н. Об основных направлениях историко-материалистической теории происхождения государства. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 73–77.
12. Устименко О. С. Загальнотеоретична характеристика основних наукових концепцій походження держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 25–28.
13. Шигаль Д. А. Типологія та основні схеми періодизації історії держави і права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1140–1143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_183
14. Яртим Н. В. Католицькі доктрини походження держави і права. *Вісник НАУ. Серія: «Філософія. Культурологія»*. 2011. Т. 13. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2011_1_38

План

1. Основні теорії первісного виникнення (походження) держави.
2. Багатофакторний підхід до походження держави.
3. Закономірності та шляхи становлення держави.
4. Похідне виникнення держави: основні форми.

Основний зміст

1. Основні теорії первісного виникнення (походження) держави

Походження держави – тривалий (інколи впродовж тисячоліть) історичний процес, який украй складно реконструювати через відсутність документальних свідчень про нього. Існує велика кількість теорій, що з різних позицій висвітлюють і пояснюють появу держави в суспільстві.

Прихильники *теологічної теорії* стверджують, що держава є наслідком божественної волі (Августин Блаженний, Тома Аквінський).

Патріархальна теорія ототожнює сімейну і державну владу, вважаючи й ту, й іншу природною, за природою властивою людині (Конфуцій, Р. Фільмер).

Теорія суспільного договору. Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ж. Ж. Руссо вважали, що окрім права, встановленого державою, існують вічні, розумні правила поведінки, які випливають із самої природи людини. Ці правила вони називали природним правом. Для захисту і дотримання природних прав люди домовилися створити державу і поставити над собою правителів.

В *теорії географічного детермінізму* (Ш. Л. Монтескьє) звертається увага на роль природнокліматичних умов на розвиток суспільства і виникнення держави.

Теорія насильства (Шан Ян, Л. Гумплович, Є. Дюрінг і К. Каутський) пов'язує походження держави із зовнішнім та/або внутрішнім насильством.

Органічна теорія (Г. Спенсер, Р. Вормс) розглядає державу як живий організм, наслідок еволюції природи.

Класова (економічна) теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс) передбачає, що держава і право виникли одночасно через появу приватної власності і розшарування суспільства на класи.

Олігархічна теорія (Б. Шантебу) пов'язує походження держави з природною ієрархією/нерівністю в будь-якій соціальній спільноті (по силі, здібностям). У зв'язку з розподілом функцій у співтоваристві рано чи пізно виділяється функція управління. Конкретні шляхи походження держави зводяться до військового (захоплення влади військовими вождями), аристократичного (прихід до влади знаті), плутократичного (зосередження влади в руках багатих).

Теорія неолітичної революції (Г. В. Чайлд, Д. Норт, Р. Томас). З позицій цієї теорії держава виникла унаслідок соціально-економічних перетворень, які відбуваються впродовж неолітичної революції.

2. Багатофакторний підхід до походження держави

Багатофакторна (синтетична) теорія походження держави (І. Дьяконов, Ф. Кокошкін), розглядає державу як результат взаємодії різних чинників. У цій теорії важливе місце займають два типи процесів: централізація й сегрегація. Централізація – це ступінь зв'язку між різними підсистемами, що визначає найбільш високий рівень контролю в суспільстві. Сегрегація – вираження внутрішньої розмаїтості й спеціалізації підсистем.

До *основних чинників*, що створили сприятливі умови для походження держави можна віднести: географічний; технологічний; економічний;

соціальний; демографічний; зовнішнього насильства і зовнішньої небезпеки; психологічний.

3. Закономірності та шляхи походження держави

Закономірності становлення держави:

- 1) оформлення соціально-біологічної ієрархії;
- 2) формування соціально-культурної ієрархії;
- 3) формування економіко-соціальної ієрархії;
- 4) становлення надгромадських владних структур.;

5) протодержава (прототип держави, ще не держава за формою, але вже виконує функції політичної влади). За своєю головною ознакою – наявністю влади одного вождя (англ. chief) – протодержава одержала в сучасній науці назву *чифдом*. У загальному вигляді чифдом був об'єднанням соціальних спільнот (родів та/або племен) на певній території під владою одного правителя.

Формування держави у різних народів тривав неодноразово (у деяких регіонах Землі він розпочався тільки за Нового часу) і різними шляхами.

Східний шлях державотворення був властивий великому регіону від Північної Африки (Єгипет) до Далекого Сходу (Китай), а також країнам Центральної і Південної Америки (держави майя, ацтеків, інків тощо). Його відмінні риси:

- 1) необхідність організації масштабних громадських робіт;
- 2) домінування державної та громадської власності на землю і воду;
- 3) збереження сільської громади і включення її в державний апарат;
- 4) соціальне розшарування за ознакою доступу до державної номенклатури;

5) формування форми правління (східної деспотії), яка характеризується необмеженою владою обожнюваного населенням правителя.

Західний шлях державотворення пройшли народи Європи. Його риси:

- 1) можливість ведення виробничого господарства силами однієї сім'ї в помірному і помірно теплому кліматі Європи;
- 2) формування поняття громадянства, індивідуальної свободи й гідності особистості;
- 3) соціальне розшарування відбувалося за майновою і становою ознаками;
- 4) основною функцією державної влади стало усунення/пом'якшення конфліктів між станами і класами.

4. Похідне виникнення держави: основні форми

Похідне виникнення держави відрізняється від первинного виникнення (походження) тим, що нова держава виникає не на порожньому місці, а на основі окремих елементів колишньої держави і з використанням вже наявних готових моделей державності. Похідне виникнення держав має наступні варіанти:

- 1) ліквідація колишньої держави в результаті революції і виникнення нової держави (але на тій же території, населеній тим же народом);
- 2) розділення держави;
- 3) сецесія частини держави і населення;

4) об'єднання декількох держав.

В юридичній літературі окремо виділяють також виникнення держави в результаті деколонізації та національно-визвольного руху. Таким чином у 50–90-х роках ХХ ст. виникла велика кількість нових держав в Азії, Африці, Латинській Америці, Океанії.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте олігархічну теорію походження держави.
2. Які соціально-економічні перетворення відбувались впродовж неолітичної революції?
3. Назвіть основні чинники виникнення (первинного походження) держави.
4. Які є закономірності становлення держави?
5. Дайте характеристику протодержави (чифдому).
6. Які особливості західного і східного шляхів державотворення?
7. Назвіть основні форми похідного виникнення держави.

ТЕМА 24

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

Поняття та ознаки держави. Атрибути держави: народ, територія, державна влада.

Сучасні підходи до вивчення держави: теологічний, арифметичний (класичний), юридичний, соціологічний та техніко-кібернетичний. Багатовимірний «портрет» сучасної держави. Сучасна та досучасна держава. Народовладдя як ознака сучасної держави. Сильна та слабка держава.

Сутність держави: плюралізм підходів. Ціннісна характеристика держави. Держава та державність.

Основні критерії типології держав. Історичні типи держав: формаційний, цивілізаційний і технократичний підходи.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та атрибути держави; сучасні підходи до вивчення держави; сутність держави; ціннісну характеристику держави; основні критерії типології держав; історичні типи держав.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та атрибути держави; мати уяву про сучасні підходи до вивчення держави; розуміти особливості сучасної та досучасної держави; мати уяву про сутність держави; повинен засвоїти ціннісну характеристику держави; знати основні критерії типології держав; аналізувати історичні типи держав.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Євграфова Є. Державорозуміння і право: проблемні аспекти теорії. *Право України*. 2015. № 11. С. 67–76.

2. Заяць Н. Суверенітет: трансформація змісту. *Право України*. 2008. № 2. С. 17–22.
3. Коструба А. Правова природа держави: цивілістичний аспект. *Право України*. 2017. № 11. С. 165–171.
4. Крестовська Н. М. Скарбниця як критерій типології держави. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2011. Т. X. С. 280–287. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3901/Krestovska%20Skarbnytsya%20yak%20kryteriy.pdf;jsessionid=6AE7D50D8EB264A26CC86593BF694C47?sequence=1>
5. Крестовська Н. М., Головченко М. В. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12–19. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4_2021/4.pdf
6. Матвеева Л. Г. Сутність та особливості транзитивної держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 13. С. 73–81.
7. Оборотов Ю. Н. Інфляція влади и права как индикаторы слабого государства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. IX. О.: Юрид. л-ра, 2011. С. 89–97.
8. Оборотов Ю. Н. Образы государства в глобализирующемся мире. *Закон и жизнь*. 2004. № 8. С. 4–8.
9. Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць*. О.: Юрид. л-ра, 2008. Вип. 40. С. 223–230.
10. Пасальський М. М. Правовий статус і правосуб'єктність держави: дискусійні питання теорії і практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 26–31.
11. Серебро М. В. Ціннісні аспекти функціональних змін сучасної держави. *Юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 167–174.
12. Скиба М. В. Сутність та роль держави: інституціональний аспект. *Економіка*. 2014. Вип. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_24_6
13. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. М.: АСТ; Хранитель, 2007. 220 с.
14. Чиркин В.Е. Государствоведение: учеб. М.: Юрист, 2000. 384 с.
15. Шай Р. Я. Теоретико-правовий підхід щодо розуміння сутності держави в історії політико-правової думки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 373–376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_61
16. Якименко Х. Наднаціональна організація влади і державний суверенітет: проблеми співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 36–44.
17. Яковюк І. В., Шестопап С. С. Государственный суверенитет и суверенные права: проблема соотношения. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2017. Т. 6. № 4. С. 381–387.

План

1. Поняття, ознаки та атрибути держави.
2. Сучасні підходи до вивчення держави.

3. Сутність держави. Ціннісна характеристика держави.
4. Основні критерії типології держав.
5. Історичні типи держав.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та атрибути держави

Держава – це універсальна суверенна політико-територіальна організація, яка здійснює управління стратифікованим суспільством на основі нормативно-правового регулювання та за допомогою спеціального механізму.

Ознаки держави:

- 1) публічна політична влада;
- 2) суверенітет;
- 3) державна скарбниця;
- 4) територіальна організація населення;
- 5) право– система загальнообов'язкових правил поведінки.

Необхідні для існування сучасної держави властивості називають *атрибутами* держави. Ними є:

- 1) народ – сукупність індивідів, об'єднаних правовим зв'язком з державою;
- 2) територія – матеріальна база держави;
- 3) державна влада – організаційно оформлена політична влада крупної соціальної спільноти (народу, класу, стану).

2. Сучасні підходи до вивчення держави

У сучасному державознавстві виокремлюють п'ять основних підходів до вивчення держави: теологічний, арифметичний (класичний), юридичний, соціологічний та техніко-кібернетичний.

Відповідно до *теологічного підходу* держава створена Богом, а в священних книгах встановлена ідеальна модель влади, до якої повинна прагнути держава.

Арифметичний (класичний) підходу до держави характерний визначенням держави через систему її ознак.

Прихильники *юридичного підходу* розглядають державу як особливу юридичну особу, що підкоряється в своїй діяльності праву.

Сучасні *соціологічні школи* як офіційного представника суспільства, призначення якого є троїстим: керівництво виконанням «загальних справ»; надання соціальних послуг; арбітраж відносно різних груп суспільства.

Прихильники *техніко-кібернетичного підходу* розглядають державу як систему, що працює на основі введення інформації, її перетворення та виведення на її основі управлінського рішення.

Через широке застосування в юриспруденції інтеграційного підходу В. Є. Чиркіним запропонований багатовимірний «портрет» держави. На його думку, сучасна держава має три іпостасі (три обличчя). Вона виступає як:

- 1) єдина універсальна політична організація в країні;
- 2) арбітр;
- 3) легалізований та легітимний примус.

Сучасна держава несе на собі відбитки властивостей сучасної людини, серед яких: активність, раціональність, автономність, відкритість до змін тощо. На відміну від сучасної, досучасна держава обтяжена колишніми уявленнями про роль держави, її інститути і функції.

3. Сутність держави. Ціннісна характеристика держави

Поняття «*сутність держави*» звичайно уживається в трьох значеннях.

По-перше, це своєрідна моральна оцінка держави. У цьому сенсі суспільно-політична думка сформувала дві метатеорії:

- 1) держава – це організоване насильство;
- 2) держава – це спосіб забезпечення загального блага.

По-друге, під поняттям «сутність держави» розуміють сенс існування і роль держави в житті суспільства. У цьому випадку виділяють класовий (становий) і загальносоціальний (загальнолюдський) зміст.

Третє значення поняття «сутність держави» пов'язане з питанням про те, хто і в чий інтерес здійснює державну владу. У цьому сенсі існують такі концепції сутності держави: елітистська теорія; технократична теорія; демократичні теорії; теорія держави загального благоденства; марксистська теорія.

Цінність сучасної держави слід сприймати у двох площинах:

- як власну цінність – пов'язана із сутнісною характеристикою держави (міститься у самій ідеї інституціоналізації правового порядку);
- як інструментальну цінність – описує конкретні можливості використання сучасної держави з метою задоволення людських потреб. Виокремлюють загальносоціальний, груповий та індивідуальний рівні її сприйняття.

4. Основні критерії типології держав

Тип держави – це система істотних рис, властивих усім державам, які відносяться до певної групи.

У сучасній науці існує декілька підстав для типології (класифікації) держав. Перш за все, з урахуванням тривалого історичного розвитку державності розрізняють історичні типи держав.

Відповідно до форм держави протиставляються монархія та республіка, єдині (унітарні) та федеративні держави.

Залежно від принципу побудови держави і ступеня участі в цьому громадян розрізняють державу-установу та державу-корпорацію.

Відповідно до типів державно-політичного режиму розрізняються демократичні та автократичні держави.

По відношенню до релігії та церкви виділяють світські (секулярні), клерикальні, теократичні та атеїстичні держави.

За принципом співвідношення між державою і правом розрізняються правова держава та етатистська держава.

За принципами фінансування виділяють ресурсні та податкові держави.

5. Історичні типи держав

Держава, як і суспільство, є продуктом історичного розвитку людства, що й обумовлює формування історичної типології держав. Існує декілька основних підходів до історичної типології держави: формаційний, цивілізаційний і технократичний.

З погляду *формаційного підходу* (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) головною ознакою, що визначає історичний тип держави, є домінуючий тип соціально-економічних відносин.

З позицій *цивілізаційного підходу* (М. Данилевській, А. Тойнбі, О. Шпенглер) кожна локальна цивілізація має характерний тільки для неї тип держави.

Технократичний підхід (Г. Спенсер, У. Ростоу, Д. Белл) до типології держави заснований на пріоритеті рівня розвитку технології, який визначає тип суспільства і держави. Прихильники цього підходу виділяють три рівні розвитку технології: аграрний, промисловий (індустріальний) та постіндустріальний (інформаційний).

Сьогодні також виділяють *лібертарний підхід* до історичної типології держави (В. С. Нерсесянц). Згідно з цим підходом історія демонструє чотири основних етапи прогресуючого розвитку свободи:

- на першому етапі є розподіл на вільних і невільних (безправних);
- на другому – вільні всі, але в різній мірі;
- на третьому – усі вільні рівною мірою;
- на четвертому загальна формальна рівність порушується споживчими привілеями нижчих груп.

Цим етапам відповідають чотири історичних типи держави: етнічний, становий, індивідуалістичний і гуманітарний (гуманітарно-правовий).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення держави.
2. Назвіть атрибути держави.
3. Охарактеризуйте сучасні підходи до вивчення держави.
4. Як співвідносяться між собою сучасна та досучасна держави?
5. Що розуміють під обличчями (іпостасями) сучасної держави?
6. В чому виражається власна цінність держави?
7. Охарактеризуйте типи держав залежно від ставлення до релігії та церкви.

ТЕМА 25

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Поняття та ознаки функцій держави.

Класифікація функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави, їхній взаємозв'язок.

Особливості функцій сучасної держави. Інноваційні функції держави. Номенклатура функцій сучасної держави.

Мінімальна та максимальна держава.

Еволюція функцій держави. Вплив глобалізації на функції держави.

Співвідношення понять «функції держави» і «державна політика».

Форми здійснення функцій держави. Правові та організаційні форми здійснення функцій держави. Методи здійснення функцій держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та ознаки функцій держави; внутрішні та зовнішні функції держави; інноваційні функції держави; номенклатуру функцій сучасної держави; еволюцію функцій держави; вплив глобалізації на функції держави; форми здійснення функцій держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та ознаки функцій держави; аналізувати внутрішні та зовнішні функції держави; мати уяву про особливості функцій сучасної держави; виділяти функції, що мають номенклатурний характер; мати уяву про еволюцію функцій держави; знати форми здійснення функцій держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Джураєва О. О. Динаміка сучасної держави: загальнотеоретичний аспект. Lex Portus: юрид. наук. журн. 2018. № 2. С. 190–201.

2. Джураєва О. О. Поняття та ознаки функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. О.: Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 143–149.
3. Дзевелюк М. В. Номенклатура функції сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 171–176.
4. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (гол. ред.) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 78. С. 60–67.
5. Лемак В. В., Лемак О. В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 108–115.
6. Лошихін О. М. Функції сучасної держави. Нарис юридичної теорії: монографія. Київ: Логос, 2013. 228 с.
7. Мацькевич М. Розвиток культурної функції держави як умова демократичних трансформацій українського суспільства. *Право України*. 2012. № 8. С. 210–217.
8. Мехдізадзе Ф. Функція держави у системі міжнародних відносин щодо проблем національної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 126–134.
9. Морозова Л. А. Влияние глобализации на функции государства. *Государство и право*. 2006. №6. С. 101–107.
10. Нагорная Т. А. Понятие и содержание функций государства. *Право и государство: теория и практика*. 2007. № 8. С. 11–14.
11. Наливайко Л. Р., Беляева М. В. Поняття політичної функції Української держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 54–64.
12. Падалко Г. До сучасного розуміння наукової категорії «функція держави» (загальний огляд проблеми). *Право України*. 2006. № 6. № 8. С. 63–68.
13. Просвирнин Ю. Г. Информационная функция государства. *Журнал российского права*. 2002. № 3. С. 29–35.
14. Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 176 с.

План

1. Поняття та ознаки функцій держави.
2. Класифікація функцій держави. Внутрішні і зовнішні функції держави.
3. Еволюція функцій держави.
4. Форми здійснення функцій держави.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та класифікація функцій держави

Функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення.

Ознаки функцій держави:

- 1) носять найбільш загальний, основний, об'єктивно необхідний характер напрямків і видів діяльності держави;
- 2) найбільш повно відображають сутність і соціальне призначення держави;
- 3) виникають і розвиваються відповідно до історичних завдань і цілей держави;
- 4) мають в основному постійний і стійкий характер;
- 5) здійснюються в певних формах і конкретними методами;
- 6) кожна функція держави повинна розглядатися як елемент єдиної системи функцій.

2. Класифікація функцій держави. Внутрішні і зовнішні функції держави

Функції держави класифікують за різними підставами:

- 1) залежно від принципу розподілу влад розрізняють *законодавчу, виконавчо-розпорядчу, судову, контрольно-наглядову* функції;
- 2) залежно від тривалості дії розрізняють – *постійні* та *тимчасові*;
- 3) за ступенем значення – *головні* та *другорядні*.

В юридичній літературі найбільш часто зустрічається класифікація за сферами політичної спрямованості. За цим критерієм виділяють – внутрішні та зовнішні функції держави.

До *внутрішніх функцій* держави належать: економічна; правозахисна; соціальна; фіскальна; правоохоронна; екологічна; культурна; інформаційна.

До *зовнішніх функцій* держави відносяться: забезпечення безпеки держави; міжнародна співпраця та інтеграція до світової спільноти.

В юриспруденції виділяють також традиційні та інноваційні функції. До інноваційних функцій держави належать, наприклад, *боргова міграційна інформаційна* тощо.

Деякі функції сучасної держави мають номенклатурний характер.

Номенклатура функцій держави – це перелік, за яким до функцій держави зараховуються лише ті прояви її активності, які відповідають критерію найбільшої значущості й вагомості, з огляду на бажаний образ державності.

Проблематика функцій держави пов'язана з уявленнями про *мінімальну* і *максимальну* державу. Здебільшого до мінімальних функцій держави зараховують: оборонну функцію, правоохоронну функцію та функцію підтримання зовнішніх відносин.

3. Еволюція функцій держави.

В юриспруденції використовується поняття *еволюції функцій* держави, яке включає розвиток і зміну функцій як під впливом змістовних і формальних характеристик держави, так і під впливом зовнішнього середовища.

Функціональний підхід дозволяє більш глибоко вивчати тривалий історичний процес виникнення, розвитку, зміни, руйнування держав різних типів і форм у різних народів, тобто процес формування і еволюції державності.

Найменш мінливі і найбільш стабільні загальносоціальні функції держави, ті, які формуються для вирішення основних соціальних, політичних, в тому

числі геополітичних, економічних та інших завдань, які стосуються інтересів всього суспільства на тривалому історичному шляху його життєдіяльності.

Сьогодні, у зв'язку з глобалізаційними процесами, якісно змінюються процеси існування людини, суспільства і держави. Глобалізація впливає на внутрішню і зовнішню політику держав, і відповідно на їх внутрішні і зовнішні функції.

4. Форми здійснення функцій держави

Форми здійснення функцій держави – це певна однорідна діяльність органів держави, за допомогою якої виконуються його функції

Звичайно виокремлюють правові та організаційні форми здійснення функцій держави.

Правові форми – це діяльність органів держави, пов'язана з ухваленням і виданням правових актів, а саме: правотворча, правозастосовна, правоохоронна, правоінтерпретаційна, установча.

Організаційна форма здійснення функцій держави – це поточна технічна, господарська, статистична діяльність, спрямована на вирішення конкретних завдань.

З урахуванням поділу влади розрізняють такі форми здійснення функцій держави: *законодавчу; управлінську (виконавчо-розпорядчу); судову; контрольну.*

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення функцій держави.
2. Проведіть класифікацію функцій держави за різними підставами.
3. Охарактеризуйте основні внутрішні функції держави.
4. Як ви розумієте боргову функцію держави?
5. Які функції держави мають номенклатурний характер?
6. Охарактеризуйте вплив глобалізації на еволюцію функції держави.
7. Назвіть форми здійснення функцій держави.

ТЕМА 26

ФОРМА ДЕРЖАВИ

Поняття форми держави. Монократична, полікратична та сегментарна форма держави. Структура форми держави: форма правління, форма державно-територіального устрою, форма державного режиму.

Форма правління: поняття та види. Монархія, її ознаки та різновиди. Республіка, її ознаки та різновиди. Нетипові (змішані) форми правління.

Форма державно-територіального устрою: поняття та види. Унітарна держава. Регіоналістська держава. Федеративна держава. Конфедерація, співдружність і співтовариство держав.

Політичний і державний режими. Державний режим як співвідношення гілок влади і встановлення центру прийняття рішень. Парламентський, президентський і авторитарний режими.

Етика та естетика держави. Державна міфологія. Імідж держави. Символіка і церемоніал. Засоби масової інформації у створенні іміджу держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: структуру форми держави; широкий підхід до форми держави; поняття та види форм правління; форми державно-територіального устрою; політичний і державний режими; етику та естетику сучасної держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття форми держави; мати уяву про монократичну, полікратичну та сегментарну форми держави; аналізувати різні види форм правління; демонструвати знання форм державно-територіального устрою; розмежовувати політичний і державний режими; мати уяву про етику та естетику держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. *Право України*. 2012. № 8. С. 93–99.
2. Бариська Я. О., Лемак В. В. Фактори, які впливають на форму державного правління. *Форум права*. 2012. № 4. С. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_11
3. Брезгулевская Н. В. Виды федерации и модели федерализма. *Правоведение*. 2005. № 3. С. 150–162. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_11806521_69246194.pdf
4. Бостан С. К. Форма державного правління: закономірності, тенденції, особливості розвитку. *Право України*. 2014. № 8. С. 27–38.
5. Волощук О. До питання пошуку оптимальної форми правління для України на сучасному етапі державотворення. *Право України*. 2014. № 8. С. 126–136.
6. Замышляев Д. В. Формы политико-территориальной организации государства. *Lex Russica. Научные труды Московской государственной юридической академии*. 2005. №1. С. 164–176.
7. Крестовська Н.М., Головченко М.Ф. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12-19. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4_2021/4.pdf
8. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. *Право України*. 2013. № 7. С. 252–262.
9. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління. *Право України*. 2018. № 1. С. 172–173.
10. Назаренко О. А. Политический режим: теоретико-правовая характеристика. *PolitBook*. 2013. № 2. С. 167–174. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-rezhim-teoretiko-pravovaya-harakteristika/viewer>
11. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 598 с.
12. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории : учеб. курс. О.: Астропринт, 1998. 132 с.
13. Процюк І. Парламентська форма правління: сутність і особливості. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 65–74.
14. Сухонос В. В. Державне правління: еволюція сучасних форм. Суми: Університетська книга, 2013. 310 с.
15. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 2. С. 40–43. URL: http://apnl.dnu.in.ua/tom_2_2017/12.pdf
16. Чиркин В.Е. Государствоведение: учеб. М.: Юрист, 2000. 384 с.

План

1. Поняття та структура форми держави.
2. Поняття і види форм правління.
3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види.

4. Державний режим та його види.
5. Етика та естетика держави.

Основний зміст

1. Поняття та структура форми держави

Форма держави – формально закріплена організаційно-функціональна структура держави, що відображає єдність всіх сторін організації та здійснення державної влади та її взаємодії з населенням.

За складовими **форма держави** – це теоретична конструкція, що складається з трьох елементів: форми правління, форми державно-територіального устрою, форми державного режиму.

Широкий підхід до форми держави привів до того, що, спираючись на традиційні елементи форми держави, запропоновано виділяти три основні форми держави: монархічну (моністичну), сегментарну та полікратичну (плюралістичну).

Монархічна форма держави має високий рівень централізації. Ні поділ влади, ні автономія в територіальному устрої, ні місцеве самоврядування фактично не допускаються. Ця форма пов'язана з обов'язковою ідеологією, одержавленням економіки, соціальної сфери та культури, елітарним характером державної влади.

Полікратична форма держави реально використовує поділ влади, систему стримувань і противаг, автономію в територіальному устрої, розвиток місцевого самоврядування, демократичні методи здійснення державної влади.

Сегментарна форма держави значною мірою носить олігархічний характер, займаючи проміжне становище між монархічною і полікратичною формами держави.

2. Поняття і види форми правління

Форма правління – це організація, порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади (глави держави, парламенту і уряду).

Розрізняють два різновиди форми правління – монархію та республіку.

Монархія – це така форма правління, коли главою держави є особа, яка одержує і передає свій пост і титул, як правило, у спадок і довічно.

Ознаки монархії:

- 1) влада глави держави існує історично і не делегується йому народом;
- 2) влада монарха здійснюється безстроково (довічно) і передається, як правило, у спадок;
- 3) монарх не відповідає за ухвалені ним політичні рішення.

Різновиди монархій: абсолютна монархія; дуалістична монархія; парламентська монархія.

Республіка – це така форма правління, за якої главою держави є президент, що обирається громадянами на певний строк.

Республіка має такі *ознаки:*

- 1) влада глави держави і вищих державних органів делегується їм народом;
- 2) повноваження глави держави обмежені певним строком;
- 3) глава держави несе політичну відповідальність за свою діяльність.

Більшість сучасних держав – республіки. Вони поділяються на *види*: президентська республіка; парламентська республіка; змішана (президентсько-парламентська) республіка.

3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види

Форма державно-територіального устрою – це порядок взаємин між державою та її окремими частинами.

Розрізняють унітарні, федеральні, конфедеративні, регіоналістські (регіональні) держави.

Унітарна держава – це єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць (*областей, провінцій, губерній*).

Види унітарних держав:

б) централізовані та децентралізовані;

7) прості та складні.

Федерація – союзна держава, що складається з держав-членів або державоподібних утворень (суб'єктів федерації).

Класифікація федерацій:

1) залежно від правового становища суб'єктів федерації: симетричні та асиметричні;

2) за способом розподілу владних повноважень: централізовані та децентралізовані;

3) за способом створення: договірні, конституційні та конституційно-договірні;

4) залежно від причин утворення: територіальні, національні та змішані.

Конфедерація – це тимчасовий союз держав, створений для досягнення конкретної мети (наприклад, завоювання незалежності).

Розвиток конфедерації підпорядкований *«залізному закону»*: конфедерація або розпадається на окремі держави, або еволюціонує у федерацію.

Окремі риси конфедерації мають деякі міждержавні та наддержавні об'єднання, наприклад, Співдружність Націй, Європейський Союз.

Специфічною формою державно-територіального устрою є **регіоналістська (регіональна) держава**. Вся територія такої держави, а не окремі частини складається з автономних утворень (Італія, Іспанія, Шрі-Ланка, ПАР). Цим вона відрізняється і від унітарної держави, і від федерації, оскільки автономії не є суб'єктами федерації.

4. Державний режим та його види

Політичний режим – це сукупність засобів і методів, за допомогою яких панівні еліти здійснюють економічну, політичну та ідеологічну владу в країні; це поєднання партійної системи, способів голосування і принципів прийняття рішень, що утворюють конкретний політичний порядок даної країни на певний період.

Політичний режим, це більш широка категорія, що включає *державний, правовий, громадський і традиційний* режими.

До політичних режимів можна віднести, наприклад:

– за характером органів, що визначають політику держави: *цивільні* та *військові* режими;

– залежно від взаємин між державою і церквою: *світські* та *теократичні* режими.

Державний режим – сукупність прийомів, методів, форм та способів здійснення державної влади.

Особливості державних режимів проявляються в структурі відносин між законодавчою і виконавчою владою.

На підставі центрування влади державні режими поділяють на: *парламентські* режими; *президентські* режими; режими *асамблеї*; *авторитарні* режими.

Але найбільш поширеною є класифікація, заснована на рівні захисту прав і свобод громадян та ступеню допуску населення до управління державою.

За цими ознаками розрізняють: *демократичний* режим; *авторитарний* режим; *тоталітарний* режим.

Іноді в окремі групи виділяють *деспотичний* і *ліберальний* режими, хоча ці типи режимів носять скоріше історичний, ніж актуальний характер.

5. Етика та естетика держави

Інститути сучасної держави та їх діяльність повинні відповідати *етичним* критеріям. Існує потреба в осмисленні моральних підстав держави, засобів і способів здійснення державної влади. На це націлена політична етика, яка задається питаннями моральності інститутів держави, законів, а також моральних якостей посадових осіб. Політична етика – це одночасно етика інститутів і етика чеснот. Інститути в моральному сенсі забезпечують людську поведінку зовні, а чесноти стабілізують цю поведінку зсередини.

Сучасна держава прагне бути *естетичною* у всіх різноманітних формах свого прояву на шляху досягнення гармонії з суспільством і індивідом.

Досить очевидна роль державних символів (президент, гімн, герб, прапор), ритуалів (порядок прийняття законів, укладення договорів, проведення референдумів), формування державної міфології (способу життя, національних якостей). Особливо слід виділити міф як універсальний спосіб людського світовідчуття з широкими можливостями його використання для некритичного сприйняття світу.

Величезну роль у формуванні естетики сучасної держави мають засоби масової інформації. Саме завдяки діяльності ЗМІ зростає значення «політики театру» – технології створення іміджів політичних партій, державних діячів, інститутів державної влади тощо.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення форми держави.
2. Охарактеризуйте монархічну, сегментарну та полікратичну форми держави.
3. Назвіть ознаки монархії.
4. Яка форма правління в Україні?
5. Чим відрізняються між собою унітарна та регіоналістська держави?
6. Як співвідносяться політичний і державний режими?
7. Яка роль ЗМІ у формуванні естетики сучасної держави?

ТЕМА 27

ДЕРЖАВНА ВЛАДА І МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

Поняття та види влади. Ресурси влади. Поняття та ознаки державної влади. Співвідношення політичної та державної влади. Легітимність, легальність та законність як властивості державної влади. Методи здійснення державної влади. Поділ влад в державі. Основні положення теорії поділу влад.

Механізм держави: поняття, структура, принципи. Апарат держави. Ознаки державного апарату.

Поняття та ознаки державних органів. Способи формування органів державної влади. Поділ органів держави на законодавчі, виконавчі і судові. Центральні і місцеві органи держави.

Система центральних органів держави. Парламент, його повноваження і структура. Глава держави. Уряд в сучасній державі.

Судова влада сучасної держави. Проблема становлення контрольних органів держави як самостійної гілки влади. Омбудсман.

Бюрократія і бюрократизм у механізмі держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: державну владу та її ресурси; співвідношення політичної та державної влади; властивості державної влади; механізм держави та його структуру; апарат держави; поняття та ознаки державних органів; систему центральних органів держави; судову владу сучасної держави; контрольну владу; бюрократію і бюрократизм у механізмі держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та ресурси державної влади; розуміти поняття легітимність, легальність та законність державної влади; демонструвати знання поняття, структури, принципів механізму держави та апарату держави; розуміти способи формування органів державної влади; вміти характеризувати центральні органи держави: парламент, главу держави, уряд; знати особливості судової влади сучасної держави; розуміти проблеми становлення контрольних органів держави; мати уяву про бюрократію і бюрократизм у механізмі держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.

5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Беседин Е. Э. Основные подходы к понятию механизма государства в современной юридической науке. *Право и государство*. 2013. № 1. С. 24–27.
2. Бистрик Г. Механізм держави в системі сучасних теоретико-правових досліджень. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 8–14.
3. Держава у правовому вимірі : навч. посіб. у питаннях та відповідях / за ред. Т. Є. Кагановської. Х.: Право, 2013. 586 с.
4. Дудченко О. С. Теоретична визначеність і змістовне наповнення поняття «механізм держави». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 10–12.
5. Кашанина Т. В. Власть и органы управления в первобытном обществе. *Происхождение государства и права: учеб. пособ.* Москва: Высшее образование, 2009. С.20–28.
6. Ковбасюк С. В. Інститут та інституціоналізація як вираження міждисциплінарного підходу в дослідженні державної влади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 5. С. 28–33.
7. Москвич Л. Новий етап судової реформи: очікування та сподівання. *Право України*. 2016. № 7. С. 24–33.
8. Оборотов Ю. Н. Возвышение судебной власти в системе разделения властей. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. О.: Юрид. л-ра, 2002. Вип.13–14. С. 374–381.
9. Пікуля Т. О. Сучасний підхід до інтерпретації поняття «механізм держави». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 46–54. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/en/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2012_1/12ptopmd.pdf
10. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : монографія. Х.: Право, 2012. 584 с.
11. Сухонос В. В. Статус глави держави в умовах демократичного режиму. *Право України*. 2013. № 8. С. 106–113.
12. Сухонос В. В. Поділ влади: теорія і принцип: аналіз структурного та функціонального аспектів. *Вісник Прокуратури*. 2013. № 12. С. 146–155.
13. Сухонос В. В. Судова влада: теоретичні проблеми, досвід, перспективи. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2013. № 1082. С. 288–291.
14. Тароева В. В. Контрольна влада в системі влади сучасної держави. *Юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 4–9.
15. Шаповал В. Конституційний контроль в Україні: концепт та інститути. *Право України*. 2016. № 10. С. 125–140.

План

1. Поняття та ознаки державної влади. Поділ влад в державі.
2. Механізм держави: поняття, структура, принципи. Державний апарат
3. Система центральних органів держави: парламент, глава держави, уряд.
4. Судова та контрольна влада в сучасній державі.
5. Бюрократія і бюрократизм у механізмі держави.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки державної влади. Поділ влад в державі

Влада – здатність індивіда чи соціальної групи впливати на волю, поведінку і діяльність людей у власних інтересах або інтересах інших осіб за допомогою різних засобів в тому числі примусу.

Ресурси влади – засоби і методи, застосування яких дає можливість суб'єктам впливати на об'єкт.

Державна влада – сконцентрована в механізмі держави організована воля осіб які володіють владними повноваженнями, що розповсюджується через владовідносини на територію держави та її громадян.

Співвідношення політичної і державної влади:

- 1) будь-яка державна влада має політичний характер, але не всяка політична влада є державною;
- 2) державна влада, на відміну від політичної виконує роль арбітра в суспільних відносинах, виконує «спільні справи»;
- 3) політична і державна влада мають різні механізмами свого здійснення;
- 4) тільки державна влада юридично уповноважена від імені всього суспільства застосовувати легалізований примус.

Ознаки (рисни) державної влади: єдність; загальність; суверенність; організаційне оформлення; монополія на видання загальнообов'язкових правил поведінки; монополія на стягування податків, мита.

Найважливішими характеристиками (властивостями) сучасної державної влади є *легітимність, легальність і законність*.

До загальних, традиційних **методів** здійснення державної влади належать *переконання і примус*.

Поділ державної влади – це принцип конституціоналізму, згідно з яким єдина державна влада поділяється на відносно незалежні та різні за функціями гілки влади.

Основні положення теорії поділу влади:

- 1) поділ влади закріплюється конституцією;
- 2) законодавча, виконавча і судова влада надаються різним особам і органам;
- 3) всі гілки влади є рівними та автономними, жодна з них не може бути усунена будь-якою іншою владою;
- 4) жодна влада не може користуватися правами, наданими конституцією іншій владі;
- 5) судова влада діє незалежно від політичного впливу, судді користуються правом тривалого перебування на посаді.

Теорія поділу влади в державі покликана обґрунтувати такий устрій держави, який усував би можливість узурпації влади будь-яким органом держави.

2. Механізм держави: поняття, структура, принципи. Державний апарат

Механізм держави – це цілісна ієрархічна система органів державної влади, державних установ, підприємств та організацій, що забезпечують реалізацію функцій держави.

Ознаки механізму держави: цілісність; ієрархія; поєднання субординації та координації; функціональна зумовленість; примусова сила; фінансування з державного бюджету.

Механізм сучасної держави має діяти на основі *принципів* демократизму, верховенства права, гласності й покликаний забезпечити реалізацію і захист прав людини і громадянина.

Структура механізму держави:

- 1) державний апарат (систему органів державної влади);
- 2) державні установи, підприємства та організації;
- 3) державні службовці (чиновники);
- 4) організаційні засоби і фінансові кошти, примусова сила.

Державний апарат – система державних органів, що володіють владними повноваженнями і діють від імені держави.

Апарат держави як структурний елемент механізму держави, маючи всі його ознаки, володіє й *особливими*:

- 1) складається виключно з органів державної влади;
- 2) складається з чиновників, що професійно займаються управлінням;
- 3) органи державної влади мають власну компетенцію;
- 4) побудований за принципом поділу влад.

Основним елементом державного апарату є *орган державної влади*. Вони формуються наступними способами: вибори; призначення; отримання посади у спадок, входження до органу за посадою.

3. Система центральних органів держави: парламент, глава держави, уряд

Законодавча влада, як правило, носить представницький характер. На основі виборів народ передає владу своїм представникам і таким чином уповноважує представницькі органи здійснювати державну владу.

Основні *функції* законодавчої влади: 1) законодавча; 2) представницька; 3) установча; 4) контролю та відповідальності.

У демократичній державі найвищим представницьким та законодавчим органом є *парламент*. Він представляє суверенітет народу, і лише він правомочний виражати волю народу у формі закону.

Глава держави – це одноосібний або колегіальний орган, що представляє державу у міжнародних і внутрішньополітичних відносинах.

Глава держави відповідно до конституцій різних країн розглядається як:

- 1) невід’ємна складова частина парламенту;
- 2) глава виконавчої влади і одночасно глава держави;

3) тільки глава держави, що не входить в до будь-якої гілки влади.

Глава держави буває одноосібним і колегіальним. У більшості держав діє одноосібний глава держави, це монарх в монархіях або президент в республіках.

Глава держави має деякі загальні для всіх країн повноваження. Відносно парламенту це – скликання сесій, публікація законів, право розпуску, інколи – право вето. Глава держави формує уряд, або формально його затверджує, має право звільняти міністрів і відправляти уряд у відставку (часто це формальний акт), призначати суддів, надавати громадянство, укладати і ратифікувати певного роду міжнародні угоди, призначати дипломатичних представників, нагороджувати, помилувати засуджених тощо. Здійснення цих повноважень на практиці залежить від форми правління і реального становища глави держави.

Для здійснення своїх завдань **виконавча влада** потребує особливих структур. Вона володіє найбільш розгалуженою системою різноманітних органів з численним кадровим складом державних службовців у центрі і на місцях. Ці органи складають виконавчу вертикаль, засновану на ієрархії та підпорядкуванні.

Уряд – це вищий колегіальний виконавчий орган держави. Уряд є найвищим органом виконавчої влади в державі, незалежно від ролі глави держави.

В унітарній державі утворюється один уряд. У федеральній державі існують федеральний уряд і уряди членів федерації. Уряди можуть бути однопартійними, коаліційними, безпартійними.

Уряд забезпечує виконання законів та інших актів законодавчої влади, є відповідальним перед нею, підзвітним і підконтрольним їй. Свою багатосторонню діяльність уряд здійснює через численні органи державної адміністрації – міністерства, відомства, комісії тощо.

4. Судова та контрольна влада в сучасній державі

Судова влада – незалежна гілка влади в сучасній державі, на яку покладено повноваження зі здійснення правосуддя, контролю за конституційністю та законністю актів інших гілок влади, а також офіційного тлумачення норм права.

До специфічних *ознак* судової влади відносять: виключність, єдність, самостійність, незалежність, підзаконність і повноту.

У сучасному світі склалися дві судові системи: змагальна та слідча. Характерною рисою *змагальної* судової системи є безпосередній диспут сторін перед судом, коли сторони (адвокати) мають можливість контролювати хід процесу і є головними дійовими особами в цьому процесі. Суддя тут наближається за своєю позицією до ролі третейського судді. Змагальна судова система характерна для держав англо-американської правової сім'ї.

У *слідчій* системі багато що визначається на стадії попереднього розслідування, і суддя по суті веде справу на основі документів. При цьому суддя сам досліджує факти і прагне встановити істину у справі. Слідча система використовується в державах романо-германської правової сім'ї.

Специфіка побудови *контрольної влади* полягає в тому, що органи контролю розосереджені, не мають єдиної ієрархічної системи, і кожний з них здійснює частину повноважень по загальнодержавному контролю.

За предметом розрізняють наступні *види* органів контрольної влади:

- 1) органи конституційного контролю;
- 2) органи загального нагляду;
- 3) органи фінансового контролю та антимонопольні органи;
- 4) органи контролю за дотриманням прав людини.

У більшості держав *омбудсман* призначається парламентом, підзвітний парламенту та/або спеціальному парламентському комітету.

За характером повноважень розрізняють загальних і спеціалізованих омбудсманів. Загальний омбудсман здійснює захист прав всіх категорій населення, а спеціалізовані – захист окремих соціальних груп (дітей, військовослужбовців, жінок тощо).

В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль над дотриманням конституційних прав і свобод людини здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини, який може призначати своїх представників.

5. Бюрократія і бюрократизм у механізмі держави

До розуміння *бюрократії* існує два основні підходи:

1) це раціонально організована система управління, в якій справи вирішуються компетентними службовцями на належному професійному рівні у суворій відповідності до законів та інших правил (М. Вебер);

2) це украй небажане суспільне явище, що протистоїть демократії.

Існує і третя проміжна позиція, коли в бюрократії убачають явище, яке необхідне суспільству, але має свою тіньову сторону – *бюрократизм*.

Якщо бюрократія це прошарок людей, професійно діючих в державній сфері, то бюрократизм – це колективний егоїзм, що виявляється у частини працівників управлінського апарату.

Основні риси бюрократизму виражені в таких характеристиках:

- нехтування інтересами народу;
- прагнення вийти з-під громадського контролю;
- діяти під покровом таємниці;
- створити умови кастової обмеженості та ін.

Серед головних шляхів боротьби з бюрократизмом:

1) значне скорочення управлінського апарату, чистка апарату від некомпетентних керівників;

2) забезпечення справжньої виборності, змінюваності, гласності, контролю;

3) підвищення рівня політичної та правової культури населення для його реального впливу на державну владу.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення державної влади.
2. Як співвідносяться політична та державна влади?
3. Охарактеризуйте категорії «легальність» і «легітимність».

4. Назвіть основні положення теорії поділу влади.
5. Назвіть структурні компоненти механізму держави.
6. Які судові системи склалися у сучасному світі?
7. Як співвідносяться бюрократія і бюрократизм?

ТЕМА 28

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА

Суспільство: поняття та структура. Політична система суспільства: структура та функції. Типологія політичних систем.

Держава в політичній системі суспільства. Держава та об'єднання громадян. Організаційні форми об'єднань громадян в Україні: політичні партії; громадські об'єднання; релігійні організації; професійні спілки. Держава і місцеве самоврядування.

Поняття громадянського суспільства. Структура громадянського суспільства.

Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави. Принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави.

Держава і соціальне партнерство. Механізм соціального партнерства.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: політичну систему суспільства її структуру та функції; типологію політичних систем; місце держави в політичній системі суспільства; відносини держави з об'єднаннями громадян; поняття та структуру громадянського суспільства; принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави; механізм соціального партнерства.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, структуру та функції політичної системи суспільства; розуміти місце держави в політичній системі суспільства; мати уяву про організаційні форми об'єднань громадян в Україні; знати поняття та структуру громадянського суспільства; розуміти принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави; повинен засвоїти поняття та механізм соціального партнерства.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Батанов О. Конституційне забезпечення організації місцевого самоврядування в Україні: проблеми формування та шляхи розвитку. *Право України*. 2016. № 6. С. 60–69.
2. Богашева Н. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу. *Право України*. 2013. № 5. С. 114–121.
3. Бондаренко Н. О. Громадянське суспільство в Україні: історико-правові аспекти становлення та розвитку. *Форум права: електрон, наук, фахове вид*. 2017. № 5. С. 57–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_5_9
4. Гарасимів Б. Моделі громадянського суспільства: проблема взаємовідносин людини та держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 97–104.
5. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 46–54.
6. Еникеева Д. Р. К вопросу о концепциях (теориях) местного самоуправления. *Юридическая наука*. 2011. № 3. С. 24–27.
7. Журенок Т. В. Правовий статус та види громадських об'єднань. *Форум права*. 2012. № 4. С. 356–361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_58
8. Корнієвський О. А. Громадянське суспільство сучасної України: проблемні аспекти розвитку. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 52. С. 56–63.
9. Куракін О. М., Романов М. Ю. Генеза поняття «громадянське суспільство». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 35. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%281.1%29__9
10. Любченко П. Засоби масової інформації як структурний елемент громадянського суспільства та їх вплив на місцеве самоврядування. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 68–77.
11. Назаренко О. А. Історія становлення політичної системи суспільства: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2017. №3. С. 30–35. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_1/8.pdf
12. Онупрієнко А. Правове регулювання функціонування місцевої влади: світовий і вітчизняний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 90–100.
13. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння. Київ: ПАРАПАН, 2008. 272 с.
14. Толстенко В. Роль громадянського суспільства у генезі форми сучасної держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*. 2014. № 4. С. 45–54.
15. Чумаков Д. Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави. *Грані*. 2014. № 6. С. 131–135.

План

1. Політична система суспільства: структура, функції, типологія.
2. Держава в політичній системі суспільства.
3. Громадянське суспільство: поняття та структура.

4. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.
5. Держава і соціальне партнерство.

Основний зміст

1. Політична система суспільства: структура, функції, типологія

Політична система суспільства – це система суб'єктів політики, що виражають інтереси соціальних спільнот та реалізують їх за допомогою політичної, у тому числі – державної влади.

Структура політичної системи: інституційний блок (суб'єкти політики); нормативний блок; функціональний блок; ідеологічний блок; комунікативний блок.

Функція політичної системи – це дія, яка сприяє підтриманню досягнутого стану суспільства і подальшому його розвитку.

Основні функції політичної системи: цілепокладальна; організаторська; інтеграційна; регулятивна; дистрибутивна; ідеологічна.

При цьому основною функцією політичної системи виступає *владне опосередкування соціальних інтересів*.

Існує безліч підходів до **типології** політичних систем. Найбільш поширені з них:

1) залежно від типу культурної диференціації та культурної секуляризованості суспільства (Г. Алмонд) – примітивні, традиційні та сучасні.

2) за характером взаємодії із середовищем (Н. Вінер, К. Поппер) – відкриті та закриті;

3) за типом легітимності політичної влади (М. Вебер) – традиційні, легальні і харизматичні;

4) за змістом і формами управління (Ж. Блондель) – ліберально-демократичні, комуністичні, традиційні, такі, що переживають становлення, авторитарно-консервативні;

5) залежно від способів здійснення функцій політичної системи (В. Є. Чиркін) – адміністративно-командні, змагальні та соціопримирні системи.

2. Держава в політичній системі суспільства

Місце і роль держави в політичній системі суспільства визначаються такими основними моментами:

1) держава організує та формалізує політичну систему;

2) держава має в своєму розпорядженні розгалужену систему юридичних засобів, що впливають на найбільш значущі суспільні відносини;

3) державна влада є центром, навколо якого обертається світ політичних явищ;

4) держава є політичною самоорганізацією всього суспільства;

5) держава здійснює узгодження та інтеграцію різнорідних інтересів шляхом видання нормативно-правових актів;

6) вплив держави на суспільство здійснюється за допомогою спеціального апарату управління;

7) держава представляє суспільство на міжнародній арені.

Будучи ядром політичної системи, держава активно взаємодіє з іншими її суб'єктами: політичними партіями, громадськими об'єднаннями, профспілками, церквою, засобами масової інформації, гарантує їх нормальну діяльність.

Відносини держави з об'єднаннями громадян включають кілька аспектів:

1) держава встановлює правові основи створення і функціонування об'єднань громадян;

2) політична партія або громадське об'єднання мають бути легалізовані (визнані державою);

3) держава залишає за собою право контролю над певними сферами діяльності об'єднань громадян;

4) держава має право притягати до юридичної відповідальності і в примусовому порядку припинити діяльність об'єднання громадян у разі порушення ним законодавчих норм;

5) держава гарантує захист законних прав та інтересів об'єднань громадян.

Законодавством України передбачено кілька організаційних **форм** об'єднань громадян: політична партія; громадське об'єднання (організація та спілка); релігійна організація; професійна спілка.

3. Громадянське суспільство: поняття та структура

Громадянське суспільство – це свого роду соціальний простір в якому люди взаємодіють між собою незалежно від держави.

У *структурному* відношенні **громадянське суспільство** – це сукупність вільних індивідів, недержавних об'єднань громадян і сфера відносин між ними, незалежна від держави.

Громадянське суспільство включає такі **компоненти**:

1) вільні, рівноправні, самостійні індивіди

2) недержавні об'єднання індивідів

3) суспільні відносини між індивідами та їх об'єднаннями, що розвиваються на основі рівності та самоврядування.

Важливе місце в структурі громадянського суспільства займає так званий *третій сектор* – сукупність некомерційних організацій, що не ставлять перед собою цілей отримання прибутку.

4. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави

З одного боку громадянське суспільство є сферою життєдіяльності людей, вільною від державного втручання, а з іншого, воно пов'язане з державою і є можливим тільки в державно організованому суспільстві.

По-перше, низка інститутів є одночасно компонентами і громадянського суспільства, і держави.

По-друге, межі між державою і громадянським суспільством мають тенденцію до розмивання.

По-третє, громадянське суспільство передбачає контроль над державою, оскільки будь-яка державна влада постійно прагне до самозростання і підпорядкування собі суспільства.

Принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави:

- 1) визнання державою економічного, політичного та ідеологічного плюралізму суспільства;
- 2) безумовне визнання і захист державою прав людини і громадянина, невтручання держави у приватне життя громадян;
- 3) взаємні обов'язки і відповідальність громадянина і держави;
- 4) взаємна відмова суспільства і держави від використання насильницьких, незаконних дій;
- 5) прагнення до соціального миру, партнерства та національної згоди.

5. Держава і соціальне партнерство

Соціальне партнерство – це добровільна і рівноправна взаємодія між найманими працівниками, бізнесменами і державою для соціального миру і прогресу, ефективної економіки, захисту прав та інтересів трудящих.

Основні **суб'єкти** соціального партнерства:

- 1) держава і створені нею для цієї мети установи (громадські ради, трудовий арбітраж);
- 2) бізнес, тобто роботодавці та їх об'єднання (союзи підприємців);
- 3) наймані робітники та їх об'єднання (профспілки).

Механізм соціального партнерства виглядає так:

- щодо суспільства держава бере на себе відповідальність за соціальні гарантії, одержуючи натомість легітимність влади та суспільну підтримку;
- щодо підприємців держава забезпечує гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, підтримку національного бізнесу в зовнішньому світі, одержуючи натомість підтримку з боку підприємців, чітке дотримання встановлених державою норм і правил;
- щодо найнятих робітників бізнес зобов'язується забезпечити їх благополуччя (гідну оплату праці, охорону праці, підготовку кадрів);
- щодо бізнесу наймані робітники зобов'язуються утриматися від явно деструктивних способів захисту своїх прав та інтересів (економічного і фізичного терору, висування явно нездійсненних вимог тощо);
- баланс між суспільством і капіталом будується за принципом: соціально відповідальна поведінка підприємців в обмін на суспільну підтримку його інтересів, цілей і дій.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення політичної системи суспільства.
2. Назвіть структурні компоненти політичної системи суспільства.
3. Охарактеризуйте місце держави в політичній системі суспільства.
4. Назвіть основні організаційні форми об'єднань громадян в Україні.
5. Які структурні складові громадянського суспільства?
6. Назвіть принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави.
7. Охарактеризуйте механізм соціального партнерства.

ТЕМА 29

ДЕМОКРАТИЧНА, ПРАВОВА І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Становлення та розвиток теорії демократії. Поняття, принципи і форми демократії. Ознаки демократичної держави.

Становлення та розвиток концепції правової держави. Поняття та ознаки правової держави. Перспективи правової держави. Правова та конституційна держава.

Становлення та розвиток концепції соціальної держави. Поняття та ознаки соціальної держави. Принципи соціальної держави. Мета та функції соціальної держави.

Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, принципи і форми демократії; поняття та ознаки демократичної держави; поняття та ознаки правової держави; співвідношення правової та конституційної держави; поняття, ознаки та функції соціальної держави; співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати основні принципи і форми демократії; знати поняття та ознаки демократичної держави; повинен засвоїти поняття та ознаки правової держави; розуміти перспективи правової держави; розмежовувати правову та конституційну держави; знати поняття, ознаки та функції соціальної держави; мати уяву про співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л–ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Заєць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині. *Право України*. 2013. № 9. С. 243–269.

2. Кабанець О. С. Верховенство права як ціннісна складова демократії. *Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 3. С. 179–182.
3. Лафітський В. Правова держава і фактори її розвитку в порівняльно-правовому вимірі. *Право України*. 2013. № 3–4. С. 169–182.
4. Оніщук М. В. Україна як правова держава: реалії і проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 81–85.
5. Петришин О. В. Демократія як основоположний принцип сучасного конституційного ладу України. *Право України*. 2013. № 8. 365 с.
6. Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 15–25.
7. Синчук С. Модель національної системи соціального забезпечення в контексті європейського напрямку розвитку України. *Право України*. 2016. № 8. С. 17–23.
8. Сиренко В. Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное. Київ: Ін-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. 340 с.
9. Тищенко О. Соціальні стандарти в Україні: проблеми євроінтеграції. *Право України*. 2016. № 8. С. 24–32.
10. Футей Б. Становлення правової держави в Україні: 1991–2011. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 436 с.
11. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. Київ: Юридична думка, 2012. 592 с.
12. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації. Київ: КНЕУ, 2007. 392 с.
13. Яковюк І. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2. С. 25–34.
14. Якубенко В. Принципи соціальної держави // *Право України*. 2002. № 6. С. 33–38.
15. Ярошенко О. Соціально-правовий вимір держави Україна в умовах євроінтеграції. *Право України*. 2016. № 8. С. 9–16.

План

1. Поняття, принципи і форми демократії. Демократична держава.
2. Поняття та ознаки правової держави. Правова та конституційна держава.
3. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції.
4. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Основний зміст

1. Поняття, принципи і форми демократії. Демократична держава

Найбільш відоме визначення належить президенту США Аврааму Лінкольну: «*Демократія* – це правління народу, вибране народом і для народу».

Демократична держава – це такий тип держави, за якого усі громадяни мають право брати участь у формуванні й функціонуванні апарату органів

державної влади і місцевого самоврядування, здійснювати контроль над його діяльністю.

Принципи демократії:

- 1) плюралізм у всіх сферах суспільного життя;
- 2) свобода слова;
- 3) виборність органів державної влади і органів місцевого самоврядування;
- 4) підпорядкування меншості більшості при ухваленні рішень;
- 5) урахування думки і захист меншості.

У сучасній державі використовуються різні **форми** демократичної організації органів державної влади, зокрема безпосередня і представницька демократія.

Під **безпосередньою** демократією розуміється пряме волевиявлення народу або його частини, безпосереднє вирішення громадянами питань державного і суспільного життя або вираз думки з цих питань.

Інститути безпосередньої демократії: вибори; референдум (плебісцит); народна законодавча ініціатива; відкликання депутата.

Представницька (репрезентативна, парламентарна) демократія означає здійснення влади народом через представницькі органи, які обираються безпосередньо народом, складаються з його повноважних представників – депутатів і покликані виражати волю народу.

2. Поняття та ознаки правової держави. Правова та конституційна держава

Правова держава – це такий тип держави, влада якої заснована на праві, обмежується за допомогою права і здійснюється у правових формах.

Основні **ознаки** правової держави:

- 1) пріоритет індивідуальних прав і свобод, гарантованих державою і реалізованих індивідами, рівність індивідів перед законом, доступність правового захисту для кожного індивіда, обмеження втручання держави в сферу приватної ініціативи;
- 2) верховенство права;
- 3) демократичний легальний спосіб формування влади;
- 4) поділ державної влади;
- 5) високий рівень загальної та правової культури громадян;
- 6) взаємна відповідальність держави та людини;
- 7) гідне становище суду і його авторитет в суспільстві.

Перспективи правової держави оцінюються по-різному:

- правова держава як реальність неможлива;
- правова держава розглядається як єдино можливий варіант взаємодії громадянського суспільства і державної влади;
- правова держава це ідеал, який ще не досягнутий навіть в найбільш розвинених країнах (компромісний підхід).

Поняття «**конституційна держава**» пов'язано з прийняттям конституцій в яких закріплювались основні принципи існування держави. Така держава, на перший погляд, ототожнюється з правовою державою. Але часто принципи закріплені в конституції були лише деклараціями, а не реальним втіленням ідей

правової держави. У ХІХ ст., наприклад, будь-яку конституційну державу називали правовою.

Важливим для аналізу конституційної та правової держави є розуміння співвідношення категорій: «влада», «суспільство», «індивід».

У конституційній державі, саме на суспільство покладається формування влади, але можливості індивіда можуть бути обмежені.

У правовій державі суспільство не тільки формує державну владу, а й контролює її, крім того створюються найширші можливості для індивіда.

3. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції

Соціальна держава – це держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини.

Ознаки соціальної держави:

- 1) могутній економічний потенціал, що дозволяє здійснювати заходи по перерозподілу доходів;
- 2) соціально орієнтована структура економіки;
- 3) яскраво виражена соціальна спрямованість політики держави;
- 4) наявність у держави цілей встановлення загального блага, утвердження в суспільстві соціальної справедливості, забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, рівних стартових можливостей для самореалізації особи;

5) наявність розвиненого правового регулювання в соціальній.

Функціями соціальної держави, що визначають її специфіку є:

- підтримка соціально незахищених категорій населення;
- забезпечення трудової зайнятості населення та боротьба з безробіттям;
- охорона праці та здоров'я людей;
- підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства;
- згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами;
- заохочення добродійної діяльності;
- турбота про збереження соціального миру в суспільстві, зокрема, через систему соціального партнерства;
- участь в реалізації міждержавних соціальних програм.

4. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави

Співвідношення параметрів демократії, соціальної орієнтації та верховенства права (правової держави) є однією із проблем юриспруденції, тим більше, що багато країн задекларували його в своїх конституціях.

Існує два основні підходи до співвідношення **правової і соціальної держави**.

Перший, стверджує несумісність правової і соціальної держави, оскільки правова держава покоїться на ідеї юридичної рівності індивідів. Верховенство права припускає рівну, справедливу винагороду кожному індивіду по його внеску в загальну справу. Соціальна ж держава покоїться на ідеї надання пільг і переваг певним категоріям індивідів, як правило, тим, чий внесок в загальну справу нижче за середнє (діти, інваліди, безробітні).

Другий підхід, навпаки, свідчить, що правова держава може бути тільки соціальною, а соціальна держава не може не бути правовою.

Співвідношення *демократії* та *правової держави* можна визначити як ступінчате: демократична держава як стадією на шляху до правової, а правова держава, «поглинаючи» демократичну, зберігає та по-новому виявляє всі її властивості. Правова держава не може бути недемократичною.

Інша ситуація складається із співвідношенням *соціальної держави* та *демократії*. Історії відомі недемократичні, навіть тоталітарні спільноти з потужними елементами соціальної держави: Італія часів Муссоліні, СРСР. Але вважається, що дійсно соціальна держава є можливою лише в умовах демократії, громадянського суспільства і повинна бути правовою в сучасному значенні цієї характеристики.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення демократичної держави.
2. Охарактеризуйте основні форми демократії.
3. Назвіть ознаки правової держави.
4. Чим відрізняються правова та конституційна держави?
5. Дайте визначення соціальної держави.
6. Які мета та функції соціальної держави?
7. Охарактеризуйте співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

ТЕМА 30
ПРАВО, ДЕРЖАВА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Цивілізація: поняття і типи. Особливості західного та східного типів цивілізацій. Прикордонні цивілізації. Цивілізаційний підхід в юриспруденції. Евристичний потенціал цивілізаційного підходу для вивчення права та держави.

Парадигми міжцивілізаційної взаємодії. Зіткнення цивілізацій. Діалог цивілізацій. Мета діалогу між цивілізаціями. Правова акультурація та декультурація.

Місцерозвиток та цивілізаційна специфіка права та держави.

Право і держава в умовах глобалізації сучасного світу. Глобальні проблеми людства, права і держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття і типи цивілізацій; особливості західного та східного типів цивілізацій; цивілізаційний підхід в юриспруденції; зіткнення і діалог цивілізацій; правову акультурація та декультурацію; місцерозвиток; право і державу в умовах глобалізації.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття і типи цивілізацій; мати уяву про східні, західні та прикордонні цивілізації; вміти використовувати цивілізаційний підхід в юриспруденції; мати уяву про концепції зіткнення і діалогу цивілізацій; розуміти категорії права «аккультурація» та «декультурація»; мати уяву про концепцію місцерозвитку; вміти характеризувати право і державу в умовах глобалізації.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник. Одесса: Юрид. л-ра, 2004. 184 с.
5. Общетеоретическая юриспруденция. Учебный курс: учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.

Додаткова література

1. Бехруз Х. Основы цивилизационного подхода в сравнительном правоведении. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць*. Вип. 28. О. : Фенікс, 2007. С. 21–30.
2. Горохов В. Ф. О соотношении понятий «культура» и «цивилизация». *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2015. № 10. С. 132–136.
3. Динис Г. Г. Міжнародно-правові концепції глобального права, права інтернету або кіберправа та трансформації міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 279–286.
4. Дубняк М. О. Взаємодія держави з транснаціональними корпораціями в умовах глобальної економічної кризи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 68–75.
5. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, А. П. Овчиннікова та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. О. : Фенікс, 2019. 420 с.
6. Многоликая глобализация. Культурное многообразие в современном мире / под ред. П. Бергера и С. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова. М.: Аспект Пресс, 2004. 379 с.
7. Оборотов Ю. Н. К вопросу о формировании глобальной правовой системы. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. Х. О.: Юрид. л-ра, 2011. С. 229–236.
8. Оборотов Ю. Місцерозвиток в основі апологізації українського права. *Право України*. № 8. 2011. С. 142–150.
9. Следзевский И. В. Диалог цивилизаций как смысловое поле мировой политики. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 141–156.
10. Сокольская Л. В. Взаимодействие правовых культур в историческом процессе. Орехово-Зуево : Изд-во МГОГИ, 2013. 148 с.
11. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2498>
13. Хаустова М. Г., Ждан М. Д. Правова глобалізація: поняття, риси, види. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. Випуск № 16. С. 25–30.
14. Черникова В. Е. Диалог культур как способ социокультурного взаимодействия в условиях глобализации. *Научные проблемы гуманитарных исследований*. 2012. Вып. 4. С. 279–287.

План

1. Цивілізація: поняття і типи. Цивілізаційний підхід в юриспруденції.
2. Парадигми міжцивілізаційної взаємодії. Зіткнення цивілізацій.
3. Діалог цивілізацій. Акультурація та декультурація.
4. Місцерозвиток та цивілізаційна специфіка права та держави.
5. Право і держава в умовах глобалізації.

Основний зміст

1. Цивілізація: поняття і типи. Цивілізаційний підхід в юриспруденції

У найбільш загальному вигляді під *цивілізацією* мається на увазі соціокультурна спільність, яка формується на основі універсальних цінностей, що відображаються в світових релігіях, системах моралі, права, мистецтва.

Категорія «цивілізація» може містити три основних сенси:

- єдність всього людства в планетарному масштабі;
- стадія всесвітнього розвитку (лінійно-прогресистська модель);
- локалізоване у просторі й часі суспільство.

Цивілізаційний підхід передбачає розгляд цивілізацій у третьому, домінуючому на даний час значенні.

Існують різні підходи до класифікації цивілізацій, наприклад виділяють:

- за темпоральною характеристикою – стародавні, середньовічні, сучасні;
- за рівнем розвитку технології – традиційні (природні), техногенні (індустріальні), інформаційні (постіндустріальні);
- за культурною традицією – східні, західні.

Варто зазначити, що поділ цивілізацій на західні й східні не охоплює ті соціально-культурні утворення, які мають прикордонний характер і містять риси як заходу, так і сходу. Тому принципове значення має розмежування цивілізацій на *класичні* та *прикордонні*. Саме до прикордонної цивілізації належить Україна.

Цивілізаційний підхід – це загальна стратегія дослідження, спрямована на вивчення права і держави в їх цивілізаційному контексті.

Евристичний потенціал та цінність цивілізаційного підходу для вивчення права та держави у наступному:

- 1) передбачає розгляд права як нормативно-ціннісного регулятора, а держави, влади, політики – в їх ціннісному вимірюванні;
- 2) дозволяє простежити і виявити історичний і соціокультурний контекст, в якому формуються ті чи інші політико-правові феномени;
- 3) дозволяє сформулювати певний узагальнений тип держави і права (політико-правовий ідеал), специфічний для конкретної цивілізації.

При використанні цивілізаційного підходу слід виходити з того, що право і держава, в принципі, завжди унікальні і неповторні, а тому вивчення кожної правової системи – це щось абсолютно нове, як нова картина для художника.

2. Парадигми міжцивілізаційної взаємодії. Зіткнення цивілізацій

Використання цивілізаційного підходу дозволяє не тільки перейнятися різноманітним національним правовим культур і специфікою державних утворень, а й визначити характер і межі взаємодії між ними.

Наразі виділяють дві основні парадигми взаємодії локальних цивілізацій: «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон) та «діалог цивілізацій» (А. Тойнбі).

С. Гантінгтон вважає, що у ХХІ ст. зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Нація-держава залишиться основною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать

до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів.

Цивілізації визначаються наявністю загальних рис об'єктивного порядку, таких як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, а також суб'єктивною самоідентифікацією людей.

На думку С. Гантінгтона, ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою, і образ світу буде значною мірою формуватися в ході взаємодії семи-восьми великих цивілізацій. До них належать: *західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латиноамериканська* і, можливо, *африканська цивілізації*.

3. Діалог цивілізацій. Акультурація та декультурація

Концепція *діалогу цивілізацій*, уперше обґрунтована у працях А. Тойнбі в якості ідеалу історичного знання, з початку 2000-х років набула нового глобального, інтелектуального і політичного контексту.

У листопаді 2001 р. 56-та сесія Генеральної асамблеї ООН затвердила «Глобальний порядок денний для діалогу між цивілізаціями». У цьому документі дано визначення *діалогу між цивілізаціями* як процесу, що йде всередині цивілізацій та на лінії їх стику, який заснований на загальній участі та колективному бажанні вчитися, відкривати для себе і вивчати концепції, виявляти сфери загального розуміння й основні цінності, зводити різні підходи в єдине ціле за допомогою діалогу.

Метою діалогу між цивілізаціями, в тому числі, є:

- сприяння загальній участі, рівноправності, рівності, справедливості та толерантності у відносинах між людьми;
- зміцнення взаєморозуміння та взаємної поваги між цивілізаціями;
- взаємне збагачення і розвиток знань, а також розуміння багатства та мудрості всіх цивілізацій;
- виявлення і заохочення того, що об'єднує цивілізації, з метою усунення загроз для єдиних цінностей, досягнень людського суспільства в різних галузях.

Діалог цивілізацій націлює не те, що сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості держав. Постійно відбуваються процеси їх взаємодії та взаємовпливу, тобто процеси акультурації.

Правова акультурація – це тривалий контакт правових культур різних соціумів, який використовує в залежності від історичних умов різноманітні методи і способи впливу, необхідним результатом якого є зміна первинних структур культури контактуючих соціумів і формування єдиного правового простору та загальної правової культури.

Правова декультурація виявляється в руйнуванні правової культури соціуму-реципієнта. Такий процес завжди носить деструктивний характер. Правова декультурація може відбуватися у випадку примусової акультурації (експансії, асиміляції), або у разі добровільної акультурації, коли перенесення правових цінностей здійснюється без урахування особливостей правової культури соціуму-реципієнта.

4. Місцезрозвиток та цивілізаційна специфіка права та держави

Самоідентифікація індивіда безпосередньо впливає з місця його розвитку.

Місцезрозвиток (П. М. Савицький) – це соціально-історичне середовище і зайнята територія, що існують реально, і саме тому, не дають людині вибору щодо самоідентифікації.

Місцезрозвиток змінити неможливо. Отже, потрібно чітко уявити свою культурну і цивілізаційну приналежність для того, щоб, по-перше, не плекати ілюзій з приводу можливості зміни місцезрозвитку, і, по-друге, зберігати свій місцезрозвиток у його релігійних, культурних, економічних, правових і інших особливостях.

Будь-яке соціальне середовище, в межах певного місцезрозвитку, відчуває на собі його вплив, і зі свого боку, пристосовує його до себе, зливається з ним.

Звернення до категорії «місцезрозвиток» дає можливість використовувати географічні та історичні фактори для розуміння процесів, що відбуваються в сучасній Україні. Ідентичність України, з позиції цього підходу – це її право бути несхожою на будь-які країни як заходу, так і сходу в силу володіння власною спадщиною, традицією, метою, ментальністю і долею.

5. Право і держава в умовах глобалізації

Глобалізація – це процес всесвітньої інтеграції та уніфікації в різних сферах (економіка, політика, культура та ін.) суспільного життя.

Цей процес передбачає зближення і зростання взаємозв'язку націй і держав світу, що супроводжується виробленням загальних політичних, економічних, культурних і ціннісних стандартів.

Завдяки глобалізації територіальність перестає бути організуючою ознакою соціального і культурного життя. З'являються ідеології, вільні від прив'язки до будь-якої держави. Формуються транснаціональні спільноти, що не сприймають держави як легітимних партнерів. Все це призводить до посилення соціальної нестабільності.

Вчені визнають існування принаймні трьох груп глобальних проблем.

Першу групу складають проблеми, які пов'язані з відносинами між групами держав (інтерсоціальні проблеми): проблема запобігання війні і забезпечення миру, встановлення справедливого міжнародного економічного порядку.

Друга група об'єднує проблеми, які породжені взаємодією суспільства і природи. Вони пов'язані з обмеженістю можливостей навколишнього середовища виносити навантаження антропогенного характеру.

Третю групу глобальних проблем складають ті, які пов'язані з системою людина-суспільство. Вони безпосередньо стосуються окремої людини і залежать від здатності суспільства надати реальні можливості для розвитку особи.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як ви розумієте поняття «прикордонні цивілізації»?
2. У чому полягає цінність цивілізаційного підходу для вивчення права та держави?
3. Охарактеризуйте концепцію зіткнення цивілізацій.

4. Яка мета діалогу між цивілізаціями?
5. Що розуміють під правовою декультурацією?
6. Дайте характеристику концепції місцезрозвитку.
7. Назвіть глобальні проблеми людства, права і держави.

КУРС ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1

Загальна теорія права та держави як наука і навчальна дисципліна

1. Поняття юриспруденції та її склад.
2. Юридичні науки: поняття та система.
3. Об'єкт та предмет загальної теорії права та держави.
4. Функції загальної теорії права та держави.
5. Поняття і зміст методології загальної теорії права та держави.
6. Поняттєво-категоріальний апарат юриспруденції.
7. Загальна теорія права та держави як навчальна дисципліна.

Теми рефератів:

1. Система юридичної науки.
2. Теорія права і теорія держави.

Тема 2

Походження права

1. Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види.
2. Шляхи становлення права.
3. Історичні етапи розвитку права.
4. Основні теорії походження права.

Теми рефератів:

1. Станове (корпоративне) право як етап розвитку права.
2. Ідеалістичні теорії походження права.

Тема 3

Основні вчення про право

1. Праворозуміння: поняття, зміст, типи.
2. Теорія природного права.
3. Позитивістська теорія права.
4. Соціологічна теорія права.
5. Поняття і види інтегративного праворозуміння.

Теми рефератів:

1. Праворозуміння, розуміння права та розуміння в правовій сфері.
2. Ціннісно-нормативна теорія права.

Тема 4

Право та його властивості

1. Поняття та ознаки права.
2. Право в об'єктивному та суб'єктивному розумінні.
3. Поняття та класифікація функцій права.
4. Принципи права: поняття та класифікація.
5. Постулати права.

Теми рефератів:

1. Природне та позитивне право.
2. Інформаційна функція права.

Тема 5

Право і держава в їхньому співвідношенні

1. Єдність і відмінності права і держави.
2. Механізм взаємодії права і держави.
3. Типи зв'язків між правом і державою.
4. Моделі взаємодії права і держави.

Теми рефератів:

1. Правові форми обмеження державної влади.
2. Співвідношення права і держави в сучасній Україні.

Тема 6

Право в системі соціального регулювання

1. Соціальне регулювання: поняття і види.
2. Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні.
3. Правове регулювання, його типи, методи та форми.
4. Співвідношення норм права і норм моралі.
5. Співвідношення права та інших соціальних регуляторів (право і звичай; право і релігія; право і корпоративні норми; право і політика).
6. Нормативні акти: поняття та види.

Теми рефератів:

1. Нормативне і ненормативне регулювання.
2. Співвідношення права і релігії.

Тема 7

Норми права

1. Поняття та ознаки правових норм.
2. Структурні елементи норми права та їх характеристика.

3. Способи викладення правових норм.
4. Види правових норм.

Теми рефератів:

1. Концепції структури правової норми.
2. Спеціалізовані норми права.

Тема 8
Система права

1. Поняття та елементи системи права.
2. Галузь права: поняття і види. Критерії розмежування галузей права.
3. Поняття і види інститутів права.
4. Поділ права на приватне і публічне, матеріальне і процесуальне.
5. Національне, інтегративне і міжнародне право.

Теми рефератів:

1. Критерії розподілу права на приватне та публічне.
2. Співвідношення між нормами національного та міжнародного права.

Тема 9
Форма (джерела) права

1. Поняття та види джерел права. Співвідношення категорій «джерело» та «форма» права.
2. Різноманіття форм (джерел) права.
3. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
4. Юридичний прецедент: поняття, ознаки, види.
5. Нормативний договір: поняття ознаки класифікація.
6. Релігійний текст як джерело права.
7. Юридична доктрина.

Теми рефератів:

1. Ієрархія джерел права.
2. Юридична доктрина в Україні.

Тема 10
**Нормативно-правовий акт –
основна форма права сучасних держав**

1. Поняття, ознаки та класифікація нормативно-правових актів.
2. Закон: поняття, ознаки та види.
3. Поняття та види підзаконних актів.
4. Дія нормативно-правових актів у часі, у просторі та за колом осіб.

5. Законодавство: поняття та склад. Співвідношення системи законодавства з системою права.

Теми рефератів:

1. Сфери дії нормативно-правових актів.
2. Ієрархія нормативно-правових актів в Україні.

Тема 11

Правоутворення і правотворчість

1. Соціальний процес формування права і правотворчість (нормотворчість).
2. Правотворчість: поняття, ознаки та функції.
3. Принципи правотворчості.
4. Види правотворчості. Законотворчість.
5. Правотворчий процес: поняття і стадії.
6. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Теми рефератів:

1. Нормотворча техніка.
2. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів.

Тема 12

Правові відносини

1. Поняття, ознаки та види правових відносин.
2. Склад (структура) правовідносин.
3. Суб'єкти правовідносин: поняття і види. Суб'єкти правовідносин і суб'єкти права.
4. Правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.
5. Поняття і види об'єктів правовідносин.
6. Поняття і зміст суб'єктивного права і юридичного обв'язку.
7. Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація.

Теми рефератів:

1. Суб'єктивне право і законний інтерес.
2. Фактичні склади: структура та ознаки.

Тема 13

Реалізація та застосування права

1. Поняття та ознаки реалізації права.
2. Форми реалізації права: дотримання, виконання і використання права.
3. Поняття та ознаки застосування права. Ідеологія застосування права.
4. Процес (стадії) застосування права.

5. Типове і нетипове застосування права.
6. Акти застосування права: поняття, види та структура.

Теми рефератів:

1. Публічноправове та приватноправове правозастосування.
2. Правозастосовні помилки.

Тема 14
Тлумачення права

1. Поняття та значення тлумачення права.
2. Способи (прийоми) тлумачення норм права.
3. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
4. Види тлумачення норм права за обсягом.
5. Акти тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки і види.

Теми рефератів:

1. Тлумачення договору.
2. Герменевтичне тлумачення права.

Тема 15
Правова поведінка

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.
2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки та види.
3. Поняття, ознаки та види правопорушень.
4. Юридичний склад правопорушення.
5. Зловживання правом та його ознаки.
6. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки.
7. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Теми рефератів:

1. Правова активність особистості.
2. Теорії причин неправомірних видів поведінки.

Тема 16.
Поняття і види юридичної відповідальності

1. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності.
2. Позитивна та негативна юридична відповідальність.
3. Мета і функції юридичної відповідальності.
4. Принципи юридичної відповідальності.
5. Види юридичної відповідальності.
6. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, та підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Теми рефератів:

1. Проспективна юридична відповідальність.
2. Концепція провідної відповідальності.

Тема 17

Юридична практика та юридичний процес

1. Юридична практика: поняття, ознаки та структура.
2. Види юридичної практики. Судова практика.
3. Поняття, ознаки і стадії юридичного процесу.
4. Вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури.
5. Види юридичного процесу.
6. Юридична техніка та технології.
7. Юридична техніка: засоби, правила та прийоми.

Теми рефератів:

1. Юридичні алгоритми.
2. Юридичні конструкції: поняття і види.

Тема 18

Правосвідомість і правова культура

1. Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості.
2. Поняття та види деформацій правосвідомості.
3. Правова культура: поняття та структура. Види правової культури.
4. Правовий менталітет.
5. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Теми рефератів:

1. Професійна правосвідомість і правова культура.
2. Особливості правового менталітету українського народу.

Тема 19

Правові засоби та механізм правового регулювання

1. Поняття механізму правового регулювання, його елементи та стадії.
2. Правові засоби: поняття та види.
3. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки як ключові правові засоби.
4. Правові акти, їх види і співвідношення.
5. Стимули та обмеження в механізмі правового регулювання.
6. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання.
7. Правова політика: поняття, види, форми.

Теми рефератів:

1. Механізм дії права та його складові.

2. Надзвичайний правовий режим.

Тема 20

Верховенство права, законність і правопорядок

1. Верховенство права: поняття та основні складові.
2. Поняття, мета та сутність законності.
3. Принципи (вимоги) законності.
4. Гарантії законності.
5. Поняття, елементи та ознаки правопорядку.
6. Національний, інтегративний та міжнародний правопорядок.

Теми рефератів:

1. Історичні витоки верховенства права.
2. Проблеми формування світового правопорядку.

Тема 21

Ціннісна характеристика права

1. Цінності та їх класифікація. Правова аксіологія.
2. Інструментальна цінність права. Цінності права.
3. Власна цінність права. Правові цінності.
4. Соціальна цінність права.
5. Особистісна цінність права.
6. Право як цінність культури та цивілізації.

Теми рефератів:

1. Життя людини як цінність права.
2. Принцип справедливості в системі правових цінностей.

Тема 22

Правові системи та правові сім'ї

1. Поняття та компоненти правової системи.
2. Критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї.
3. Романо-германська правова сім'я.
4. Англо-американська правова сім'я.
5. Релігійна правова сім'я.
6. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я.
7. Сім'я звичаєвого права.
8. Змішані (гібридні) правові системи.
9. Правова система України на правовій карті світу.

Теми рефератів:

1. Компаративістика: поняття та основні завдання.

2. Глобальна правова система.

Тема 23

Виникнення держави

1. Основні теорії первісного виникнення (походження) держави.
2. Багатофакторний підхід до походження держави.
3. Закономірності становлення держави.
4. Шляхи формування держави.
5. Похідне виникнення держави: основні форми.

Теми рефератів:

1. Протодержава (чифдом).
2. Різноманітність шляхів формування держави.

Тема 24

Поняття, ознаки, сутність та типологія держави

1. Поняття, ознаки та атрибути держави.
2. Сучасні підходи до вивчення держави.
3. Сучасна та досучасна держава.
4. Сутність держави: плюралізм підходів.
5. Основні критерії типології держав.
6. Історичні типи держав.

Теми рефератів:

1. Держава та державність.
2. Ціннісна характеристика держави.

Тема 25

Функції держави

1. Поняття та ознаки функцій держави.
2. Класифікація функцій держави.
3. Внутрішні та зовнішні функції держави.
4. Інноваційні функції держави.
5. Номенклатура функцій сучасної держави.
6. Мінімальна та максимальна держава.
7. Еволюція функцій держави.
8. Форми здійснення функцій держави.

Теми рефератів:

1. Боргова функція сучасної держави.
2. Вплив глобалізації на функції держави.

Тема 26

Форма держави

1. Поняття та структура форми держави.
2. Поняття і види форм правління.
3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види.
4. Політичний і державний режими. Державний режим та його види.
5. Етика та естетика держави.

Теми рефератів:

1. Нетипові форми правління.
2. Еволюція форм правління в незалежній Україні.

Тема 27

Державна влада і механізм держави

1. Поняття та ресурси влади. Особливості державної влади.
2. Механізм держави: поняття, структура, принципи.
3. Державний апарат та його особливості.
4. Поняття та ознаки державних органів.
5. Система центральних органів держави: парламент, глава держави, уряд.
6. Судова влада в сучасній державі.
7. Поняття та види контрольної влади. Омбудсман: поняття та повноваження.

Теми рефератів:

1. Інститути контрольної влади в Україні.
2. Шляхи подолання бюрократизму в Україні.

Тема 28

Громадянське суспільство і держава

1. Політична система суспільства: поняття, структура та функції.
2. Типологія політичних систем.
3. Держава в політичній системі суспільства.
4. Держава та об'єднання громадян.
5. Громадянське суспільство: поняття та структура.
6. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.
7. Соціальне партнерство. Механізм соціального партнерства.

Теми рефератів:

1. Держава і місцеве самоврядування.
2. Зародження ідей громадянського суспільства.

Тема 29
Демократична, правова і соціальна держава

1. Поняття, принципи і форми демократії.
2. Демократична держава та її ознаки.
3. Поняття та ознаки правової держави. Перспективи правової держави.
4. Правова та конституційна держава.
5. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції.
6. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Теми рефератів:

1. Сучасні теорії демократії.
2. Верховенство права та правова держава.

Тема 30
Право, держава і цивілізація

1. Цивілізація: поняття і типи.
2. Цивілізаційний підхід в юриспруденції.
3. Парадигми міжцивілізаційної взаємодії.
4. Зіткнення цивілізацій.
5. Діалог цивілізацій.
6. Акультурація та декультурація.
7. Місцезрозвиток та цивілізаційна специфіка права та держави.
8. Право і держава в умовах глобалізації.

Теми рефератів:

1. Західна та Східна правові традиції.
2. Цивілізаційна належність українського права та держави.

**БАНК ТЕСТІВ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗА ТЕМАМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

Тема 1

Загальна теорія права та держави як наука та навчальна дисципліна

1. До якої з груп юридичних наук належить загальна теорія права та держави?

- а) загальнотеоретичних;
- б) міжгалузевих;
- в) прикладних;
- г) міжнародно-правових.

2. Загальна теорія права та держави, – це:

- а) підсумок знань, накопичених галузевими юридичними науками;
- б) система знань про найзагальніші закономірності виникнення та буття права і держави ;
- в) система знань про національні правові системи;
- г) система знань про фундаментальні принципи буття права, про онтологічну природу права, його сутність.

3. До загальнотеоретичних юридичних наук відносять:

- а) загальна теорія права і держави, конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, група наук процесуального права;
- б) зарубіжна та вітчизняна історія держави і права, історія вчень про державу і право, загальна теорія права і держави;
- в) юридична деонтологія, криміналістика, кримінологія, судова медицина, судова психіатрія, судова бухгалтерія, правова статистика;
- г) юридична деонтологія, загальна теорія права і держави, філософія права, соціологія права, порівняльне правознавство.

4. Які з перерахованих наук є міжгалузевими юридичними науками (кілька відповідей):

- а) земельне право;
- б) кримінальне право;
- в) судова психіатрія;
- г) екологічне право;
- д) адміністративне право;
- е) банківське право;
- є) правова статистика.

5. Гносеологічна функція загальної теорії права та держави полягає у:

- а) формуванні поняттєвого апарату та методологічного інструментарію системи юридичних наук;

- б) виробленні науково обґрунтованих прогнозів щодо перспектив і тенденції розвитку права;
- в) пізнанні правових явищ;
- г) виробленні рекомендацій з удосконалення правотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності.

6. До спеціальних методів юридичної науки відносять:

- а) соціологічний, статистичний, історичний;
- б) формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий;
- в) спостереження, рахування, вимірювання, порівняння, узагальнення;
- г) діалектику, формальну логіку, системний аналіз.

7. До класичних, загальновизнаних методологічних принципів відносять:

- а) діалогізму, універсалізму, міждисциплінарності, інтерсуб'єктивності, додатковості;
- б) суб'єктивності, раціонального та нераціонального, абстрагування від історії, плюралізму;
- в) детермінізму, раціоналізму, верифікації, історизму, об'єктивності;
- г) раціоналізму, детермінізму, додатковості, суб'єктивності, історизму.

Тема 2

Походження права

1. До ознак мононорм не відноситься:

- а) складалися стихійно, існували виключно в свідомості людей;
- б) виконувалися добровільно;
- в) забезпечувалися спеціальним апаратом примусу;
- г) не давали переваг одному члену роду перед іншим.

2. Трансформації, що відбуваються в період неолітичної революції (декілька відповідей):

- а) перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства;
- б) перехід до матріархату з метою збереження майна всередині родини;
- в) поділ праці;
- г) виникнення надлишкового продукту (перевиробництво), що привело до скасування приватної власності;
- д) майнове і соціальне розшарування суспільства.

3. Не є ознакою архаїчного права:

- а) примірювальна процедура;
- б) еквівалентність;
- в) письмова форма;
- г) самозахист.

4. Основні шляхи виникнення права (декілька відповідей):

- а) відмова держави від звичаїв;
- б) консолідація норм в певній сфері;
- в) утворення правових норм судовими органами;
- г) встановлення правових норм державною владою у виді нормативних актів.

5. До ідеалістичних теорій виникнення права відносяться (декілька відповідей):

- а) психологічна теорія;
- б) теологічна теорія;
- в) теорія примирення;
- г) міфологічна теорія;
- д) природно-правова теорія.

6. Основними представниками теорії примирення є:

- а) Т. Гоббс, Дж. Локк;
- б) Е. Аннерс, Г. Берман;
- в) Г. Гуго, К. Савіньї;
- г) К. Маркс, Ф. Енгельс.

7. До основних положень історичної школи права не відноситься:

- а) право має народний характер, в його основі свідомість народу;
- б) право виникає з появою народу і є невід'ємною частиною його культури;
- в) законодавець є творцем права;
- г) право закріплює реально існуючий порядок.

Тема 3 Основні вчення про право

1. Праворозуміння як постулат права це:

- а) впевненість суб'єкта в адекватності його уявлень щодо змісту правових дій;
- б) це наукова категорія, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини;
- в) це процес формування в свідомості образу права;
- г) це професійні навички суб'єкта розтлумачити зміст правових норм іншому суб'єкту.

2. Не є об'єктом праворозуміння:

- а) право в планетарному масштабі;
- б) інститут права;
- в) юрист-професіонал;
- г) структурний елемент норми права.

3. Легістський тип праворозуміння заснований на наступних твердженнях (декілька відповідей):

- а) розрізнення права і закону;
- б) ототожнення права і закону;
- в) створення права безпосередньо пов'язано з державою;
- г) закон може сприйматись як не правовий.

4. У межах якого типу праворозуміння право – це ідеальний порядок відносин між людьми:

- а) юридичний позитивізм;
- б) природно-правова теорія;
- в) соціологічна теорія;
- г) інтегративний підхід.

5. Основними представниками соціологічної теорії праворозуміння є:

- а) Дж. Локк, Г. Гроцій, Б. Спіноза;
- б) Є. Ерліх, Р. Паунд, Ж. Карбоньє;
- в) Д. Бентам, Дж. Остін, Г. Кельзен;
- г) Д. Холл, Е. Аннерс, Г. Дж. Берман.

6. Засновником психологічної теорії праворозуміння є:

- а) Р. Філмер;
- б) Г. Берман;
- в) Л. Петражицький;
- г) К. Савіньї.

7. До інтегративного типу праворозуміння відноситься:

- а) неопозитивізм;
- б) реалістична теорія права;
- в) теорія суспільного договору;
- г) ціннісно-нормативне праворозуміння.

Тема 4

Право та його властивості

1. Яке з наведених визначень є найбільш повним:

- а) право – це система нормативного регулювання суспільних відносин;
- б) право – це система загальнообов'язкових державних приписів, що містяться в нормативно-правових актах, прийнятих уповноваженими державними органами законодавчої та виконавчої влади в установленому порядку з дотриманням певної процедури;
- в) право – це система загальнообов'язкових, формально-визначених, встановлених і забезпечених державою правил поведінки, що відображають міру свободи і справедливості, і призначених для регулювання суспільних відносин.

2. Природне право – це:

- а) загальні принципи права;
- б) система ідей належного функціонування суспільства;
- в) права людини, що походять від її сутності;
- г) право, що залежить від визнання держави.

3. Об'єктивне право – це:

- а) система правових норм, що не залежать від волі індивіда;
- б) галузь права, що встановлює правовий режим в певній сфері;
- в) елемент структури правових відносин;
- г) система правових норм, що залежить від волі індивіда.

4. Не є юридичною ознакою права:

- а) нормативність;
- б) системність;
- в) формальна визначеність;
- г) персоніфікованість;
- д) процедурність.

5. До спеціально-юридичних функцій права належить:

- а) інформаційно-орієнтаційна;
- б) охоронна;
- в) стабілізаційна;
- г) виховна.

6. За сферою дії принципи права поділяють на:

- а) загальноправові;
- б) міжгалузеві;
- в) галузеві;
- г) усі перелічені.

7. Загальноправові принципи (декілька відповідей):

- а) принцип демократизму;
- б) принцип справедливості;
- в) принцип гуманізму;
- г) свободи;
- д) верховенства права.

Тема 5

Право і держава і їхньому співвідношенні

1. Єдність держави і права має наступні елементи (декілька відповідей):

- а) спільність походження і розвитку;
- б) спільність факторів, що обумовлюють сутність держави і права;

- в) спільність складових елементів;
- г) спільність соціального призначення.

2. Ознаки, що характеризують відмінності держави і права (декілька відповідей):

- а) форма зовнішнього виразу;
- б) основні функції;
- в) спрямованість на забезпечення особистих, групових та суспільних інтересів;
- г) підходи до сутності та типології.

3. Вплив держави на право полягає (декілька відповідей):

- а) у забезпеченні реалізації права;
- б) у визначенні об'єктивних меж правового регулювання;
- в) у встановленні нових або офіційному визнанні старих норм;
- г) в охороні права.

4. Вплив права на державу полягає (декілька відповідей):

- а) у легалізації державної влади;
- б) у закріпленні внутрішньої організації держави;
- в) у формуванні персонального складу політичних партій;
- г) у визначенні компетенції різних органів і посадових осіб.

5. Етатистська модель зв'язку права і держави заснована на ідеї:

- а) право – продукт діяльності держави;
- б) домінує верховенство правового закону;
- в) судова влада є незалежною;
- г) твердження первинності волі державної влади щодо інтересів суспільства.

6. Ліберальна модель зв'язку права і держави заснована на ідеї:

- а) законодавство підпорядковане державній владі;
- б) право обмежує державну владу;
- в) законотворчість підпорядкована державній владі;
- г) прийняття рішень засновано на політичній доцільності.

7. Прагматична модель зв'язку держави і права заснована на такій ідеї:

- а) держава є визначальним фактором розвитку права;
- б) держава створює право;
- в) право домінує над державою;
- г) держава створює право, але пов'язана ним.

Тема 6

Право в системі соціального регулювання

1. До ненормативного регулювання належить (декілька відповідей):

- а) ціннісне;

- б) директивне;
- в) волевстановлене;
- г) загальне;
- д) інформаційне.

2. До технічних норм належать (декілька відповідей):

- а) закон всесвітнього тяжіння;
- б) правила користування смартфоном;
- в) заборона полювання;
- г) Коран.

3. Ознаки соціальних норм (декілька відповідей):

- а) є типовою моделлю поведінки людей;
- б) розраховані на багаторазове застосування;
- в) створюються державою;
- г) забезпечуються певним засобами впливу.

4. Не є видом соціальних норм:

- а) звичай;
- б) моральні норми;
- в) філософія;
- г) релігійні норми.

5. Співвідношення соціальних норм та норм права:

- а) поняття правових норм та соціальних норм збігаються;
- б) норма права – це різновид соціальних норм;
- в) соціальна норма – це різновид правової норми;
- г) кожна соціальна норма є правовою, але не кожна правова норма є соціальною.

6. Норми моралі – це правила поведінки, що ґрунтуються на уявленні людей про:

- а) звичні норми;
- б) Бога та угоду йому поведінку;
- в) добро та зло;
- г) прекрасне та потворне.

7. Загальнодозвільний тип правового регулювання виражається формулою:

- а) «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;
- б) «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом»;
- в) «дозволено тільки те, що виражається у правах людини»;
- г) «заборонено все, що прямо не дозволено законом».

Тема 7 Норми права

1. Ознаки норми права (декілька відповідей):

- а) загальнообов'язковість;
- б) індивідуальний характер;
- в) казуальність;
- г) формальна визначеність;
- д) системність.

2. Структурний елемент норми права, що містить умови, за яких норма права вступає в дію, - це:

- а) преамбула;
- б) гіпотеза;
- в) диспозиція;
- г) санкція.

3. Альтернативна санкція:

- а) містить точний вид і міру відповідальності за порушення диспозиції;
- б) визначає мінімальну і максимальну межу відповідальності за порушення;
- в) містить два і більше варіантів відповідальності за порушення норми на вибір правозастосовного органу;
- г) передбачає застосування одночасно двох і більше варіантів відповідальності, передбачених диспозицією.

4. Бланкетний спосіб викладення норми права передбачає, що у статті нормативно-правового акту викладено:

- а) всі елементи норми права;
- б) окремі елементи норми права й зазначено, в якій статті цього ж акту викладено відсутній елемент;
- в) окремі елементи норми права й зазначено, в якому нормативно-правовому акті викладено цей елемент;
- г) указівку про відповідальність за порушення певних правил, проте саме правило у ній не вказано і відсутнє пряме посилання на іншу статтю цього нормативно-правового акту.

5. В залежності від рівня узагальнення використовують наступні способи викладення норм права (декілька відповідей):

- а) абсолютно-визначений;
- б) абстрактний;
- в) відносно-визначений;
- г) казуїстичний.

6. Закріплені у правових актах нормативні приписи, що умовно проголошують факт (або обставину), що не є встановленим, – це:

- а) норми-презумпції;

- б) норми-дефініції;
- в) норми-фікції;
- г) норми-преюдиції.

7. Матеріальні правові норми:

- а) визначають час набрання чинності нормативно-правовим актом;
- б) указують на керівні засади побудови системи права;
- в) визначають суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів права;
- г) визначають порядок реалізації охоронних норм.

Тема 8

Система права

1. Система права включає (декілька відповідей):

- а) норми права;
- б) правові відносини;
- в) галузі права;
- г) інститути права;
- д) нормативно-правові акти.

2. Які критерії поділу ділення системи права на галузі:

- а) функції права;
- б) предмет і метод правового регулювання;
- в) особливості джерел права;
- г) принципи права.

3. Що таке підгалузь права?

- а) сукупність правових норм, регулюючих конкретний різновид суспільних відносин, що знаходяться в рамках певного інституту;
- б) сукупність правових норм, яка регулює певний тип схожих суспільних відносин за допомогою специфічного методу правового регулювання;
- в) система однорідних предметно-зв'язаних інститутів певної галузі права;
- г) сукупність правових норм, яка регулює певний вид суспільних відносин.

4. Що з нижченаведеного є галуззю права:

- а) монопольне право;
- б) сімейне право;
- в) спадкове право;
- г) виборче право.

5. Що з перерахованих галузей є зайвим:

- а) адміністративне процесуальне право;
- б) цивільне процесуальне право;
- в) сімейне процесуальне право;
- г) кримінальне процесуальне право.

6. Сфера приватного права передбачає (декілька відповідей):

- а) централізацію правового регулювання;
- б) децентралізацію правового регулювання;
- в) імперативність;
- г) диспозитивність.

7. Інтеграційне право – це:

- а) право федеративної держави;
- б) право унітарної держави;
- в) право Європейського Союзу;
- г) нічого з перерахованого.

Тема 9
Форми (джерела) права

1. Поняття «джерело права» та «форма права» розглядаються як тотожні коли джерело права:

- а) це система об'єктивних потреб суспільного розвитку;
- б) це відображення дійсності в правосвідомість законодавця;
- в) це підготовчі документи і матеріали, проекти нормативно-правових актів;
- г) це прийняті державою зовнішні, офіційно-документальні способи вираження права.

2. До видів звичаю не належить:

- а) звичаї *secundum legem*;
- б) звичаї *praeter legem*;
- в) звичаї *contra legem*;
- г) звичаї *adversus legem*.

3. Рішення адміністративного або судового органу у конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке є зразком для вирішення аналогічних справ, – це:

- а) правовий звичай;
- б) вирок;
- в) юридичний прецедент;
- г) нормативний договір.

4. Угода між двома і більше суб'єктами права, що містить загальнообов'язкові юридичні приписи, – це:

- а) акт застосування права;
- б) юридичний прецедент;
- в) нормативний договір;
- г) нормативно-правовий акт.

5. До ознак релігійного тексту як джерела права не належить:

- а) документальний вираз нормативних приписів;
- б) богонатхненний характер;
- в) як правило, казуїстична форма викладу приписів;
- г) переважає закріплення суб'єктивних прав віруючої людини.

6. Правовий плюралізм – це:

- а) визнання множинності джерел права;
- б) розподіл на приватне та публічне право;
- в) розподіл на матеріальне та процесуальне право;
- г) визнання множинності правових норм.

7. Що з перерахованого не являється джерелом права в Україні:

- а) правовий звичай;
- б) нормативно-правовий акт;
- в) судовий прецедент;
- г) юридична доктрина.

Тема 10

Нормативно-правовий акт – основна форма права сучасних держав

1. До ознак нормативно-правового акту не належить:

- а) офіційний характер;
- б) прийняття відповідно до строго встановленої процедури;
- в) індивідуальний характер;
- г) письмова форма.

2. Конституційні закони в Україні приймаються:

- а) Радою національної безпеки і оборони України;
- б) кваліфікованою більшістю голосів депутатів Верховної Ради України;
- в) простою більшістю голосів депутатів Верховної Ради України;
- г) Президентом України.

3. Нормативно-правовий акт починає діяти (декілька відповідей):

- а) з моменту ухвалення або видання;
- б) з моменту публікації;
- в) з моменту опублікування проекту на офіційному сайті відповідного органу;
- г) з моменту, вказаного в тексті самого нормативно-правового акту;
- д) після спливу певного терміну після публікації.

4. Зміст зворотної дії нормативно-правового акту:

- а) поширює свою дію на всі випадки «вперед» і «назад»;
- б) дія поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання актом чинності;
- в) за спеціальною вказівкою нового акту, продовжує діяти з окремих питань;

г) втрачає свою чинність після закінчення терміну дії, на який він був прийнятий.

5. *Поняття «територія держави» не включає:*

- а) сухопутну територію, надра, внутрішній водний простір;
- б) територіальні води в межах 22 морських миль;
- в) повітряний простір;
- г) територія посольств і консульств.

6. *Види підзаконних нормативно-правових актів:*

- а) рішення суду;
- б) постанови уряду;
- в) Указ Президента України «Про нагородження хрестом «За мужність»;
- г) протест прокурора.

7. *Термін «законодавство» використовується у правовій системі в основному у значенні:*

- а) сукупності законів;
- б) сукупності законів та міжнародно-правових договорів;
- в) сукупності законів, указів Президента і постанов уряду;
- г) сукупності всіх чинних нормативно-правових актів.

Тема 11

Правоутворення і правотворчість

1. *Соціальний процес, який включає виникнення потреб суспільства у врегулюванні певних відносин, їх усвідомлення, формулювання і юридичне оформлення, – це:*

- а) правотворчість;
- б) законотворчість;
- в) правоутворення;
- г) систематизація.

2. *Визначте функції правотворчості:*

- а) первинного регулювання нових суспільних відносин;
- б) оновлення нормативно-правового матеріалу;
- в) ліквідації прогалин у позитивному праві;
- г) систематизації нормативно-правового матеріалу;
- д) усі названі функції.

3. *До стадій законодавчого процесу не відноситься:*

- а) законодавча ініціатива;
- б) підготовка тексту законопроекту;
- в) попереднє обговорення законопроекту;
- г) перевірка законопроекту на відповідність Конституції України;

д) офіційне оприлюднення нормативно-правового акту.

4. Консолідація та інкорпорація – це:

- а) форми систематиці законодавства;
- б) форми реалізації норм права;
- в) види правозастосовної діяльності;
- г) форма реєстрації нормативно-правових актів.

5. Яві види систематизації нормативно-правових актів розрізняють в юридичній літературі:

- а) інкорпорація, кодифікація та конфедерація;
- б) інкорпорація, кодифікація та конфронтація;
- в) корпорація, кодифікація та консолідація;
- г) інкорпорація, кодифікація та консолідація.

6. Шляхом усунення прогалін в праві є:

- а) аналогія закону;
- б) правотворення;
- в) аналогія права;
- г) субсидіарне застосування права.

7. Як називається процес спрямований на докорінну, як зовнішню, так і внутрішню, переробку чинного законодавства шляхом підготовки і прийняття нового акту:

- а) інкорпорація;
- б) консолідація;
- в) легалізація;
- г) кодифікація.

Тема 12

Правові відносини

1. До структурних елементів правовідносин не відносяться:

- а) суб'єкти;
- б) об'єкт;
- в) правова поведінка;
- г) зміст.

2. У яких суб'єктів права правоздатність та дієздатність не виникає одночасно:

- а) фізичних осіб;
- б) юридичних осіб;
- в) держави;
- г) територіальних громад.

3. Об'єкт правовідносин – це:

- а) права та обов'язки суб'єктів правовідносин;
- б) фактична поведінка учасників правовідносин;
- в) результат правовідносин;
- г) соціальні цінності та блага, з приводу володіння якими суб'єкти вступають у правовідносини.

4. Що розуміють під правоздатністю:

- а) здатність нести юридичну відповідальність;
- б) здатність володіти суб'єктивними правами та юридичними обов'язками;
- в) здатність особи своїми діями здобувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки;
- г) здатність представляти інтереси інших людей.

5. Правомочність це елемент :

- а) суб'єктивного права;
- б) об'єктивного права;
- в) юридичної відповідальності;
- г) юридичного обов'язку.

6. Міра та вид належної поведінки, якою наділена зобов'язана особа, – це:

- а) суб'єктивне право
- б) об'єктивне право
- в) юридична відповідальність
- г) юридичний обов'язок

7. Юридичні факти, що не залежать від волі особи, – це:

- а) юридичні акти;
- б) юридичні поступки;
- в) дії;
- г) події.

Тема 13

Реалізація та застосування права

1. До реалізації права не відноситься:

- а) утримання від здійснення дій, заборонених правом;
- б) діяльність державних органів із застосування правових норм;
- в) здійснення активних дій відповідно з нормами права в інтересах правомочної сторони;
- г) реалізація суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу.

2. Ознаки застосування права (декілька відповідей):

- а) владний характер;
- б) нормативний характер;

- в) процедурний характер;
- г) ідеологічна спрямованість;
- д) юридично оформлений характер.

3. Застосування права є необхідним у випадках:

- а) юридичного конфлікту;
- б) спору про право;
- в) необхідності встановлення юридичного факту;
- г) вчинення правопорушення;
- д) усе вищевказане.

4. До основних стадій застосування норм права належать:

- а) встановлення фактичних обставин справи;
- в) встановлення юридичної основи справи;
- г) документальне оформлення прийнятого рішення;
- д) усі названі.

5. Конклюдентний акт застосування права:

- а) протокол допиту свідка;
- в) усний наказ командира на наступ перед строєм військовослужбовців;
- г) регулювання дорожнього руху поліцейським на перехресті;
- д) вирок суду.

6. Аналогія закону – це:

- а) порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем;
- б) вирішення конкретної юридичної справи судовим або адміністративним органом;
- в) заміна одного закону іншим;
- г) за відсутності правової норми для вирішення конкретної ситуації використовується близька правова норма тієї ж галузевої приналежності.

7. Способи подолання прогалин у праві є:

- а) акти місцевої державної адміністрації;
- б) аналогія права, аналогія закону;
- в) видання інтерпретаційного акту;
- г) внесення змін до чинного законодавства.

Тема 14
Тлумачення права

1. Тлумачення права:

- а) суспільна думка про право;
- б) опублікування нормативного акту;
- в) пояснення тексту правової норми;
- г) правове мислення.

2. Суб'єктом тлумачення можуть бути:

- а) органи держави;
- б) посадові особи;
- в) громадські організації;
- г) окремі громадяни;
- д) усі зазначені суб'єкти.

3. Тлумачення, що виходить від органу, який видав тлумачену норму, – це:

- а) делеговане тлумачення;
- б) автентичне тлумачення;
- в) легальне тлумачення;
- г) буденне тлумачення.

4. Тлумачення, що виходить від учених-юристів, – це:

- а) професійне тлумачення;
- б) доктринальне тлумачення;
- в) буденне тлумачення;
- г) казуальне тлумачення.

5. До видів тлумачення правових норм за об'ємом належать (декілька відповідей):

- а) буквальне тлумачення;
- б) офіційне тлумачення;
- в) обмежувальне тлумачення;
- г) буденне тлумачення;
- д) поширювальне тлумачення.

6. Телеологічне тлумачення права:

- а) пов'язане з використанням досягнень лінгвістики;
- б) припускає звернення до витоків правового розпорядження;
- в) розкриває взаємозв'язок норми права з релігійними текстами;
- г) пов'язано із з'ясуванням мети прийняття відповідної норми.

7. Інтерпретаційно-правовий акт – це:

- а) нормативно-правовий акт;
- б) нормативний акт;
- в) правовий акт;
- г) акт застосування права.

Тема 15
Правова поведінка

1. Соціально значуща свідомо-вольова поведінка яка спричиняє певні юридичні наслідки, – це:

- а) правомірна поведінка;

- б) правова поведінка;
- в) неправомірною поведінкою;
- г) зловживання правом.

2. Не є ознакою правомірної поведінки:

- а) відповідність праву;
- б) соціальна корисність;
- в) непередбачуваність;
- г) масовість;
- д) добровільність і свідомість.

3. Для конформістської правомірної поведінки характерні (декілька відповідей):

- а) відсутність власної позиції;
- б) соціальна активність;
- в) байдуже ставлення до права;
- г) пристосування до навколишньої дійсності;
- д) життєвий досвід.

4. Поліцейський вбиває злочинця який тікає з місця злочину. Як можна охарактеризувати цей вид правової поведінки?

- а) зловживання правом;
- б) соціально належна правомірною поведінкою;
- в) соціально бажана правомірною поведінкою;
- г) соціально допустима правомірною поведінкою.

5. До складу правопорушення не входить:

- а) протиправне діяння;
- б) причинена шкода;
- в) винність;
- г) вина.

6. Соціально шкідлива поведінка суб'єкта, яка прямо не порушує приписи правових норм, – це:

- а) правомірною поведінкою;
- б) правопорушення;
- в) зловживання правом;
- г) об'єктивно протиправне діяння.

7. Антропологічну теорію причинності правопорушень запропонував:

- а) Ч. Ламброзо;
- б) А. Шопенгауер;
- в) Ч. Беккарія;
- г) Т. Мор.

Тема 16
Поняття і види юридичної відповідальності

1. До видів соціальної відповідальності не відносяться:

- а) моральна;
- б) політична;
- в) корпоративна;
- г) охоронна;
- д) юридична.

2. За юридичними наслідками для особи юридичну відповідальність поділяють на:

- а) кримінальну та нагородну;
- б) позитивну та негативну;
- в) ретроспективну та проспективну;
- г) охоронну та регулятивну;
- д) галузеву та загальну.

3. Підставою юридичної відповідальності є:

- а) об'єктивна сторона правопорушення;
- б) склад правопорушення;
- в) шкідливі наслідки;
- г) суб'єктивна сторона правопорушення.

4. До функцій юридичної відповідальності відносяться:

- а) охоронна;
- б) правовідновна;
- в) компенсаційна;
- г) превентивна;
- д) виховна;
- е) все вищезазначене.

5. Не є принципами юридичної відповідальності (декілька відповідей):

- а) принцип законності;
- б) принцип справедливості;
- в) принцип партійності;
- г) принцип доцільності;
- д) принцип плюралізму;
- е) принцип невідворотності.

6. Вид відповідальності працівника, що настає за порушення норм трудового права:

- а) адміністративна;
- б) цивільно-правова;
- в) дисциплінарна;
- г) конституційна.

7. Підстави, що виключають юридичну відповідальність (декілька відповідей):

- а) вплив строку давності щодо притягнення до юридичної відповідальності;
- б) примирення винного з потерпілим і відшкодування заподіяної шкоди;
- в) передача особи на поруки колективу підприємства;
- г) втрата суспільної небезпеки вчиненого діяння
- г) скасування норми, що встановлює юридичну відповідальність.

Тема 17

Юридична практика та юридичний процес

1. Професійна юридична діяльність з видання, тлумачення і застосування правових приписів – це:

- а) юридичний процес;
- б) юридична діяльність;
- в) юридична практика;
- г) правозастосовна діяльність.

2. Суб'єктами юридичної практики є:

- а) підозрюваний у вчиненні злочину;
- б) адвокат;
- в) студент юридичного ВНЗ, який проходить практику в юридичній фірмі;
- г) третя особа у цивільному процесі, яка не заявила самостійних вимог щодо предмета спору.

3. Залежно від змісту виділяють наступні види юридичної практики (декілька відповідей):

- а) правозастосовну;
- б) регулятивну;
- в) правоінтерпретаційну;
- г) правотворчу;
- д) судову;
- е) охоронну.

4. Врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що полягає в підготовці, ухваленні і документальному закріпленні юридичних рішень загального або індивідуального характеру, – це:

- а) правотворчий процес;
- б) правозастосовний процес;
- в) юридичний процес;
- г) кримінальний процес.

5. Результат правотворчого процесу – це:

- а) акт застосування права;
- б) нормативно-правовий акт;
- в) інтерпретаційно-правовий акт;
- г) правозастосовний акт.

6. Розгляд спорів між фізичними або юридичними особами і суб'єктом владних повноважень – це:

- а) кримінальний процес;
- б) господарський процес;
- в) адміністративний процес;
- г) цивільний процес.

7. Засоби, прийоми і правила підготовки юридичних актів:

- а) юридична методологія;
- б) юридична техніка;
- в) юридична методика;
- г) юридичні конструкції.

Тема 18

Правосвідомість і правова культура

1. Сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, оцінок та установок, що виражають ставлення людей до чинного, минулого та бажаного права – це:

- а) правова психологія;
- б) правосвідомість;
- в) правова ідеологія;
- г) буденна правосвідомість.

2. Залежно від рівня і глибини відображення правової дійсності виділяють (декілька відповідей):

- а) компетентну правосвідомість;
- б) індивідуальну правосвідомість;
- в) буденну правосвідомість;
- г) професійну правосвідомість;
- д) суспільну правосвідомість

3. Спотворене уявлення про роль права в житті соціуму – це:

- а) правопорушення;
- б) зловживання правом;
- в) правова колізія;
- г) правовий нігілізм.

4. Якісний правовий стан особистості, що включає знання і розуміння права, повагу до нього, а також дії відповідно до нього – це:

- а) індивідуальна правова свідомість;
- б) правова культура особистості;
- в) правове виховання особистості;
- г) правова культура соціальної групи.

5. Правова культура, що властива суб'єктам неюридичних професій, діяльність яких пов'язана з реалізацією та застосуванням норм права в межах їх повноважень:

- а) наукова правова культура;
- б) професійна правова культура;
- в) буденна правова культура;
- г) компетентна правова культура.

6. Цілеспрямована правова соціалізація – це:

- а) правове інформування;
- б) правове виховання;
- в) правова культура;
- г) правова психологія.

7. Основними формами правового виховання є (декілька відповідей):

- а) правове самовиховання;
- б) правова пропаганда;
- в) правова поведінка;
- г) правова ідеологія;
- д) правове навчання.

Тема 19

Правові засоби та механізм правового регулювання

1. Дія права на свідомість і поведінку людей, а через них і на широке коло суспільних відносин за допомогою правових та неправових засобів, – це:

- а) правова політика;
- б) правове регулювання;
- в) правовий вплив;
- г) механізм правового регулювання.

2. Елементи механізму правового регулювання (декілька відповідей):

- а) норми права;
- б) норми моралі;
- в) акти безпосередньої реалізації права;
- г) акти застосування права;
- д) правова психологія.

3. Правові явища, що виявляються в інструментах і діях за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів і забезпечується досягнення суспільно корисних цілей, – це:

- а) правові засоби;
- б) правові презумпції;
- в) правові фікції;
- г) преюдиціальні факти.

4. Закріплена у правових нормах обов'язковість поведінки суб'єкта за певних обставин – це:

- а) дозвіл;
- б) заборона;
- в) зобов'язання;
- г) примус.

5. Типами правового регулювання є:

- а) рекомендаційний;
- б) загально-дозвільний;
- в) нормативний;
- г) диспозитивний.

6. Процедура надання згоди Верховної Ради України на арешт народного депутата – це прояв:

- а) недоторканості;
- б) правового обмеження;
- в) правової пільги;
- г) правового індемнітету.

7. Діяльність спрямована на вдосконалення правової системи, підвищення ефективності механізму правового регулювання, – це:

- а) правозастосування;
- б) реалізація права;
- в) юридична техніка;
- г) правова політика.

Тема 20

Верховенство права, законність і правопорядок

1. Основні складові елементи верховенства права (декілька відповідей):

- а) повагу до прав і свобод людини;
- б) принцип розподілу влади;
- в) принцип рівності всіх перед законом;
- г) принцип доцільності;
- д) принцип плюралізму;
- е) незалежність суду і суддів.

2. Законність – це:

- а) чітке, повне і точне дотримання правових приписів усіма суб'єктами права;
- б) система ієрархічних зв'язків між законами, актами Президента, міністерств та відомств;
- в) розуміння закону як єдиного джерела права;
- г) єдність розуміння законів на всій території їх дії.

3. Система умов і засобів, що забезпечує процес реалізації законності, – це:

- а) правова культура;
- б) гарантії законності;
- в) механізм правового регулювання;
- г) юридичний процес.

4. До юридичних гарантій законності не відносяться:

- а) процесуальні гарантії;
- б) засоби попередження правопорушень;
- в) заходи юридичної відповідальності;
- г) аномалії правової культури.

5. Правопорядок – це:

- а) упорядкованість норм у нормативно-правових актах за предметом та методом правового регулювання;
- б) стан упорядкованості суспільних відносин, що складається на основі законності;
- в) система заходів органів внутрішніх справ для боротьби зі злочинними проявами;
- г) невідворотність відповідальності за правопорушення.

6. До ознак правопорядку не відноситься:

- а) правопорядок – це результат втілення в життя принципу законності
- б) правопорядок є станом упорядкованості суспільних відносин, передбаченим нормами права;
- в) правопорядок забезпечується лідерами суспільної думки;
- г) змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів права.

7. Система суспільних планетарних відносин, що формуються на основі загально гуманістичних відносин і функціонують відповідно до загально визначених принципів і норм міжнародного права, – це:

- а) правопорядок;
- б) режим законності;
- в) громадський порядок;
- г) світовий правопорядок.

Тема 21
Ціннісна характеристика права

1. Правова аксіологія – це:

- а) це юридична наука;
- б) система знань про цінності права та правові цінності;
- в) це філософська наука;
- г) це галузь юриспруденції.

2. Інструментальна цінність права виражається в здатності (декілька відповідей):

- а) закріплювати існуючі цінності;
- б) інформувати про світ цінностей;
- в) формулювати основоположні ідеї права;
- г) визначати граничні підстави правового;
- д) охороняти існуючі цінності.

3. Ієрархію цінностей в нормативній системі можна визначити через:

- а) аналіз диспозицій правових норм;
- б) аналіз юридичної практики;
- в) аналіз санкцій правових норм;
- г) аналіз статусних характеристик суб'єктів права.

4. Розподіл на інструментальну та власну цінність права притаманний:

- а) етатизму;
- б) легізму;
- в) інтегративізму
- г) позитивізму.

5. Власна цінність права розкривається через:

- а) сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків;
- б) правові цінності;
- в) правосуб'єктність;
- г) цінності права.

6. Власна цінність права має два основних виміри:

- а) фінальна та інструментальна цінність права;
- б) особистісна та інструментальна цінність права;
- в) інструментальна та соціальна цінність права;
- г) соціальна та особистісна цінність права.

7. Особистісна цінність права розкривається через (декілька відповідей):

- а) доступність;
- б) процесуальність;
- в) оперативність;
- г) надійність;

- д) нормативність;
- е) однаковість.

Тема 22 Правові системи та правові сім'ї

1. Формалізований комплекс нормативних, інституційних, функціональних, ідеологічних, комунікативних складових права, існуючих на національному, регіональному та міжнародному рівнях, – це:

- а) правова реальність;
- б) правова система;
- в) система права;
- г) правова сім'я.

2. Головним джерелом права в англо-американській правовій сім'ї є:

- а) судовий прецедент;
- б) юридична доктрина;
- в) правовий звичай;
- г) нормативно–правовий акт.

3. Характерною рисою англійського права є відсутність:

- а) кодифікації;
- б) систематизації законодавства;
- в) нормативного тлумачення;
- г) видання законів.

4. Особливістю континентальної правової сім'ї є:

- а) розподіл на загальне право та право справедливості;
- б) наявність інституту вакфа;
- в) розподіл на приватне та публічне право;
- г) відсутність зв'язку з римським правом.

5. Джерелом мусульманської правової сім'ї є:

- а) Веди;
- б) Іджма;
- в) Сміті;
- г) Мідраш.

6. Норми «гірі» – важливий регулятор соціальних відносин у правовій системі:

- а) Китаю;
- б) Єгипту;
- в) Малайзії;
- г) Японії.

7. Основною формою (джерелом) права України є:

- а) правовий звичай;
- б) нормативно-правовий акт;
- в) нормативний договір;
- г) юридичний прецедент.

Тема 23 Виникнення держави

1. Яка теорія пояснює походження держави божественним втручанням:

- а) патріархальна;
- б) теологічна;
- в) природно-правова;
- г) органічна.

2. Жан Жак Руссо був прибічником такої теорії походження держави:

- а) органічна;
- б) географічна;
- в) суспільного договору;
- г) патріархальна.

3. Прихильником патріархальної теорії виникнення держави був:

- а) Роберт Фільмер;
- б) Герберт Спенсер;
- в) Тома Аквінський;
- г) Карл Маркс.

4. Яка з названих наукових концепцій розглядає як причину походження держави класове розшарування:

- а) теологічна;
- б) марксистська;
- в) патріархальна;
- г) психологічна.

5. Шляхи походження держави в межах олігархічної теорії зводяться до (декілька відповідей):

- а) плутократичного;
- б) монархічного;
- в) демократичного;
- г) військового;
- д) аристократичного.

6. Представниками багатфакторної теорії походження держави є:

- а) Л. Гумплович, Є. Дюрінг;
- б) Д. Норт, Р. Томас;

- в) І. Дьяконов, Ф. Кокошкін;
- г) Б. Шантебу.

7. Об'єднання соціальних спільнот (родів та/або племен) на певній території під владою одного правителя, – це:

- а) монархія;
- б) чифдом;
- в) імперія;
- г) поліс.

Тема 24

Поняття, ознаки, сутність та типологія держави

1. Ознаки держави – це сукупність наступних явищ:

- а) територія, народ, державна влада, система права, державна скарбниця;
- б) символіка, громадянство, територія, правова система;
- в) народ, територія, символіка, податки;
- г) влада, територія, засоби масової інформації, система права.

2. До основних атрибутів держави відносяться (декілька відповідей):

- а) суверенітет;
- б) територія;
- в) народ;
- г) державна влада;
- д) збройні сили.

3. Якого підходу у вивченні держави дотримується автор твердження – «Держава – це правитель, міністр, сільська місцевість (країна), укріплені міста, скарбниця, військо і союзники»:

- а) теологічний;
- б) арифметичний;
- в) юридичний;
- г) соціологічний;
- д) техніко-кібернетичний.

4. Яка концепція сутності держави виражена у вислові – «...держави у всіх випадках залишається по суті машиною для придушення пригнобленого, експлуатованого класу»:

- а) елітистська;
- б) технократична;
- в) демократична;
- г) класова.

5. За В. Є. Чиркіним сучасна держава має три іпостасі (три обличчя):

- а) збирання та розподіл податків, арбітрування, примус;

- б) управління, арбітрування, легалізований примус;
- в) організація відносин з іншими державами, правоохоронна діяльність, забезпечення гуманітарних питань;
- г) допомога у вирішенні конфліктів, збирання та розподіл податків, легалізований примус.

6. По відношенню до релігії та церкви виділяють (декілька відповідей):

- а) етатистські держави;
- б) клерикальні держави;
- в) атеїстичні держави;
- г) світські держави;
- д) автократичні держави.

7. Представниками цивілізаційного підходу в межах історичної типології держави є:

- а) К. Маркс, Ф. Енгельс;
- б) М. Данилевській, А. Тойнбі;
- в) У. Ростоу, Д. Белл;
- г) В. С. Нерсеянц.

Тема 25

Функції держави

1. Ознаки функцій держави (декілька відповідей):

- а) носять загальний характер напрямків і видів діяльності держави;
- б) відображають сутність і соціальне призначення держави;
- в) виникають відповідно до історичних завдань держави, тому носять обмежений характер у часі;
- г) здійснюються в певних формах і конкретними методами;
- д) кожна функція розглядається ізольовано від інших.

2. За сферами політичної спрямованості виділяють наступні функції:

- а) постійні та тимчасові;
- б) головні та другорядні;
- в) внутрішні та зовнішні;
- г) законодавчу, виконавчо-розпорядчу, судову, контрольно-наглядову.

3. Забезпечення точного і повного здійснення правових приписів всіма учасниками правових відносин усередині держави відноситься до:

- а) правозахисної функції;
- б) соціальної функції;
- в) політичної функції;
- г) правоохоронної функції.

4. Перелік, за яким до функцій держави зараховуються лише ті, які відповідають критерію найбільшої значущості й вагомості, – це:

- а) номенклатура функцій держави;
- б) зовнішні функції держави;
- в) загально-соціальні функції держави;
- г) глобальні функції держави.

5. До мінімальних функцій держави не зараховують:

- а) оборонну функцію;
- б) правоохоронну функцію;
- в) функцію підтримання зовнішніх зносин;
- г) економічну функцію.

6. До інноваційних функцій держави можна віднести (декілька відповідей):

- а) культурну;
- б) боргову;
- в) інформаційну;
- г) екологічну;
- д) міграційну.

7. Форми здійснення функцій держави:

- а) правова, інформаційна, організаційна;
- б) правоохоронна, правозастосовна;
- в) установча, організаційна;
- г) правова та організаційна.

Тема 26

Форми держави

1. Вкажіть, яке поняття відображено у визначенні: “Взяті в єдності способи організації державної влади, її устрою і методи її здійснення”:

- а) форма правління;
- б) форма держави;
- в) форма державного устрою;
- г) державно-правовий режим.

2. При широкому підході, за В. Є. Чиркіним, виділяють наступні форми держави (декілька відповідей):

- а) монархічну;
- б) полікратичну;
- в) деспотичну;
- г) сегментарну;
- д) ліберальну.

3. *Форми правління держави це :*

- а) методи здійснення державної влади;
- б) порядок виникнення держави;
- в) організація державного устрою;
- г) організація поділу території на частини.

4. *Відносини людини і держави в республіці охоплюються поняттям:*

- а) особистість;
- б) громадянин;
- в) підданий;
- г) суб'єкт права.

5. *Держава, уся територія якої складається з автономних утворень це:*

- а) унітарна держава;
- б) регіоналістська держава;
- в) федеративна держава;
- г) асоційована держава.

6. *Види федерацій залежно від причин їх утворення (декілька відповідей):*

- а) симетричні;
- б) територіальні;
- в) асиметричні;
- г) національні;
- д) змішані.

7. *Яка з наведених характеристик найбільш точно визначає авторитарний політичний режим:*

- а) існування єдиної загальнообов'язкової ідеології, однопартійна політична система, заборона існування опозиції, вождизм;
- б) інститути демократії існують формально, державні рішення приймаються правлячою елітою, функції якої не обмежуються законом, офіційно визнається пріоритет державних інтересів перед інтересами особи;
- в) принципова відмова від ідеї прав людини і громадянина, формальність і декоративний характер виборів, заперечення поділу державної влади;
- г) монопольний контроль з боку держави над економікою, культурою та побутом, спирання на репресивний апарат.

Тема 27

Державна влада і механізм держави

1. *У співвідношенні політичної і державної влади вірним є твердження:*

- а) будь-яка політична влада є державною;
- б) державна влада, як і політична виконує роль арбітра в суспільних відносинах, виконує «спільні справи»;
- в) політична і державна влада мають однакові механізми свого здійснення;

г) тільки державна влада юридично уповноважена від імені всього суспільства застосовувати легалізований примус.

2. Легітимність державної влади означає її:

- а) законність;
- б) стійкість;
- в) підтримку народом;
- г) суверенність.

3. Метою поділу державної влади є:

- а) піднесення судової влади серед інших гілок влади;
- б) забезпечення принципу народовладдя;
- в) формування ієрархічної системи управління;
- г) розмежування повноважень між різними гілками влади.

4. До структури механізму держави не входять:

- а) органи державної влади;
- б) органи місцевого самоврядування;
- в) державні службовці;
- г) державні установи, підприємства та організації.

5. Система державних органів, що володіють владними повноваженнями і діють від імені держави, – це:

- а) органи контрольної влади;
- б) механізм держави;
- в) державний апарат;
- г) уряд держави.

6. Вищий колегіальний орган виконавчої влади в державі – це:

- а) глава держави;
- б) уряд;
- в) парламент;
- г) верховний суд.

7. Основні функції законодавчої влади (декілька відповідей):

- а) виконавча;
- б) контрольна;
- в) правозастосовна;
- г) установча;
- д) законодавча;
- е) представницька.

Тема 28
Громадянське суспільство і держава

1. За типом легітимності політичної влади виділяють наступні політичні системи (декілька відповідей):

- а) адміністративно-командні;
- б) легальні;
- в) традиційні;
- г) харизматичні;
- д) соціопримирні.

2. Держава в політичній системі суспільства (декілька відповідей):

- а) організує та формалізує політичну систему;
- б) є політичною організацією еліт;
- в) здійснює узгодження та інтеграцію різнорідних інтересів шляхом видання нормативно-правових актів;
- г) здійснює вплив на суспільство за допомогою апарату примусу;
- д) представляє суспільство на міжнародній арені.

3. Громадянське суспільство – це:

- а) сукупність всіх громадян держави;
- б) сукупність громадян, які існують під жорстким контролем держави;
- в) сукупність вільних індивідів і відносин між ними поза сферою державного втручання;
- г) сукупність громадян, іноземців, осіб без громадянства.

4. Третій сектор – це:

- а) сукупність органів державної влади;
- б) сукупність некомерційних організацій;
- в) бізнес, тобто підприємці та їх об'єднання;
- г) державні установи, підприємства та організації.

5. Контроль громадянського суспільства над державою здійснюється у формах:

- а) виборів;
- б) діяльності ЗМІ;
- в) діяльності опозиції;
- г) у всіх зазначених формах.

6. Які складові з названих належать до структури громадянського суспільства:

- а) різноманітність та рівноправність форм власності;
- б) наявність посади прем'єр міністра;
- в) наявність посади президента держави;
- г) відсутність оподаткування фізичних осіб.

7. Які вимоги з означених висуваються у громадянському суспільстві до ЗМІ?

- а) існування лише державних ЗМІ;
- б) існування лише приватних ЗМІ;
- в) відсутність цензури;
- г) надання ЗМІ повноважень державних органів.

Тема 29

Демократична, правова і соціальна держава

1. Кому належить наступний вислів: «Демократія – це правління народу, вибране народом і для народу»:

- а) Аристотелю;
- б) Авраму Лінкольну;
- в) Алексісу де Токвілю;
- г) Вацлаву Гавелу.

2. До інститутів безпосередньої демократії не належить:

- а) вибори;
- б) референдум;
- в) парламентаризм;
- г) народна законодавча ініціатива.

3. Хто з філософів розумів державу як «об'єднання великої кількості людей, що підпорядковані правовим законам»:

- а) Сократ;
- б) Аристотель;
- в) Кант;
- г) Гегель.

4. Зазначте, що не є ознакою правової держави:

- а) верховенство закону;
- б) рівність індивідів перед законом;
- в) поділ державної влади;
- г) існування однієї політичної ідеології.

5. Держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини, – це:

- а) соціальна держава;
- б) правова держава;
- в) демократична держава;
- г) конституційна держава.

6. До функцій соціальної держави належать (декілька відповідей):

- а) боротьба з безробіттям;

- б) підтримка соціально незахищених категорій населення;
- в) надання пріоритету аграрному сектору економіки;
- в) охорона праці та здоров'я людей;
- г) встановлення та нормативне закріплення соціальної нерівності між різними соціальними верствами населення.

7. Конституційна держава – це:

- а) демократична держава;
- б) правова держава;
- в) соціальна держава;
- г) жодне з тверджень не є вірним.

Тема 30

Право, держава і цивілізація

1. Соціокультурна спільність, яка формується на основі універсальних цінностей, що відображаються в світових реаліях, системах моралі, права, – це:

- а) правова система;
- б) цивілізація;
- в) правова культура;
- г) правова сім'я.

2. Україна належить до:

- а) традиційної цивілізації;
- б) східної цивілізації;
- в) класичної цивілізації;
- г) прикордонної цивілізації.

3. Автором теорії «зіткнення цивілізацій» є:

- а) А. Тойнбі;
- б) М. Данилевський;
- в) С. Гантінгтон;
- г) О. Шпенглер.

4. Не є метою діалогу між цивілізаціями:

- а) сприяння рівноправності, справедливості та толерантності у відносинах між людьми;
- б) зміцнення взаєморозуміння та взаємної поваги між цивілізаціями;
- в) виявлення і заохочення того, що об'єднує цивілізації;
- г) збагачення і розвиток знань, а також розуміння багатства європейської цивілізації.

5. Процес взаємодії та взаємовпливу різних правових культур, в результаті якого відбувається перенесення цінностей з однієї правової культури в іншу, – це:

- а) правова інтеграція;
- б) правова акультурація;
- в) правова глобалізація;
- г) рецепція права.

6. Місцезрозвиток – це:

- а) соціально-історичне середовище і зайнята територія, що існують реально, і саме тому, не дають людині вибору щодо само ідентифікації;
- б) процес запозичення і засвоєння римських юридичних концепцій, поглядів, понять і конструкцій, що розпочався у середньовічній Європі;
- в) процес всесвітньої інтеграції та уніфікації в різних сферах (економіка, політика, культура та ін.) суспільного життя;
- г) тривалий контакт правових культур різних соціумів, який використовує в залежності від історичних умов різноманітні методи і способи впливу.

7. До глобальних проблем сьогодення належать:

- а) проблеми запобігання війні і забезпечення миру
- б) екологічні проблеми;
- в) проблеми надання реальних можливостей для розвитку особи;
- г) всі зазначені.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

До теми 1

Загальна теорія права та держави як наука та навчальна дисципліна

1. Дайте визначення юриспруденції.

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Система юриспруденції»:

А. Загальнотеоретичні юридичні науки	1. Господарське право
	2. Історія держави і права України
	3. Екологічне право
Б. Історико-юридичні науки	4. Судова бухгалтерія
	5. Кримінально-процесуальне право
	6. Міжнародне приватне право
В. Галузеві науки	7. Банківське право
	8. Загальна теорія права та держави
	9. Міжнародне гуманітарне право
Г. Міжгалузеві або комплексні науки	10. Історія держави і права зарубіжних країн
	11. Філософія права
	12. Криміналістика
Е. Прикладні науки	13. Право прав людини
	14. Юридична деонтологія
	15. Адміністративне право
Є. Міжнародно-правові науки	16. Історія вчень про державу і право
	17. Земельне право
	18. Правова статистика

3. Визначте місце загальної теорії права та держави в системі юридичних наук..

4. Визначте предмет загальної теорії права та держави та його складові.

5. Охарактеризуйте основні функції загальної теорії права та держави.

6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Принципи юридичної науки»:

А. Принцип раціоналізму	1. Розгляд державно-правових явищ має здійснюватися не тільки під кутом зору сьогодення, але і з позицій минулого і передбачуваного майбутнього
Б. Принцип детермінізму	2. Щодо певного явища існує тільки одна істина
В. Принцип об'єктивності	3. Теоретичні положення повинні піддаватися підтвердженню на практиці
Г. Принцип верифікації	4. Державно-правові явища можуть бути пізнані тільки за допомогою розуму

Д. Принцип історизму	5. Наявність причинної обумовленості державно-правових явищ
----------------------	---

7. Розкрийте сутність формально-юридичного методу.

8. Охарактеризуйте порівняльно-правовий метод.

9. Заповніть таблицю «Методи юридичної науки»:

1. Загальні методи пізнання	1. 2. 3.
2. Загальнонаукові методи	1. 2. 3.
3. Міждисциплінарні методи	1. 2. 3.
4. Спеціальні методи	1. 2. 3.

До теми 2 Походження права

1. Складіть таблицю «Відмінності мононом та норм права» за наступним планом:

Критерії розмежування	Монономи	Норми права
Спосіб формування		
Форма існування		
Спосіб передачі		
Зміст		

2. Охарактеризуйте шляхи становлення права.

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Автори теорій походження права»:

А. Класова теорія	1. Тома Аквінський
Б. Історична теорія	2. Жан Жак Руссо
В. Теологічна теорія	3. Густав Гуго
Г. Природно–правова	4. Ерік Аннерс
Д. Теорія примирення	5. Фрідріх Енгельс
Е. Психологічна теорія	6. Лев Петражицький

3. Охарактеризуйте соціальне регулювання у первісному суспільстві.
4. Охарактеризуйте історичні етапи розвитку права.
5. Назвіть основні способи формування права.
6. Дайте характеристику ідеалістичних теорій походження права.
7. Прихильником якої із теорій походження права є Ви? Обґрунтуйте

відповідь.

8. Заповніть таблицю:

Теорії походження права	Загальна характеристика теорії	Основна ідея теорії
Теологічна теорія		
Природно-правова теорія		
Історична теорія		
Соціологічна теорія		
Класова теорія		
Психологічна теорія		
Теорія примирення		
Теорія неолітичної революції		

До теми 3 Основні вчення про право

1. Порівняйте поняття: розуміння права, розуміння в правовій сфері та праворозуміння
2. У чому складається зміст праворозуміння?
3. Визначте відмінності між легістським та юридичним типами праворозуміння.
4. Складіть таблицю «Основні концепції праворозуміння»:

Назва концепції	Представники	Зміст концепції права

5. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Визначення права у різних концепціях праворозуміння»:

1. Аксиологічна	А. Право – це система норм, що видані компетентним органом
2. Соціологічна	Б. Право – це результат розкриття народного духу

3. Нормативістська	В. Право – це міра свободи та справедливості
4. Психологічна	Г. Право – це реально існуючий порядок суспільних відносин
5. Історична	Д. Право – це атрибутивно-імперативні емоції

6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Автори висловлювань»:

1. Д.Холл	А. «Наше право є не що інше, як закріплений за нами, що належить нам – як наше добро – обов’язок іншої особи»
2. Х.Кельзен	Б. «Вся історія права – повільне, плавне розкриття тієї субстанції, яка, як зерно, спочатку покоїться у ґрунті народного духу»
3. Л.І.Петражицький	В. «Право є не що інше, як прогноз того, яким чином діятиме суд на практиці»
4. К.Ф.Савіньї	Г. «Право – це сукупність нормативів рівності і справедливості, що визнані в суспільстві, забезпечені офіційним захистом, регулюють боротьбу і узгодження вільних воľ в їх взаємовідношенні одне з одним»
5. О.В.Холмс	Д. «Право є своєрідною моделлю присутності Бога у суспільстві»
6. Ж.Марітен	Є. «Право – це сукупність норм, здійснюваних у примусовому порядку».

7. Дайте загальне визначення права з позиції інтегративного підходу.

8. Охарактеризуйте особливості наступних інтегративних типів праворозуміння: лібертарна теорія права; комунікативна теорія права; потребова теорія права; ціннісно-нормативна теорія права.

До теми 4 Право та його властивості

1. Назвіть основні ознаки права.

2. Співвіднесіть:

Природне право	Позитивне право

3. Співвіднесіть:

Об’єктивне право	Суб’єктивне право

4. Проаналізуйте всі випадки вживання терміна «право» у розд. I і II Конституції України і визначити, яке поняття цим терміном позначається (об'єктивне право, суб'єктивне право, позитивне право).

5. Складіть схему «Функції права».

6. Складіть схему «Принципи права».

7. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Загальноправові принципи»:

1. Принцип свободи	А. Право одного суб'єкта права реалізується, як правило, за наявності відповідного йому обов'язку іншого суб'єкта права
2. Принцип справедливості	Б. Ієрархія нормативно-правових актів та суворе неухильне дотримання та виконання їхніх приписів
3. Принцип рівності	В. Відповідність нормативно-правових актів ідеалам свободи, рівності і справедливості
4. Принцип взаємозв'язку прав і обов'язків	Г. Недискримінація за етнічною, расовою, релігійною приналежністю, ознаками кольору шкіри, мови, статі, політичних переконань
5. Принцип верховенства права	Д. Поведінка кожного оцінюється відповідно до його позитивних або негативних заслуг: герою – нагорода, злочинцю – покарання
6. Принцип законності	Е. Дозволене все, що прямо не заборонене

8. Визначте, чи є відмінність в значенні терміна «право» в таких конструкціях:

- а) право людини на життя;
- б) кримінальне право;
- в) право власника;
- г) право міжнародних організацій;
- ґ) суб'єктивне право;
- д) позитивне право;
- е) право на працю;
- є) спадкове право;
- ж) об'єктивне право.

Яке значення має цей термін у наведених прикладах?

До теми 5 Право і держава в їхньому співвідношенні

1. Визначте функціонально-координаційні, причинно-наслідкові зв'язки між державою та правом.

2. Складіть таблицю «Відмінності держави і права»:

Критерії розмежування	Держава	Право
Онтологічний статус		

Система		
Роль у суспільстві		
Місце в системі соціальних інститутів		

3. В чому полягає єдність права та держави?

4. Охарактеризуйте шляхи впливу держави на право.

5. Зазначте типи зв'язків між правом і державою та охарактеризуйте їх.

6. Опишіть тоталітарну, ліберальну, прагматичну моделі взаємодії права і держави.

7. На вашу думку, чи можливе автономне існування держави і права? Наведіть аргументи на користь вашої точки зору.

8. Визначте ключові проблеми взаємодії права та держави у сучасній Україні.

До теми 6 Право в системі соціального регулювання

1. Дайте визначення соціального регулювання.

2. Наведіть приклади різних видів нормативних актів.

3. Дайте визначення та охарактеризуйте ознаки соціальної норми.

4. Порівняйте різні види соціальних норм за допомогою таблиці «Соціальні норми»:

Критерій порівняння	Моральні	Релігійні	Звичаї	Корпоративні	Правові
1. Походження					
2. Спосіб встановлення					
3. Ким встановлюються норми					
4. Спосіб забезпечення					
5. Відповідальність за порушення					
6. Ступінь формальної визначеності					

5. Визначте, які соціальні норми порушено.

– Учень 9-го класу Андрій В. не поступився місцем у тролейбусі жінці, яка тримала на руках малу дитину.

– Наречені М. і К. відмовились від рекомендації батьків провести обряд сватання.

– Член Ліберальної партії України К. П. Смирненко протягом кількох місяців без поважної причини не сплачував членські внески.

– Працівник овочевої бази П. С. Авдієнко вчинили крадіжку кількох ящиків овочів.

6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Ознаки різних видів соціальних норм» (кожній літері має відповідати декілька цифр):

А. Право	1. Поширення дії на всіх людей
	2. Поширення на визначену соціальну групу
	3. Негативна реакція на порушення норми у вигляді громадського осуду
Б. Мораль	4. Норми створюються певною групою осіб
	5. Регулятивність
В. Релігійні норми	6. Оцінка поведінки в категоріях «поганий», «добрий»
	7. Негативна реакція на порушення норми у вигляді юридичної відповідальності
Г. Корпоративні норми	8. Норми створюються стихійно
	9. Норми, як вважається, мають надприродне походження
	10. Норми створюються державою

7. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Прийоми і типи правового регулювання»:

1. Дозвіл	А. Дозволено все, що прямо не заборонено законом
2. Зобов'язання	Б. Суб'єкт повинен утримуватися від визначених у законі дій
3. Заборона	В. Пропозиція обрати найбільш оптимальний варіант поведінки
4. Заохочення	Г. Заборонено все, що прямо не дозволено законом
5. Рекомендація	Д. Суб'єкт має право здійснювати певні позитивні дії або утриматись від них
6. Загально-дозвільний тип	Е. Нагородження суб'єкта за певну позитивну поведінку
7. Спеціально-дозвільний тип	Є. Суб'єкт повинен здійснити певні позитивні дії

8. Співвіднесіть: право та мораль, право та звичай, право та релігію, право та корпоративні норми.

9. Дослідіть, які методи та типи правового регулювання переважають у Конституції України. Аргументуйте свої висновки.

До теми 7 Норми права

1. Дайте визначення норми права, та охарактеризуйте її ознаки.
2. Охарактеризуйте структуру норми права.
3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці:

1. Норми-засади	А. Нормативно закріплюють перспективні цілі суспільного, правового та державного розвитку
2. Норми-принципи	Б. Нормативні приписи, які виключають заперечування уже доведеного факту
3. Установчі норми	В. Правові приписи, які виражають і закріплюють принципи права
4. Норми-цілі	Г. Нормативні приписи, які узагальнюють складні за своїм змістом юридичні явища
5. Норми-дефініції	Д. Правові приписи, які указують на час, настання або закінчення якого спричиняє певні юридичні наслідки
6. Норми-презумпції	Е. Норми, які регулюють вибір норми у разі розбіжності між кількома нормами
7. Темпоральні норми	Є. Правові приписи, які закріплюють засади конституційного ладу держави, політичного та державного життя
8. Норми-преюдиції	Ж. Норми, які містять визначення правових понять
9. Норми-фікції	З. Норми, які грають допоміжну роль, визначаючи час набрання чинності нормативно-правовим актом або нормативно-правовим договором
10. Норми-конструкції	И. Правові приписи, якими започатковується правовий або державний інститут, державний орган
11. Оперативні норми	І. Закріплені у правових актах нормативні приписи, які проголошують існуючими факт або обставину, що не є встановленими
12. Норми-арбітри	Ї. Закріплене в нормативно-правовому акті припущення щодо певного юридичного факту

4. Визначте, які структурні елементи (гіпотеза, диспозиція, санкція) норм права наведені у наступних статтях нормативно-правових актів України. Охарактеризуйте їх:

- «При влаштуванні на роботу працівники зобов'язані подавати трудову книжку, оформлену в установленому порядку. Без трудової книжки приймаються на роботу тільки ті особи, які працевлаштовуються вперше» (п. 2 Постанови КМ України № 301 від 27.12.2018 р.).
- «Зіспуття або недбале зберігання призовниками, військовозобов'язаними і резервістами військово-облікових документів (посвідчень про приписку до призовних дільниць, військових квитків, тимчасових посвідчень військовозобов'язаних), яке спричинило їх втрату, - тягнуть

- за собою накладення штрафу від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (ч. 1, ст. 211 КпАП).
- «Проживання громадян, зобов'язаних мати паспорт громадянина України, без паспорта громадянина України або за недійсним паспортом громадянина України, а також проживання громадян без реєстрації місця проживання - тягнуть за собою попередження. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачені частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (ст. 197 КпАП України).
  - «Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином - суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, - карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк» (ч. 1, ст. 271 КК України).

5. Складіть схему «Класифікація правових норм».

6. Виконайте завдання:

– проаналізуйте відповідність ознакам правових норм положень ст. 6 Конституції України;

– проаналізуйте відповідність ознакам правових норм положень статей 60, 62 Конституції України. Виявіть особливості формування цих правових приписів порівняно зі ст. 6;

– з'ясуйте кількість правових норм у ст. 41 Конституції України. Висновок аргументуйте;

– з'ясуйте кількість правових норм у ст. 15 Цивільного кодексу України;

– з'ясуйте кількість правових норм у ст. 223 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

– проаналізуйте структуру правових норм у ст. 239 Цивільного кодексу України;

– проаналізуйте структуру норми права ч. 2 ст. 47 Конституції України;

– з'ясуйте види правових норм у статтях 1, 6, 42, 55, 60 Конституції України;

– наведіть приклади різних видів правових норм у Кримінальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення, Цивільному кодексі (укажіть особливості цих норм).

7. Потрібно визначити:

– вид диспозиції та санкції ст. 115 КК України;

– гіпотезу у кримінально-правових нормах, що містяться в статтях 116, 118, ч. 2 ст. 134, ст. 145 КК України;

– до якого виду диспозиції належать диспозиції статей 127, 203, 212, 246, 250, КК України;

– вид санкції в частинах 2, 3 ст. 234 КК України.

8. Охарактеризуйте способи викладення норм права.

9. Визначте співвідношення норми права і нормативно-правового акту у ст. 20 Конституції України, ст.186 Кримінального кодексу України, ст.173 Кодексу про адміністративні правопорушення, ст.654 Цивільного кодексу України.

До теми 8 Система права

1. Складіть схему «Система права».
2. Наведіть приклади галузевих та міжгалузевих інститутів права.
3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Методи правового регулювання»:

А. Встановлює нерівність учасників правових відносин, підпорядкованість одного з них іншому	1. Імперативний метод
Б. Встановлює рівність учасників відносин	2. Диспозитивний метод
В. Надає можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в рамках закону	3. Метод обмежень
Г. Юридичне схвалення суспільно корисної поведінки	4. Метод автономії
Д. Встановлення заборон і покарань за порушення заборон	5. Метод субординації
Є. Метод владних розпоряджень	6. Метод заохочень

4. Охарактеризуйте структурні елементи системи права.

5. Визначте предмет та метод правового регулювання основних галузей права України за схемою:

	Галузь права	Предмет правового регулювання	Метод правового регулювання	Основний правовий акт
Публічне право				
Приватне право				

6. Наведіть приклади галузей матеріального та процесуального права.

7. Охарактеризуйте співвідношення національного і міжнародного права на прикладі порівняння Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та II розділу Конституції України.

8. Визначте, до якої галузі права належать правові норми, що регламентують:

- а) права та обов'язки студентів;
- б) відносини між адміністрацією навчального закладу та його викладача
- в) правила прийому на роботу;
- г) підприємницьку діяльність;
- д) відповідальність за безквитковий проїзд у громадському транспорті;
- є) створення господарських товариств.

До теми 9 Форми (джерела) права

1. Співвіднесіть поняття «джерело права» і «форма права».

2. Складіть порівняльну таблицю «Джерела права» за наступним зразком:

Матеріальні	Ідеальні	Пізнавальні	Формальні

3. Дайте визначення правового звичаю, юридичного прецеденту, нормативно-правового акту, нормативного договору, юридичної доктрини, релігійного тексту.

4. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Форми права»:

А. Прийнятий в особливому порядку нормативний правовий акт, що має вищу юридичну чинність	1. Правовий звичай
Б. Нормативний акт, виданий на основі і для конкретизації закону	2. Юридичний прецедент
В. Рішення у конкретній справі, яке служить зразком для рішення аналогічних справ	3. Нормативний договір
Г. Угода між двома і більш суб'єктами правотворчості, що містить обов'язкові для них норми права	4. Закон
Д. Стихійно сформоване стале правило поведінки, визнане державою	5. Постанова уряду

5. Порівняйте різні форми права. Які їх недоліки та переваги? Систематизувати відповідь, використавши цю таблицю:

Критерій порівняння	Правовий звичай	Правовий прецедент	Нормативно-правовий акт	Нормативний договір	Релігійні тексти
Ступінь визначеності					
Спосіб закріплення та джерело виникнення					

Чи є джерелом права в Україні					
-------------------------------	--	--	--	--	--

6. Проаналізуйте норми Господарського процесуального кодексу України, Кодексу торгового мореплавства, Кодексу законів про працю України і визначте підстави для застосування правового звичаю в Україні (конкретні статті, в яких правові звичаї офіційно визнані державою).

7. Наведіть приклади нормативно-правових договорів як джерел права внутрішньодержавного характеру з різних галузей права України.

8. Дайте аргументовану відповідь на запитання: чи використовується в Україні юридичний прецедент? Для цього слід звернутися до статей 9, 55 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

9. Складіть схему «Класифікація нормативно-правових договорів».

10. Визначте джерела міжнародного права та охарактеризуйте їх.

До теми 10

Нормативно-правовий акт – основна форма права сучасних держав

1. Нормативно-правовий акт поняття та ознаки.

2. Складіть схему видів нормативно-правових актів.

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб»:

А. Нормативно-правовий акт поширює свою дію на всі ситуації, що виникли як , так і після набрання чинності актом	1. Негайна дія
Б. Нормативно-правовий акт поширюється на все населення країни	2. Зворотна дія
В. Нормативно-правовий акт поширюється на окремі категорії населення	3. Переживаюча дія
Г. Скасований нормативно-правовий акт по спеціальній вказівці нового акту продовжує діяти з окремих питань	4. Загальнодержавна дія
Д. Нормативно-правовий акт поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання актом чинності	5. Локальна дія
Е. Нормативно-правовий акт поширюється на всю територію держави	6. Загальна дія
Є. Нормативно-правовий акт робить вилучення для окремих категорій осіб	7. Спеціальна дія
Ж. Нормативно-правовий акт поширюється тільки на окремий регіон держави	8. Виняткова дія

4. Розподіліть зазначені акти за такими групами: конституційні закони, звичайні закони, підзаконні нормативно-правові акти:

- а) Закон України «Про громадянство України»;
- б) постанова Кабінету Міністрів України «Про правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію»;
- в) Конституція України;
- г) Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»;
- д) Цивільний кодекс України;
- е) Закон України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про власність»;
- є) Указ Президента України «Про порядок утворення фінансово-промислових груп»;
- ж) наказ Міністерства фінансів України «Про порядок ведення бухгалтерського обліку».

5. Дайте визначення систематизації нормативно-правових актів та назвіть її види.

6. Побудуйте графічну діаграму співвідношення системи права та системи законодавства за обсягом.

7. Заповніть таблицю «Суб'єкти правотворчості в Україні і види нормативних актів»:

Суб'єкти правотворчості (приймають нормативні акти та вносять до них зміни)	Нормативно-правові акти (за юридичною силою)

8. Визначте ознаки закону та співвіднесіть поняття «закон» і «підзаконний нормативно-правовий акт».

9. Розв'яжіть задачу:

Визначте момент набрання чинності Закону України, у якому зазначено, що він вводиться в дію з моменту його опублікування. Закон опубліковано 01.09.2021 р. в юридичному виданні «Юридична газета», 05.09.2021 р. в газеті «Голос України», 20.09.2021 р. у Відомостях Верховної Ради України.

До теми 11 Правоутворення і правотворчість

1. Дайте визначення правоутворення та правотворчості. Яке між ними співвідношення?
2. Охарактеризуйте функції правотворчості.
3. Охарактеризуйте принципи правотворчості.

4. Складіть таблицю «Види правотворчості»:

Критерій класифікації	Вид правотворчості

5. Складіть схему стадій законотворчого процесу в Україні. Проаналізуйте зміст кожної з них.

6. Користуючись текстами Конституції України та Конституції Російської Федерації, порівняйте стадії законодавчого процесу за наступною схемою:

	Україна	Російська Федерація
Суб'єкти законодавчої ініціативи		
Суб'єкти розробки законопроекту		
Кількість читань законопроекту		
Порядок прийняття закону		
Порядок підписання главою держави		
Порядок обнародування		
Строки набрання чинності		

7. Проаналізуйте тезу Ш. Л. Монтеск'є з його праці «Про дух законів»: «Дух поміркованості має бути духом законодавця ... Що потрібно мати на увазі у процесі розроблення законів? Склад їх має бути ємним ... простим ... Рішення відкриті завжди кращі для розуміння ... Суттєва умова – щоб слова закону викликали в усіх людей одні і ті ж поняття».

8. Охарактеризуйте порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності в Україні.

9. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види систематизації нормативно-правових актів»:

А. Об'єднання нормативно-правових актів без їх зміни в збірку за певною ознакою	1. Облік нормативно-правових актів
Б. Як зовнішня, так і внутрішня, переробка чинного законодавства шляхом підготовки і прийняття нового законодавчого акту	2. Інкорпорація
В. Збирання нормативних актів і розташування їх за певною системою з метою забезпечення спрощеного пошуку необхідної правової інформації	3. Консолідація
Г. Ухвалення укрупненого акту на основі об'єднання норм розрізнених актів без внесення змін	4. Кодифікація

10. Наведіть конкретні приклади видів систематизації нормативно-правових актів.

До теми 12 Правові відносини

1. Дайте визначення правовідносин, та охарактеризуйте їхні ознаки.
2. Складіть схему структури правовідносин.
3. Проаналізуйте зміст дієздатності фізичної особи, керуючись ст.ст.30–42 Цивільного кодексу України.
4. Проаналізуйте зміст правоздатності та дієздатності юридичної особи, керуючись ст.ст. 91–92 Цивільного кодексу України.
5. Охарактеризуйте структуру суб'єктивного права та юридичного обов'язку.
6. Як співвідносяться між собою суб'єктивне право та законний інтерес.
7. Складіть схему видів юридичних фактів за різними критеріями.
8. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Юридичні факти»:

А. Абсолютна подія	1. Укладення договору оренди
	2. Мародерство
Б. Відносна подія	3. Знахідка археологом скарбу
	4. Досягнення повноліття
В. Юридичний акт	5. Дрібне хуліганство
	6. Громадянство
Г. Юридичний вчинок	7. Знищення майна через землетрус
	8. Перехід дороги у невстановленому місці
Д. Злочин	9. Пожежа через порушення працівником мір безпеки
	10. Постанова про притягнення як обвинуваченого
Е. Проступок	11. Пожежа через удар блискавки
	12. Винахід вакцини від COVID-19
Є. Стан	13. Смерть через вбивство
	14. Розбій

9. Користуючись текстом Закону України «Про громадянство», наведіть приклади правостворюючих, правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів.

До теми 13 Реалізація та застосування права

1. Охарактеризуйте форми реалізації права.
2. Знайдіть співвідношення між стовпцями таблиці «Форми реалізації права»:

А. Дотримання права	1. Сплата мита
	2. Участь у виборах міського голови

Б. Виконання права	3. Покупка продуктів у супермаркеті
	4. Відмова від вживання наркотиків у дружній компанії
В. Використання права	5. Неучасть у масових заворушеннях
	6. Строкова військової служби

3. З'ясуйте форми реалізації норм:

– ст. 41; ч. 2 ст. 90 та ст. 91 Конституція України;

– ст. 16 Цивільного кодексу України. Укажіть особливості правореалізації цих норм;

– ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Укажіть особливості форм реалізації цих норм права.

4. Проаналізуйте стадії процесу застосування норми, зазначеної у ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

5. Охарактеризуйте основні вимоги правильного застосування права.

6. Назвіть загальні та відмінні ознаки нормативно-правових та правозастосовних актів.

7. Проаналізуйте ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України та виписати обов'язкові реквізити, структуру, форму акта застосування права.

8. Чим відрізняються подолання та усунення прогалин у позитивному праві?

9. Охарактеризуйте способи подолання колізій норм права.

До теми 14 Тлумачення права

1. Дайте визначення тлумачення норм права (в усіх значеннях терміну).

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види тлумачення норм права»:

А. Консультація адвоката	1. Неофіційне буденне
Б. Рішення Конституційного Суду України	2. Неофіційне професійне
В. Роз'яснення судді місцевого суду під час судового розгляду конкретної юридичної справи	3. Неофіційне доктринальне
Г. Інструктивний Лист Національного Банку України щодо застосування норм наказу НБУ	4. Офіційне делеговане (легальне) нормативне
Д. Роз'яснення земельного законодавства, подане сусідом-пенсіонером	5. Офіційне автентичне нормативне
Е. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України	6. Офіційне делеговане (легальне) казуальне

3. Охарактеризуйте прийоми (способи) тлумачення норм права;

4. Охарактеризуйте види тлумачення норм права за обсягом.

5. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні. Цей статус за нею закріплено ст. 75 Конституції України. У вітчизняній науці виникає суперечливе питання: чи має на сьогодні Верховна Рада України право надання офіційного тлумачення правових норм? Висловіть свою точку зору, відповідь аргументуйте.

6. Дайте тлумачення нижченаведеній нормі права всіма прийомами. Знайдіть приклади офіційного та/або доктринального тлумачення цієї норми.

«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

7. З'ясуйте, які види тлумачення за обсягом можуть бути застосовані до статей 44, 66, 67 Кримінального кодексу України.

8. Застосовуючи основні прийоми, надати тлумачення:

- статті 58 Конституції України;
- статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- статті 15 Кримінального кодексу України.

9. Складіть схему видів інтерпретаційних актів.

До теми 15 Правова поведінка

1. Складіть схему видів правової поведінки.

2. Охарактеризуйте основні види правомірної поведінки.

3. За допомогою інформації, що міститься у ЗМІ, наведіть приклади правомірної поведінки: а) у формі дії; б) у формі бездіяльності; в) суспільно корисної; г) соціально належної; д) соціально допустимої; е) конформістської; є) маргінальної.

4. Дайте визначення правопорушення та охарактеризуйте його ознаки. У чому полягає головна відмінність злочину від проступку? Наведіть 2-3 приклади правопорушень. Покажіть наявність у ваших прикладах обов'язкових ознак правопорушення.

5. Складіть схему юридичного складу правопорушення.

6. Дайте визначення зловживання правом. Чим зловживання правом відрізняється від правопорушення? Наведіть приклади зловживання правом.

7. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Правопорушення та об'єктивно протиправне діяння»:

А. Цивільно-правовий проступок	1. Десятилітній футболіст випадково розбив м'ячем віконне скло у чужій квартирі
Б. Конституційний проступок	2. П'яний водій, перебільшивши швидкість, збив людину і зник. Потерпілий помер
В. Процесуальний проступок	3. Громадянин опублікував у газеті неправдиві відомості про чесну людину
Г. Дисциплінарний проступок	4. Свідок без поважних причин не з'явився за викликом дізнавача

Д. Адміністративний проступок	5. Робітник без поважних причин був відсутній на робочому місці протягом чотирьох годин
Е. Злочин	6. Міська рада ухвалила рішення, яке виходить за межі її компетенції
Є. Об'єктивно протиправне діяння	7. Старшокласник, стоячи у черзі за квитками до кінотеатру, нецензурно лаявся

8. Користуючись текстом Загальної частини Кримінального кодексу України, визначте класифікацію злочинів.

9. Охарактеризуйте основні теоретичні уявлення про причини правопорушень.

10. Визначить основні елементи складу конкретного правопорушення (користуючись матеріалами Державного реєстру судових рішень).

До теми 16 Поняття та види юридичної відповідальності

1. Дайте визначення юридичної відповідальності та охарактеризуйте її ознаки.

2. Назвіть фактичні та юридичні підстави юридичної відповідальності.

3. Визначте мету юридичної відповідальності та охарактеризуйте функції юридичної відповідальності.

4. Охарактеризуйте принципи юридичної відповідальності.

5. Складіть схему видів юридичної відповідальності. Які критерії є основними для класифікації юридичної відповідальності?

6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види юридичної відповідальності»:

А. Кримінальна	1. Громадянин М. був звільнений з роботи за появу на робочому місці в нетверезому стані
Б. Адміністративна	2. Громадянин О. повинен відшкодувати вартість зіпсованої ним деталі станка, на якому він працює
В. Цивільно-правова	3. Громадянин А. позбавлений батьківських прав
Д. Дисциплінарна	4. Громадянина В. оштрафований за порушення правил дорожнього руху.
Е. Матеріальна	5. Арешт банківського вкладу
Є. Конституційно-правова	6. За умисне нанесення легкого тілесного пошкодження громадянину П. громадянин Д. був позбавлений волі строком на 1 рік.
Ж. Процесуальна	7. Звільнення Голови Національного Банку України за перевищення повноважень
З. Сімейна	8. Заборона підтримувати економічні зв'язки з державою
И. Фінансова	9. Пеня за порушення умов договору оренди

І. Ювенальна	10. Примусовий привод обвинуваченого
Ї. Міжнародно-правова	11. Застосування примусових заходів виховного характеру до 15-річної дитини

7. Порівняйте цивільну, адміністративну та кримінальну деліктоздатність осіб. Визначить вікові обмеження, що визначені у галузевому законодавстві для різних видів юридичної відповідальності. Якими мотивами керувався при цьому законодавець?

8. Чому, на вашу думку, у багатьох демократичних державах світу смертна кара виключена із системи кримінальних покарань? Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Проаналізуйте наведені висловлювання видатного мислителя епохи Просвітництва Чезаре Беккарія:

– «Для особи-правопорушника ефективним є не стільки суворість покарання, скільки тривалість його морального впливу»;

– «Смертна кара – це війна держави з громадянином у тих випадках, коли вона вважає корисним і необхідним позбавити його життя».

До теми 17

Юридична практика та юридичний процес

1. Дайте визначення юридичного процесу та охарактеризуйте його ознаки.

2. Назвіть стадії юридичного процесу.

3. Охарактеризуйте вимоги до юридичного процесу та юридичної процедури.

4. Порівняйте види юридичного процесу за допомогою схеми:

Критерії порівняння	Правотворчий процес	Правозастосовний процес	Правотлумачний процес
Суб'єкти			
Мета			
Результат			

5. Знайдіть відповідність між стовпцями «Види юридичних процесів»:

А. Розгляд справ за позовними заявами підприємств і організацій	1. Цивільний процес
Б. Проведення у справі про вчинення злочину	2. Господарський процес
В. Процес підготовки та видання нормативно-правового акту	3. Адміністративний процес
Г. Процес підготовки та видання інтерпретаційного акту	4. Кримінальний процес
Д. Розгляд спорів між фізичними або юридичними особами і суб'єктом владних повноважень	5. Правотворчий процес

Е. Розгляд справ про спори, які виникають із цивільних, сімейних, трудових правовідносин	6. Правотлумачний процес
--	--------------------------

6. Дайте визначення юридичної практики та визначте її структуру.

7. Охарактеризуйте види юридичної практики за схемою:

Види юридичної практики залежно від змісту	Види юридичної практики за суб'єктами	Види юридичної практики залежно від функціональної ролі

8. Дайте визначення юридичної техніки та охарактеризуйте правила юридичної техніки.

9. Користуючись текстом Конституції України, складіть таблицю «Юридичні терміни», в якій потрібно навести приклади відповідних термінів:

Загальноживані терміни	Спеціально-юридичні терміни		
	Загальноправові терміни	Галузеві терміни	Міжгалузеві терміни

До теми 18 Правосвідомість та правова культура

1. Визначте та охарактеризуйте структуру правосвідомості.

2. Охарактеризуйте функції правосвідомості.

3. Найдіть відповідність між стовпцями таблиці та допишіть визначення:

А. Рівні правосвідомості	1. Індивідуальна -
	2. Професійна -
	3. Суспільна -
Б. Види правосвідомості за суб'єктом	4. Буденна -
	5. Групова -
	6. Наукова –
	7. Компетентна –

4. Найдіть відповідність між стовпцями «Прояви деформацій правосвідомості»:

А. Народний депутат вимагає прийняття закону, в якому зацікавлені фінансові кола, які його підтримують	1. Правовий нігілізм
--	----------------------

Б. Керівник установи видає наказ про дисциплінарне стягнення щодо працівника, не знаючи відповідних норм трудового законодавства і покладаючись на власний досвід	2. Правовий ідеалізм
В. Жертва злочину звертається за допомогою до місцевого кримінального «авторитету», оскільки не вірить у можливості міліції знайти та покарати злочинця	3. Правовий інфантилізм
Г. Адвокат не ознайомився детально із справою, по якій має виступати в судовому засіданні, покладаючись на власну красномовність та уміння переконувати аудиторію	4. Правовий дилетантизм
Д. Громадська організація наполягає на прийнятті закону про попередження зловживання владою, вірячи у те, що його прийняття покладе край цьому негативному явищу	5. Правова демагогія

5. Зазначте шляхи подолання деформацій правосвідомості.

6. Дайте визначення правової культури та визначте її структуру.

7. Дайте визначення правового менталітету. Охарактеризуйте основні риси правового менталітету українського народу.

8. Як співвідносяться між собою правова соціалізація та правове виховання?

9. Охарактеризуйте мету, форми та методи правового виховання.

10. Ознайомтесь з Національною програмою правової освіти населення і наведіть конкретні приклади форм правового виховання.

До теми 19

Правові засоби та механізм правового регулювання.

1. Дайте визначення правового регулювання.

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Правове регулювання»:

1. Правове регулювання	А. Юридичний інструмент досягнення суб'єктами своїх цілей та рішення практично значимих задач суспільства
2. Предмет правового регулювання	Б. Прийоми і способи впливу права на суспільні відносини та поведінку людей
3. Метод правового регулювання	В. Цілеспрямований вплив на поведінку людей і на суспільні відносини за допомогою правових засобів і правових способів
4. Правовий засіб	Г. Специфіка юридичного регулювання визначених суспільних відносин за допомогою різних юридичних засобів і способів
5. Правовий режим	Д. Суспільні відносини, акти поведінки, стани

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Способи і типи правового регулювання»:

1. Дозвіл	А. Дозволено все, що прямо не заборонено законом
2. Зобов'язування	Б. Суб'єкт повинен утримуватися від визначених у законі дій
3. Заборона	В. Пропозиція обрати найбільш оптимальний варіант поведінки
4. Заохочення	Г. Заборонено все, що прямо не дозволено законом
5. Рекомендації	Д. Суб'єкт має право здійснювати певні позитивні дії або утриматись від них
6. Загальнодозвільний тип	Е. Нагородження суб'єкта за певну позитивну поведінку
7. Спеціальнодозвільний тип	Є. Суб'єкт повинен здійснити певні позитивні дії

4. Складіть таблицю «Стадії механізму правового регулювання»:

№ стадії	Назва стадії	Зміст стадії

5. За наявності яких обставин постає необхідність у факультативній стадії механізму правового регулювання?

6. Визначте загально соціальні та спеціально-юридичні передумови ефективності механізму правового регулювання.

7. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Ознаки правових актів»:

А. Нормативно-правові акти	1. Закріплюють правила розуміння норми права
	2. Може бути самостійним спеціальним документом, чи може бути вписаний до правозастосовного акту
Б. Акти застосування права	3. Являють собою формально-обов'язкове волевиявлення держави
	4. Можуть мати письмову, усну, мовчазну форму виразу
	5. Є формально-обов'язковими щодо персонально визначених суб'єктів
В. Інтерпретаційні правові акти	6. Їх юридична чинність визначається одноразовою реалізацією
	7. Містять правила поведінки загального характеру

8. Дайте визначення та назвіть ознаки наступних категорій:

	Визначення	Ознаки
Правовий стимул		

Правове заохочення		
Правова пільга		
Правовий імунітет		
Правове обмеження		

9. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці:

1. Принцип права	А. Прийом, коли явищу свідомо приписується характеристика, якою явище насправді не володіє
2. Правова аксіома	Б. Основна ідея розвитку і функціонування права
3. Правова презумпція	В. Основний напрям впливу права на людину і суспільство
4. Правова фікція	Г. Положення, яке сприймається як самоочевидна істина, що не вимагає доказів
5. Функція права	Д. Офіційно визнане припущення про наявність або відсутність тих або інших юридичних фактів

10. Складіть схему: «Види та форми правової політики».

До теми 20 Верховенство права, законність і правопорядок

1. Назвіть основні складові елементи верховенства права.
2. Дайте визначення законності та правозаконності.
3. Складіть таблицю основоположних принципів законності:

Назва принципу	Зміст принципу

4. Дайте визначення та назвіть основні юридичні гарантії законності.
5. Складіть схему: «Гарантії законності».
6. Визначте співвідношення законності, правопорядку та громадського порядку.
7. «Щоб бути вільним, необхідно підкорятися законам». Поясніть цю думку, що належить давньоримському політичному діячеві, оратору й філософу Марку Тулію Цицерону.
8. Деякі вчені (М. Г. Александров, М. В. Вітрук) вважають, що принцип законності поширюється тільки на діяльність посадових осіб. Порухення

законів, яке вчинюють громадяни, є не порушенням законності, а порушенням правопорядку. Натомість В. В. Лазарєв стверджує, що обмеження суб'єктів законності посадовими особами не виправдане: законність поширюється на всіх і не містить будь-яких обмежень. Яка точка зору, на вашу думку, є вірною. Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Як ви розумієте світовий правопорядок?

10. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що «демократія без законності – річ неймовірна, оскільки законність – це принцип, глибинна сутність якої полягає в рівності всіх перед законом»?

До теми 21 Ціннісна характеристика права

1. Складіть таблицю «Класифікація цінностей».

2. Поміркуйте, та заповніть таблицю «Життя – як вища цінність» (навести не менш ніж по три аргументи):

Життя	
це вища цінність:	не є вищою цінністю:
1.	1.
2.	2.
3.	3.
...	...

3. Охарактеризуйте інструментальну цінність права.

4. Дайте визначення власної цінності права.

5. Які типи праворозуміння звертають увагу не тільки на інструментальну, але і на власну цінність права?

6. Наведіть приклади цінностей права та правових цінностей:

Цінності права:	1. 2. 3. ...
Правові цінності:	1. 2. 3. ...

7. Зазначте та охарактеризуйте властивості права, через які проявляється його соціальна цінність.

8. Як ви розумієте доступність?

9. Як проявляється історико-культурна цінність права?

10. Наведіть приклади відображення цінностей в Конституції України (із зазначенням відповідних статей):

Конституція України		
інструментальна цінність права	соціальна цінність права	особистісна цінність права

До теми 22 Правові системи та правові сім'ї.

1. Визначте співвідношення категорій «правова система» та «система права».

2. Чи можна вважати тотожними поняття «правова система» та «правова сім'я»? Відповідь обґрунтуйте.

3. Назвіть критерії класифікації правових систем.

4. Назвіть головні критерії виділення правових сімей.

5. Користуючись знаннями з історії держави і права зарубіжних країн, охарактеризуйте основні етапи становлення та розвитку романо-германської правової сім'ї.

6. Користуючись знаннями з історії держави і права зарубіжних країн, охарактеризуйте основні етапи та особливості розвитку англо-американської правової сім'ї.

7. Розкрийте сутність поняття «рецепція права».

8. Складіть порівняльну таблицю характерних ознак правових систем сучасності:

Критерії порівняння	Англо-американська правова сім'я	Романо-германська правова сім'я	Релігійна правова сім'я	Традиційна правова сім'я	Сім'я звичаєвого права
Географія поширення					
Основне джерело					
Структура права					
Пануюча доктрина права					
Суб'єкт правотворчості					

Термінологія та спосіб викладення норм права					
Тип юридичного процесу					

9. В чому полягає специфіка змішаних (гібридних) правових систем.

10. З'ясуйте місце України на правовій карті світу. Відповідь обґрунтуйте.

До теми 23 Виникнення держави.

1. Охарактеризуйте:

Первісне виникнення держави	Похідне виникнення держави

2. Складіть таблицю «Теорії походження держави»:

Назва теорії	Основні представники	Сутність теорії

3. Складіть порівняльну таблицю «Організація влади в первісному суспільстві та держави»:

	Первісне суспільство	Держава
Організація населення		
Носій влади		
Наявність органів примусу		
Соціальне регулювання		

4. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Сутність теорій походження держави»:

А. Держава виникла внаслідок виникнення приватної власності та розшарування суспільства	1. Теологічна
Б. Держава є результатом громадського договору	2. Патріархальна
В. Держава виникла з розростання сім'ї	3. Природно-правова
Г. Держава виникла внаслідок неолітичної революції	4. Теорія насильства
Д. Держава виникла як реалізація волі Бога	5. Психологічна
Е. Виникнення держави пояснюється властивостями психіки людини	6. Класова теорія
Є. Держава виникла внаслідок завоювання одних племен іншими	7. Кризова теорія

5. На основі аналізу концепцій походження держави дайте відповідь: «Держава – це суспільна єдність чи класове панування, природна необхідність чи штучне утворення?»

6. Охарактеризуйте основні чинники, що створили сприятливі умови для походження держави.

7. Назвіть основні закономірності та шляхи походження держави.

8. Дайте характеристику протодержави (чифдому).

9. Наведіть приклади похідного виникнення держави.

До теми 24 Поняття, ознаки, сутність та типологія держави

1. Дайте визначення держави та охарактеризуйте її ознаки.

2. Назвіть основні атрибути держави.

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Основні наукові концепції сутності держави»:

1. Елітарна	А. Консенсус інтересів всіх соціальних шарів
2. Технократична	Б. Державна влада здійснюється в інтересах та під контролем народу
3. Демократична	В. Держава є знаряддям класового панування
4. Теорія держави загального благоденства	Г. Державна влада належить олігархії
5. Марксистська теорія держави	Д. Держава як менеджер

4. Охарактеризуйте сучасні підходи до вивчення держави:

Теологічний підхід	
Арифметичний (класичний) підхід	
Юридичний підхід	
Соціологічний підхід	
Техніко-кібернетичний підхід	

5. Співвіднести:

Сучасна держава	Досучасна держава

6. Дати характеристику:

Сильна держава	Слабка держава

7. З яких причин держава може втратити свій суверенітет? Чи може бути обмежений суверенітет держави? Які ще види суверенітету вам відомі?

8. Назвіть основні критерії типології держави.

9. Охарактеризуйте підходи до історичної типології держав.

До теми 25 Функції держави

1. Складіть схему «Функції держави», використовуючи відомі вам критерії.

2. Найдіть відповідність між стовпцями таблиці «Приклади реалізації функцій держави»:

А. Опублікування постанови уряду	1. Економічна функція
Б. Проведення фіналу конкурсу «Євробачення»	2. Природоохоронна функція
В. Прийняття закону про встановлення податкових пільг	3. Правозахисна функція
Г. Проведення догляду речей в аеропорту	4. Соціальна функція
Д. Призначення пенсії громадянину	5. Культурна функція
Е. Створення регіонального ландшафтного парку	6. Інформаційна функція
Є. Ратифікація міжнародного договору про захист прав національних меншин	7. Правоохоронна функція

3. Заповніть таблицю «Форми здійснення функцій держави»:

Правові форми здійснення функцій держави	1. 2. 3. тощо
Організаційні форми здійснення функцій держави	1. 2. 3. тощо

4. Визначте, які функції притаманні сучасній державі.

5. Охарактеризуйте номенклатуру функцій сучасної держави.

6. Як ви розумієте мінімальну та максимальну державу?

7. Охарактеризуйте поняття «державна політика» та визначте її співвідношення із функціями держави.

8. Користуючись текстом Конституції, визначте основні функції України на сучасному етапі.

9. Проаналізуйте, яким чином змінюється сьогодні співвідношення між функціями Української держави. Висловіть свою думку щодо розвитку держави та зміни її функцій.

До теми 26 Форма держави

1. Охарактеризуйте монархічну (моністичну), сегментарну та полікратичну (плюралістичну) форми держави.

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Різновиди монархій»:

Різнovid монархії	Носій суверенітету	Наявність парламенту	Ким формується уряд
1. Абсолютна 2. Дуалістична 3. Парламентарна	А. Монарх Б. Парламент	В. Наявний Г. Відсутній	Д. Монархом Е. Парламентом

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Різновиди республік»:

Різнovid республіки	Порядок обрання президента	Ким формується уряд	Глава уряду
1. Президентська 2. Парламентарна 3. Змішана	А. обирається народом Б. обирається парламентом	В. Президентом Г. Парламентом Д. Президентом за згодою парламенту	Е. Президент Є. Прем'єр-міністр

4. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Форми державного устрою»:

А. Союзна держава, що складається з членів-державоподібних утворень	1. Конфедерація
---	-----------------

Б. Складається з нерівноправних частин	2. Федерація
В. Уся територія держави складається з автономних утворень	3. Унітарна держава
Г. Тимчасовий союз держав, створений для досягнення певної конкретної мети	4. Імперія
Д. Єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць	5. Регіоналістська держава

5. Складіть порівняльну таблицю рис основних типів державних режимів:

Вид режиму	Обсяг прав і свобод	Способи формування органів влади	Пануючі методи державного управління	Наявність чи відсутність плюралізму

6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Типи державних режимів» (кожній літері має відповідати декілька цифр):

А. Демократичний	1. Принципова відмова від ідеї прав людини. Замість цього робиться акцент на права класу, раси, нації
	2. Плюралізм відсутній у всіх проявах. Однопартійність, відсутність опозиції, єдина обов'язкова для всіх ідеологія
Б. Ліберальний	3. Вибори або не проводяться, або носять декоративний характер. Призначення складу органів влади та посадових осіб цілком залежать від бажання правлячої олігархії та/або бажання вождя
	4. Присутній політичний, економічний та ідеологічний плюралізм
В. Деспотичний	5. Свавілья правителя
	6. Обмежені політичні і деякі особисті права і свободи
	7. Вільні рівні вибори, законне та з урахуванням громадської думки призначення складу органів влади та посадових осіб
Г. Авторитарний	8. Безправність підданих
	9. Політичний та ідеологічний плюралізм обмежені за наявності економічного плюралізму
	10. Акцентування особистих свобод при недостатній увазі до соціального забезпечення
Д. Тоталітарний	11. Вибори носять нерівний, та/або невільний характер. Призначення складу органів державної влади та посадових осіб відбувається без урахування думки народу
	12. Конституційно закріплені і на практиці реалізуються міжнародні стандарти прав людини

7. Поясніть відмінність унітарних держав з автономними утвореннями від федеративних держав.

8. Користуючись «Юридичною енциклопедією», заповніть таблицю:

Держава	Форма державного правління	Форма державно-територіального устрою	Форма державного режиму
Україна			
Росія			
Німеччина			
Великобританія			
Франція			
Польща			
Іспанія			
США			

9. Вирішіть задачі:

а) державу очолив халіф, який зосередив у своїх руках духовну та світську владу. Його спадкоємцем міг бути член сім'ї халіфа або хтось із роду Мухаммеда, який не мав фізичних вад та досяг повноліття. Визначити форму правління;

б) непомірні податкові стягнення короля Генріха III (1216 – 1272 рр.) викликали сутички королівської влади з баронами. 1258 р. англійські барони скликали раду-парламент, яка прийняла проект перебудови державного управління. З 1295 р. в роботі парламенту почали брати участь представники міст і графств. Поступово парламент перебрав на себе функції законотворення та призначення податків, натомість адміністрацію графств та вищих посадовців призначав король. Визначити форму правління;

в) главою США є президент, який обирається на 4 роки загальними непрямыми виборами. Президента наділено повноваженнями глави держави і глави виконавчої влади. Парламент – Конгрес США – складається з двох палат (Сенат та Палата представників). Уряд формується Президентом. Визначте форму правління;

г) Швеція – держава, яка складається з 24 округів, в яких діють органи місцевого самоврядування, що обираються населенням на три роки. Діяльність цих органів контролюється губернаторами, які представляють центральну владу в округах. Визначте, яку форму державного устрою має Швеція;

д) законодавчу владу Швейцарії здійснює парламент. Уряд – Федеральна рада – здійснює вищу виконавчу владу. До його складу входять 7 осіб, які обираються федеральними зборами. Уряд формується з представників коаліційних партій, які мають більшість у парламенті. Очолює федеральну раду Президент. Визначте, яку форму державного правління має Швейцарія

10. Зазначте, що слід розуміти під етикою та естетикою держави.

До теми 27
Державна влада та механізм держави

1. Дайте визначення державної влади, та охарактеризуйте її ознаки.
2. Складіть схему:

	Спільне	Відмінне
Влада державна		
Влада політична		

3. Заповніть таблицю «Механізм держави»:

1.	Ознаки механізму держави	
2.	Структура механізму держави	
3.	Склад державного апарату	
4.	Автори теорії поділу влади	
5.	Основні положення теорії поділу влади	
6.	Принципи побудови і діяльності механізму сучасної держави	

4. З якою метою формується механізм держави? Чим відрізняється та як співвідноситься «механізм держави» та «апарат держави»? Який інститут в апараті сучасної держави забезпечує функціонування системи противаг та стримувань?

5. Складіть таблицю «Система інститутів держави»:

Назва інституту держави	Призначення та основні повноваження

6. Проаналізуйте розділи Конституції України і, використовуючи загальну класифікацію органів держави, визначте видову належність (за різними критеріями) таких державних органів України як: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України.

7. Назвіть авторів теорії розподілу влади та визначте її основні положення.

8. Користуючись текстом Конституції України, визначте структуру державного апарату нашої країни.

9. Охарактеризуйте категорії «бюрократія» та «бюрократизм».

До теми 28

Громадянське суспільство і держава

1. Складіть схему «Структура політичної системи».

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Функції політичної системи суспільства»:

А. Мобілізація людських, матеріальних і духовних ресурсів для досягнення поставленої мети	1. Цілепокладальна
Б. Встановлення норм, на основі яких функціонує політична система та окремі її суб'єкти	2. Організаторська
В. Розподіл матеріальних і духовних цінностей у суспільстві	3. Інтеграційна
Г. Формування політичної свідомості, залучення членів суспільства до політичної участі та діяльності	4. Регулятивна
Д. Об'єднання громадян та їх колективів навколо загальних соціально-політичних цілей, узгодження різноманітних інтересів держави і соціальних спільнот	5. Дистрибутивна
Е. Визначення цілей та завдань суспільства, виробленні програми його життєдіяльності	6. Ідеологічна

3. Складіть таблицю «Типологія політичних систем»:

Критерій типології	Види політичних систем

4. Охарактеризуйте місце і роль політичних партій у політичній системі.

5. Користуючись матеріалами офіційного веб-сайту Міністерства юстиції України, наведіть приклади політичних партій та громадських об'єднань, які на сьогодні функціонують в Україні. Визначить значущість діяльності опозиційних партій для формування демократичної держави.

6. Проаналізуйте відмінності між органами державної влади і органами місцевого самоврядування, враховуючи, що через органи місцевого самоврядування, як і через органи державної влади, народ також реалізує своє право на управління суспільними справами. Обґрунтуйте відповідь.

7. Складіть схему «Структура громадянського суспільства».

8. Користуючись Конституцією України, визначте елементи громадянського суспільства в Україні.

9. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Держава і громадянське суспільство»:

А. Держава	1. Фракція партії «зелених» у парламенті
	2. Товариство філателістів
	3. Інститут приватної власності
	4. Третейський суд
	5. Районна прокуратура

Б. Громадянське суспільство	6. Православний монастир
	7. Журнал «Космополітен»
	8. Асоціація художників-абстракціоністів
	9. Міністерство у справах сім'ї та молоді
	10. Міська рада

10. Дайте відповіді:

– Які чинники сприяють становленню громадянського суспільства в Україні? Чи має Україна якісь успіхи у формуванні громадянського суспільства? Чого бракує громадянському суспільству в Україні?

– Визначте чинники та принципи взаємодії держави і громадянського суспільства.

– Визначте суб'єкти соціального партнерства.

До теми 29

Демократична, правова і соціальна держава

1. Охарактеризуйте принципи та форми демократії.

2. Назвіть основних теоретиків правової держави.

3. Дайте визначення правової держави.

4. Охарактеризуйте співвідношення між правовою та конституційною державою.

5. Визначте сутність та призначення соціальної держави.

6. Які існують точки зору щодо співвідношення правової та соціальної держави?

7. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Ознаки правової та соціальної держави»:

А. Правова держава	1. Верховенство права
	2. Формування влади шляхом всенародних виборів
	3. Система державної допомоги особам, які з об'єктивних причин не беруть участі у виробництві
	4. Реалізація молодіжних програм, програм по забезпеченню трудової зайнятості
	5. Правослухняність громадян
	6. Переважання середнього класу в структурі суспільства
Б. Соціальна держава	7. Можливість подання позову особи проти держави
	8. Незалежний статус судової влади
	9. Державний службовець діє за принципом: «Заборонене все, що не дозволене»

	10. Орієнтація економіки на виробництво товарів для дітей, сім'ї, домашнього господарства, активного відпочинку
	11. Розподіл влади
	12. Наявність розвиненого трудового, медичного, освітянського законодавства

8. Заповніть таблицю «Правова та соціальна держава»:

	Правової держави	Соціальної держави
Прихильники концепції		
Принципи		
Ознаки		

9. Користуючись текстом Конституції України, визначте, які ознаки демократичної, правової та соціальної держави знайшли відображення в її статтях.

До теми 30. Право, держава і цивілізація

1. Дайте визначення терміну «цивілізація».
2. Заповніть таблицю:

Цивілізаційний підхід	
переваги	недоліки

3. Охарактеризуйте типологію цивілізацій, склавши таблицю на підставі вивчення додаткової літератури

Автор	Типи цивілізацій
С. Гантінгтон	
Л. В. Семенникова	
А. Тойнбі	
Я. Г. Шемякін	
К. Шмітт	

4. На вашу думку, чи впливає тип цивілізації на сутність та форму держави?

5. С. Гантінгтон зазначає, що цивілізація – це найширший рівень спільності, з якою себе співвідносить індивід. Як ви розумієте зазначене визначення цивілізації?

6. На вашу думку, до якого типу цивілізації відноситься Україна? Відповідь обґрунтуйте.

7. Проаналізуйте аргументи наведені в роботі «Зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона, щодо загострення конфліктів майбутнього уздовж ліній розлому між цивілізаціями.

8. Зазначте, сучасні погляди на проблему діалогу цивілізацій.

9. Яке місце займає правова акультурація у сучасній правовій системі України?

10. Зазначте та охарактеризуйте глобальні проблеми людства.

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Роль загальної теорії права та держави у професійному становленні юриста.
2. Система юридичної науки.
3. Правознавство та державознавство.
4. Функції загальної теорії права та держави.
5. Класична і посткласична методологія правового пізнання.
6. Ідеалістичні теорії походження права.
7. Основні теорії походження права.
8. Праворозуміння: поняття, зміст, типи.
9. Праворозуміння, розуміння права та розуміння в правовій сфері.
10. Теорія природного права.
11. Інтегративне праворозуміння.
12. Право як ціннісно-нормативна система.
13. Поняття права в різних правових системах.
14. Співвідношення природного та позитивного права.
15. Співвідношення права і юридичного закону.
16. Верховенство права і верховенство закону.
17. Об'єктивне і суб'єктивне право: поняття та співвідношення.
18. Принципи права.
19. Функції права.
20. Інформаційна функція права.
21. Співвідношення права і держави.
22. Правові форми обмеження державної влади.
23. Соціальне регулювання: поняття та види.
24. Нормативне і ненормативне регулювання.
25. Соціальне регулювання в первісному суспільстві.
26. Мораль і право як основні регулятори суспільних відносин.
27. Правові норми у системі соціальних норм.
28. Відмінності правових норм від інших соціальних норм.
29. Нормативні акти: поняття та види.
30. Класифікація правових норм.
31. Спеціалізовані норми права.
32. Структура правової норми.
33. Поняття та види джерел права.
34. Юридичний прецедент як джерело права.
35. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види.
36. Нормативний договір як джерело права.
37. Священні книги як джерело права.
38. Юридична доктрина в Україні.
39. Роль додаткових джерел права в регулюванні суспільних відносин.
40. Поняття і склад системи права.
41. Галузь права: поняття та види.
42. Інститут права: поняття, класифікація, види.
43. Критерії розподілу права на приватне та публічне.
44. Співвідношення між нормами національного та міжнародного права.

45. Законодавство: поняття та система.
46. Система права і система законодавства.
47. Сфери дії правових норм.
48. Темпоральна дія правових норм.
49. Правоутворення і нормотворчий процес.
50. Види нормотворчості.
51. Стадії законотворчого процесу.
52. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів.
53. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів.
54. Правові акти: поняття та види.
55. Нормативно-правові та індивідуальні правові акти.
56. Ієрархія нормативно-правових актів в Україні.
57. Юридична практика: поняття, ознаки та структура.
58. Судова практика як різновид юридичної практики.
59. Поняття, ознаки і зміст юридичного процесу.
60. Види юридичного процесу і юридичних процедур.
61. Юридична техніка: засоби, правила та прийоми.
62. Юридичні алгоритми.
63. Юридичні конструкції: поняття і види.
64. Поняття і форми реалізації права.
65. Правова природа застосування права.
66. Процес (стадії) правозастосування.
67. Типове і нетипове застосування права.
68. Правозастосовні помилки.
69. Поняття і види правозастосовних актів.
70. Правові відносини: поняття, ознаки та види.
71. Склад правових відносин.
72. Суб'єкти права і суб'єкти правовідносин.
73. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок.
74. Поняття та види законного інтересу.
75. Матеріальні та юридичні передумови виникнення правових відносин.
76. Юридичні факти, фактичні склади та їх дефекти.
77. Правосвідомість як одна з форм суспільної свідомості.
78. Структура та види правосвідомості.
79. Деформації правосвідомості.
80. Правовий менталітет.
81. Особливості правового менталітету українського народу.
82. Правові традиції в правовій культурі.
83. Правова спадщина як компонент правової культури.
84. Правова спадщина українського народу.
85. Правове мислення.
86. Правова культура: поняття та структура.
87. Динаміка правової культури.
88. Правова соціалізація у формуванні правової культури.
89. Поняття, форми і методи правового виховання.

90. Світові моделі формування правової культури.
91. Професійна правосвідомість і правова культура.
92. Тлумачення норм права: поняття і види.
93. Способи (прийоми) тлумачення права.
94. Офіційне та неофіційне тлумачення права.
95. Інтерпретаційні акти: поняття та види.
96. Прогалини в праві: шляхи їх подолання та усунення.
97. Юридичні колізії: поняття, види, способи подолання.
98. Правова поведінка: поняття, ознаки та види.
99. Поняття і типологія правомірної поведінки.
100. Правова активність особистості.
101. Поняття і типологія протиправної поведінки.
102. Зловживання правом: поняття та ознаки.
103. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки.
104. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.
105. Теорії причин неправомірних видів поведінки.
106. Юридична відповідальність та державний примус.
107. Види юридичної відповідальності.
108. Позитивна та негативна юридична відповідальність.
109. Підстави юридичної відповідальності.
110. Принципи і функції юридичної відповідальності.
111. Виключення та звільнення від юридичної відповідальності.
112. Правовий статус: поняття та структура.
113. Юридична концепція прав людини.
114. Поняття та ознаки основоположних прав людини і громадянина.
115. Соматичні права людини.
116. Гарантії прав і свобод особистості в сучасній державі.
117. Право на доступ до правосуддя в системі прав людини.
118. Міжнародний захист прав людини.
119. Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави.
120. Історичні витоки верховенства права.
121. Правопорядок: поняття та структура.
122. Національний, інтегративний, міжнародний і глобальний правопорядок.
123. Проблеми формування світового правопорядку.
124. Поняття, мета та сутність законності.
125. Законність і правозаконність.
126. Механізм правового регулювання: поняття та структура.
127. Поняття та види правових засобів.
128. Пільги, імунітети, заохочення та обмеження в праві.
129. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання.
130. Механізм дії права та його складові.
131. Надзвичайний правовий режим.
132. Правова політика: поняття та принципи.
133. Ціннісна характеристика права.

134. Цінності права та правові цінності.
135. Життя людини як цінність права.
136. Принцип справедливості в системі правових цінностей.
137. Право як явище цивілізації і культури.
138. Правова акультурація та правова декультурація.
139. Компаративістика: поняття та основні завдання.
140. Типологія правових систем. Правові сім'ї.
141. Романо-германська правова сім'я.
142. Рецепція римського права у формуванні романо-германської правової сім'ї.
143. Англо-американська правова сім'я.
144. Релігійна правова сім'я.
145. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я.
146. Сім'я звичаєвого права.
147. Змішані (гібридні) правові системи.
148. Глобальна правова система.
149. Правова система України на правовій карті світу.
150. Процес утворення держави.
151. Сучасні теорії первісного виникнення (походження) держави.
152. Похідне виникнення держави: основні форми.
153. Протодержава (чифдом).
154. Статика і динаміка держави.
155. Атрибути і ознаки сучасної держави.
156. Сучасні теорії держави.
157. Політична і державна влада в їх співвідношенні.
158. Народний, національний та державний суверенітет.
159. Легітимність, легальність і законність державної влади.
160. Сучасна та досучасна держава.
161. Держава та державність.
162. Ціннісна характеристика держави.
163. Основні підходи до типології держави.
164. Історичні типи держав.
165. Співвідношення держави і права.
166. Функції держави і функції державних органів.
167. Внутрішні та зовнішні функції держави.
168. Номенклатура функцій сучасної держави.
169. Інноваційні функції держави.
170. Мінімальна та максимальна держава.
171. Еволюція функцій держави.
172. Форми здійснення функцій держави.
173. Співвідношення понять функції держави і державна політика.
174. Функції держави та державні послуги.
175. Вплив глобалізації на функції держави.
176. Поняття та ресурси державної влади.
177. Механізм держави: поняття, структура, принципи.
178. Форма правління: поняття і види.

179. Форма державного устрою: поняття і види.
180. Форма державного режиму: поняття і види.
181. Етика та естетика держави.
182. Еволюція форм правління в незалежній Україні.
183. Правова держава: поняття та принципи.
184. Законодавча влада та її функції.
185. Виконавча влада та її функції.
186. Судова влада і здійснення правосуддя.
187. Контрольна влада та її органи в Україні.
188. Бюрократія та бюрократизм. Шляхи подолання бюрократизму в Україні.
189. Державне управління і місцеве самоврядування у сучасній державі.
190. Громадянське суспільство: поняття та структура.
191. Взаємодія держави і громадянського суспільства.
192. Держава в політичній системі суспільства.
193. Держава в механізмі соціального партнерства.
194. Правова держава: поняття та принципи.
195. Соціальна держава: поняття, ознаки, види.
196. Поняття та ознаки демократичної держави.
197. Україна – демократична, правова, соціальна держава.
198. Право, держава і цивілізація.
199. Глобалізація і сучасна держава.
200. Цивілізаційна належність українського права та держави.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Юридичні науки та їх класифікація. Правознавство та державознавство.
2. Поняття та завдання загальної теорії права та держави.
3. Основні функції загальної теорії права та держави.
4. Предмет загальної теорії права та держави.
5. Поняття праворозуміння та розуміння права.
6. Основні властивості права.
7. Загальносоціальні та спеціальні функції права.
8. Поняття та види принципів права.
9. Співвідношення права і держави: етатистський та ліберальний підходи.
10. Ознаки соціальних норм та їх різновиди.
11. Правове регулювання та його особливості.
12. Поняття та структура норми права.
13. Класифікація правових норм. Спеціалізовані правові норми.
14. Система права та її компоненти.
15. Поняття галузі права та їх класифікація.
16. Класифікація джерел права. Джерела українського права.
17. Нормативно-правовий акт як джерело права.
18. Темпоральна дія нормативно-правових актів.
19. Дія нормативно-правових актів у просторі.
20. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.
21. Соціальні чинники формування права. Правоутворення та правотворчість.
22. Принципи і функції правотворчості.
23. Систематизація нормативно-правових актів, її види.
24. Поняття та ознаки правовідносин.
25. Суб'єкт права та суб'єкт правовідносин.
26. Поняття та зміст суб'єктивного права.
27. Поняття та зміст юридичного обов'язку.
28. Юридичні факти та їх класифікація. Складні юридичні факти та фактичні склади.
29. Поняття та форми реалізації права.
30. Застосування права як засіб забезпечення реалізації права.
31. Типове та нетипове застосування права.
32. Акти застосування права: поняття та види. Складні акти застосування права.
33. Поняття та призначення тлумачення права.
34. Способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом.
35. Офіційне тлумачення права та його види.
36. Тлумачення норм права за обсягом.
37. Поняття та види правової поведінки.
38. Правомірна поведінка. Типологія правомірної поведінки.
39. Правопорушення, його ознаки та види.
40. Зловживання правом.

41. Об'єктивно-протиправна поведінка.
42. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
43. Види юридичної відповідальності. Штрафна та правовідновна відповідальність.
44. Поняття та ознаки юридичного процесу. Юридична процедура.
45. Види юридичного процесу.
46. Поняття правосвідомості та її структура.
47. Правова культура суспільства та правова культура особи.
48. Правова соціалізація та правове виховання.
49. Завдання та система правового виховання.
50. Механізм правового регулювання та його елементи.
51. Правові засоби: поняття та види.
52. Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави.
53. Поняття та основні вимоги законності.
54. Поняття та ознаки правового порядку. Світовий правопорядок.
55. Цінності права та правові цінності.
56. Інструментальна цінність права.
57. Власна цінність права.
58. Правова система та її компоненти.
59. Класифікація правових систем. Законодавчі та прецедентні правові системи.
60. Поняття правового стилю. Правові сім'ї сучасного світу.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Юридичні науки та їх класифікація. Правознавство та державознавство.
2. Поняття та завдання загальної теорії права та держави.
3. Основні функції загальної теорії права та держави.
4. Предмет загальної теорії права та держави.
5. Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види.
6. Поняття праворозуміння та розуміння права.
7. Інтегративне праворозуміння. Ціннісно-нормативне праворозуміння.
8. Основні властивості права.
9. Загальносоціальні та спеціальні функції права. Інформаційна функція права.
10. Поняття та види принципів права.
11. Аксиоматичні засади (постулати) права.
12. Співвідношення права і держави: етатистський та ліберальний підходи.
13. Ознаки соціальних норм та їх різновиди. Норми права та норми моралі.
14. Правове регулювання та його особливості.
15. Поняття та структура норми права.
16. Класифікація правових норм. Спеціалізовані правові норми.
17. Система права та її компоненти.
18. Поняття галузі права та їх класифікація.
19. Інститути права та їх особливості.
20. Поділ права на приватне і публічне, матеріальне і процесуальне.
21. Класифікація джерел права. Джерела українського права.
22. Звичай як джерело права.
23. Судовий прецедент як джерело права.
24. Нормативно-правовий договір як джерело права.
25. Нормативно-правовий акт як джерело права.
26. Предметна дія нормативно-правових актів.
27. Темпоральна дія нормативно-правових актів.
28. Дія нормативно-правових актів у просторі.
29. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.
30. Соціальні чинники формування права. Правоутворення та правотворчість.
31. Форми та види правотворчості.
32. Принципи і функції правотворчості.
33. Систематизація нормативно-правових актів, її види.
34. Кодифікація права та її види.
35. Поняття та ознаки правовідносин.
36. Суб'єкт права та суб'єкт правовідносин.
37. Поняття та зміст правосуб'єктності.
38. Фізичні та юридичні особи.
39. Об'єкти правовідносин.

40. Поняття та зміст суб'єктивного права.
41. Поняття та зміст юридичного обов'язку.
42. Юридичні факти та їх класифікація. Складні юридичні факти та фактичні склади.
43. Поняття та форми реалізації права.
44. Застосування права як засіб забезпечення реалізації права.
45. Ідеологія застосування права.
46. Типове та нетипове застосування права.
47. Акти застосування права: поняття та види. Складні акти застосування права.
48. Поняття та призначення тлумачення права.
49. Способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом.
50. Офіційне тлумачення права та його види.
51. Тлумачення норм права за обсягом.
52. Поняття та види правової поведінки.
53. Правомірна поведінка. Типологія правомірної поведінки.
54. Правопорушення, його ознаки та види.
55. Зловживання правом.
56. Об'єктивно-протиправна поведінка.
57. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
58. Види юридичної відповідальності. Штрафна та правовідновна відповідальність.
59. Юридична практика: поняття та види.
60. Поняття та ознаки юридичного процесу. Юридична процедура.
61. Види юридичного процесу.
62. Поняття правосвідомості та її структура.
63. Поняття та види деформацій правосвідомості.
64. Правова культура суспільства та правова культура особи.
65. Поняття та особливості правового менталітету.
66. Правова соціалізація та правове виховання. Правова інформованість.
67. Завдання та система правового виховання.
68. Механізм правового регулювання та його елементи.
69. Правові засоби: поняття та види.
70. Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави.
71. Поняття та основні вимоги законності.
72. Поняття та ознаки правового порядку. Світовий правопорядок.
73. Цінності права та правові цінності.
74. Інструментальна цінність права.
75. Власна цінність права.
76. Соціальна цінність права.
77. Особистісна цінність права.
78. Правова система та її компоненти.
79. Класифікація правових систем. Законодавчі та прецедентні правові системи.
80. Поняття правового стилю. Правові сім'ї сучасного світу.
81. Первинне та похідне виникнення держави.

82. Образ держави та поняття держави.
83. Поняття та ознаки та атрибути сучасної держави.
84. Поняття державної території та її склад.
85. Сучасна та досучасна держава.
86. Ціннісна характеристика держави.
87. Поняття держави та державності. Українська державність.
88. Типологія держави. Бюрократична та податкова держава.
89. Поняття та класифікація функцій держави.
90. Інноваційні функції держави.
91. Номенклатура функцій сучасної держави.
92. Форми здійснення функцій держави.
93. Зміст поняття форма держави. Особливості форм сучасної держави.
94. Форма правління: поняття та види.
95. Форма державно-територіального устрою: поняття та види.
96. Державний та політичний режими.
97. Поняття, ознаки та ресурси державної влади.
98. Механізм держави: поняття та структура. Апарат держави.
99. Взаємодія держави та громадянського суспільства.
100. Механізм соціального партнерства в державі.
101. Поняття, принципи і форми демократії.
102. Поняття та ознаки правової держави.
103. Соціальна держава, її ознаки і функції.
104. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.
105. Вплив глобалізації на розвиток права і держави.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

http://portal.rada.gov.ua	Офіційний веб-сайт Верховної Ради України
http://www.kmu.gov.ua	Урядовий портал України
http://pravoznavec.com.ua	Правознавець: Електронна бібліотека юридичної літератури
http://forum.yurclub.ru/index.php?act=downloads	Юридическая библиотека ЮрКлуба
http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/knigi/	Книги и учебники по праву Украины
www.library.univ.kiev.ua	Наукова бібліотека ім. М. Максимовича
http://www.nbuv.gov.ua/	Національна бібліотека України
http://dspace.onua.edu.ua/	Репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія»
https://dspace.nlu.edu.ua/	Репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
http://dspace.lvduvs.edu.ua/	Репозитарій Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	3
ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ.....	4
ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ.....	5
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ТЕМ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВИВЧЕННЮ...	7
ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС.....	9
КУРС ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	164
БАНК ТЕСТІВ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	174
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	209
ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ.....	245
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ.....	250
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	252
ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ.....	255

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Серія: навчально -методичні посібники

**Анатолій Федорович Крижановський,
Наталя Миколаївна Крестовська, Лілія Георгіївна Матвєєва,
Сергій Миколайович Скуріхін, Віра Євстафіївна Іванчук**

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

**Навчально-методичні посібник
для здобувачів вищої освіти
Національного університету «Одеська юридична академія»,
факультетів: цивільної та господарської юстиції (ФЦГЮ),
адвокатури (ФА), судово-адміністративного (САФ)**

Електронне видання

Ум-друк. арк. 24,36. Зам. № 2201-05.

Видано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com